ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 34.01 (575.3)
ББК: 67 (2Т)
Х-20

ХОЛИКОВ НУРМУХАММАД АБДУРАХИМОВИЧ

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЙ И СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертация выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета

Научный руководитель: **Шарофзода Рустам Шароф** – доктор юридических наук, профессор кафедры теории и истории права и государства юридического факультета Таджикского национального университета.

Официальные оппоненты: **Эльназаров Давлатшо Ходжаевич** – доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин юридического факультета Российско-Таджикского (Славянского) университета;

Алиев Фарух Шарипович – кандидат юридических наук, доцент кафедры коммерческого права и противодействия коррупции Таджикского государственного университета коммерции.

Ведущая организация: **Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан** (г. Душанбе).

Защита диссертации состоится «___» _____ 2023 г. в ___^{00} часов на заседании диссертационного совета 6D.КОА-018 при Таджикском национальном университете (ТНУ) (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, зал диссертационного совета юридического факультета ТНУ).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в центральной научной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17).

Автореферат разослан «____» ____________ 2023 г.

Учёный секретарь
диссертационного совета,
доктор юридических наук, доцент **Назаров А.К.**

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. На современном этапе формирование новых политических систем мира сопровождается активным процессом интеграции и перераспределения сил, возможностей и ресурсов, взаимодействием или противостоянием как духовных, так и материальных ценностей национальных государств. При этом главную роль в объединении или разделении интересов государств, регионов и новых государственных образований играет право. С учетом этого исследование истоков возникновения права, форм и видов его проявления и сравнительный анализ природы последних в настоящий переходный период развития цивилизаций, вне всякого сомнения, будут способствовать более правильной организации политики правовых отношений на мировом уровне и прагматическому развитию отдельных национальных правовых систем.

Формирование новых мировых организаций и региональных объединений с целью обеспечения мира и стабильности в нынешних условиях и защиты граждан национальных государств от вызовов сепаратизма, экстремизма, терроризма и наркотрафика требует более расширенных правовых взаимоотношений между государствами и сообществами. Решение данной проблемы без изучения правовой культуры, традиций права, правовой мысли и самое главное – без знания правовых систем государств-партнеров, конечно, невозможно. Соответственно, глубокое исследование правовых систем членов международных организаций востребовано самим временем, особенно с позиции возможностей правовой интеграции их элементов в «правовую ткань» других государств. Оно, по сути, определяет значимость и актуальность темы настоящего исследования.

В целом история права Таджикистана и Китая, начиная еще с древних времен и средневековья, в силу ряда причин и факторов имеет много общего. Сходство обнаруживается в формах, видах, отраслях правовых норм, однотипных общественных отношениях. Присущи были этим странам и особый вид коллективизма, и своеобразные виды частной собственности. Поиски смысла и выявление общности правовых форм, институтов и порой схожести мышления, исходящих из культур и традиций таджикского и китайского народов, приводят к выводу об однотипности указанных явлений и процессов, эволюционирующих под эгидой духа коллективизма, авторитета разума, истин конфуцианства и зороастризма и далее – в русле традиций законопослушания социалистического строя и, наконец, государственно-правового регулирования. Для обоснования всего вышеизложенного необходим всесторонний сравнительный анализ правовых систем Таджикистана и Китая, актуальность которого подтверждается рядом факторов, в частности тем, что Лидер нации, Президент РТ Э. Рахмон сотрудничество с Китаем объявил важнейшим стратегическим направлением во внешней политике республики: «Отношения с Китайской Народной Республикой достигли уровня всестороннего стратегического партнерства и создали благоприятную основу для поступательного наращивания многопланового взаимодействия в политической области, сфере безопасности, торгово-экономическом и культурном направлениях»[1].

---

[1] Эмомали Рахмон. О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – С. 13.

Таджикистан и Китай являются членами ШОС и ряда других международных и региональных организаций, стратегическими партнерами, и истоки сотрудничества между ними мы находим в далеком прошлом, в богатой событиями истории китайцев и таджиков, которые имели много общего в культурно-правовом развитии. Общность традиций, целей и интересов этих двух государств еще более актуализирует необходимость сравнительного анализа их правовых реалий.

Степень изученности научной темы. В юридической науке теоретико-правовые основы и проблемы правовых систем в том или ином аспекте были и остаются предметом научно-теоретических исследований зарубежных и отечественных ученых – правоведов. Их анализу посвятили свои труды такие известные специалисты по праву, как В.С. Нерсесянца[2], Е.А. Лукашева[3], Н.М. Марченко[4], В.А Карташкина[5], В.Н. Карташева[6], В.Г. Графского[7], А.Н. Головистиковой и Л.Ю. Грудцыной[8], А.С. Тумановой и Р.В. Киселева[9], М.В. Кучина[10], С.В. Пчелинцева[11], М.В. Сальникова[12] и В.М. Савицкого [13].

В таджикской юридической науке в исследование отдельных аспектов правовой системы Республики Таджикистан заметный вклад внесли академики Национальной академики наук Таджикистана (НАНТ) Ф.Т. Тахиров[14], М.А. Махмудзода

---

[2] См.: Нерсесянц В.С. Теория права и государства. – М.: Норма, 2001. – 272 с.

[3] См.: Лукашева Е.А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное измерение: монография. – М.: НОРМА: ИНФРА-М, 2014. – 384 с.

[4] См.: Марченко М.Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. – 400 с.; Марченко М.Н. Проблемы универсализации прав человека в условиях глобализации // Права человека и современное государственно-правовое развитие. – М., 2007. – С. 40-57; Марченко М.Н. Исторический характер прав человека // Институты государства и права в их историческом развитии: Сборник научных статей к 60-летию Владимира Алексеевича Томсинова. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2012. – С. 47-61.

[5] См.: Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 288 с.

[6] См.: Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Часть 2. Правотворческая практика, система и структура права: Текст лекций. – Ярославль, 1996. – 100 с.

[7] См.: Графский В.Г. Интегральная (общая, синтезированная) юриспруденция как теоретическое и практическое задание // Наш трудный путь к праву: Материалы философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсесянца. – М., 2006. – С. 140-165; Графский В.Г. Всеобщая история права и государства. Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 752 с.; Графский В.Г. Права личности: необходимо новое истолкование философско-правовой формулы // Права человека и современное государственно-правовое развитие / Отв. ред. А.Г. Светланов. – М.: ИГП РАН, 2007. – С. 74-88.

[8] См.: Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Права человека: учебник. – М.: Эксмо, 2006. – 448 с.

[9] См.: Туманова А.С., Киселев Р.В. Права человека в правовой мысли и законотворчестве Российской империи второй половины XIX – начала XX века. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 280 с.

[10] См.: Кучин М.В. Прецедентное право Совета Европы и правовая система Российской Федерации: проблемы взаимодействия // Правоведение. – СПб., 2001. – № 1. – С. 50-52.

[11] См.: Пчелинцев С.В. Ограничения прав и свобод граждан в условиях особых правовых режимов: методология, теория, практика: диссертация ... доктора юридических наук. – М., 2006. – 545 с.

[12] См.: Сальников М.В. Политико-правовая традиция, правовая культура и правовая система: к вопросу о соотношении категорий // Мир политики и социологии. – 2012. – № 9. – С. 153-156; Сальников М.В. Политико-правовая традиция: социальный феномен и категория теоретического правоведения // Юридическая наука: история и современность. – 2012. – № 11. – С. 151-166.

[13] См.: Права человека и правовое социальное государство в России: монография / отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма: ИНФРА-М., 2014. – 400 с.

[14] См.: Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане: монография. – Душанбе: Дониш, 1987. – 192 с.; Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260

(М.А. Махмудов)[15], членов-корреспондентов НАНТ М.З. Рахимзода (М.З. Рахимов)[16], Э.С. Насриддинзода (Э.С. Насурдинова)[17], профессоров Ш.М. Менглиев[18], Р.Ш. Шарофзода (Р.Ш. Сативалдыев)[19], А.Г. Холикзода (А.Г. Холиков)[20], которые в

с.; Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана. Т. 2, ч. 1 (1917-1929 гг.). – Душанбе: Амри илм, 2001. – 492 с.; Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – 369 с.; Тоҳиров Ф.Т. Таърихи давлат ва ҳуқуқи мамлакатҳои хориҷӣ (курси лексияҳо) – Душанбе: Истеъдод, 2012. – 600 с.; Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Шариат: правовая регламентация брачно-семейных и наследственных отношений. – Душанбе: Дониш, 2001. – 106 с.

[15] См.: Маҳмудов М.А., Худоёров Б.Т. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. – 320 с.; Махмудзода М. Роль Конституционного Суда Республики Таджикистан в укреплении конституционной законности // Материалы международной конференции на тему: «Конституционное правосудие – гарантия обеспечения верховенства Конституции», посвященной 20-летию образования Конституционного Суда Республики Таджикистан. – Душанбе, 2015. – С. 131-138.

[16] См.: Раҳимов М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011. – 200 с.

[17] См.: Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 316 с.; Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: Меҳрона, 2017, 2019. – 204 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

[18] См.: Маҳмудов М.А., Менглиев Ш. Ҳуқуқи хусусии римӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 174 с.

[19] См.: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2002. – 512 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Теория государства и права. Учебник для вузов. – Душанбе: Империал-Групп, 2009. – 356 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2014. – 720 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2018. – С. 744-748; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Империал-Групп, 2010. – 484 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Империал-Групп, 2010. – 654 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 460 с.; Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобализационных вызовов и угроз: монография / Под ред. проф. Шарофзода Р.Ш. – Душанбе, 2021. – 290 с.; Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики. Монография / Коллектив авторов. – Душанбе, 2022. – 241 с.

[20] См.: Халиков А.Г. Хадис как источник мусульманского права (суннитское направление): монография. – Душанбе: Шарки озод, 1998. – 152 с.; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право): монография. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.; Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX). Қисми 1. Китоби дарсӣ / Дар зери таҳрири узви вобастаи АУ ҶТ, д.и.ҳ., профессор Тоҳиров Ф.Т. ва узви вобастаи АУ ҶТ, д.и.т., профессор Яқубов Ю. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 304 с.; Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1. Китоби дарсӣ. Нашри дуюм бо тағйиру иловаҳо / Муҳаррири масъул: д.и.ҳ., академик Тоҳиров Ф.Т. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 340 с.; Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ: васоити таълимӣ / Дар зери таҳрири Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: Ҷиёнхон, 2003. – 176 с.; Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 476 с.; Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон. Васоити таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 92 с.; Холиков А.Г., Диноршоев А.М. Права человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., проф. Холикова А.Г. – Душанбе, 2009. – 704 с.; Холиқзода А.Ғ. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Китоби I. Ҳуқуқ дар аҳди бостон. Қисми 1. Авасто. Қисми 2. Вандидод. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 488 с.; Холиқзода А.Ғ. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Китоби II. Мабонии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳишн ва дигар мабонии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 400 с.; Холиқзода А.Ғ. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 400 с.; Холиқзода А.Ғ. Аҳамияти омӯзиши фанни ҳуқуқшиносии муқоисавӣ // Сафарзода Б.А.,

своих монографиях, а ранее – в кандидатских и докторских диссертациях в области юриспруденции, проанализировали многие вопросы формирования различных правовых систем. Здесь следует также отметить научные работы ученых З.М. Ализода (З.М. Алиева)[21], У.А. Азиззода (У.А. Азизова)[22], И.Х. Бободжонзода[23], Дж.М. Зоира (Дж.М. Зоирова)[24], Ш.К. Гаюрзода (Ш.К. Гаюрова)[25], А.Д. Гафурзода (А.Д. Гафурова)[26], З.Х. Искандарова[27], Х.М. Мирзамонзода (Х.М. Гафурова)[28], Т.Ш. Шарипова[29],

Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Саидзода И.И., Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М. Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ (васоити таълимӣ) / Дар зери таҳрири д.и.ҳ., профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – С. 4; Холиқов А.Ғ. Андешаи давлати миллӣ. Монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 684 с.; Холиқзода А.Ғ. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ (Масъалаҳои ҳуқуқии ташаккули мафкураи миллӣ ва ҳифзи истиқлоли давлатӣ). Монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 588 с.; Холиқзода А.Ғ. Пешво ва оини давлатсозӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 472 с.; Холиқзода А.Ғ., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ). – Худжанд: Ношир, 2022. – 512 с.; Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш., Аминҷонов А.Х., Соҳибзода М.С. Ҳуқуқ дар таърихи халқи тоҷик: монография. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – 508 с.

[21] См.: Ализода З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно-правовое исследование: дис. … д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 334 с.; Алиев З.М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Воситаи таълимӣ / Ҳамидов Х.Ҳ, Алиев З.М. – Душанбе: Қонуният, 2004. – 242 с.; Ализода З. Эволюция парламентаризма в Республике Таджикистан // Центральная Азия и Кавказ. – Швеция: CA&CC Press AB. – 2008. – № 2 (56). – С. 100-107; Ализода З. Нақши Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон дар рушди ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон ва равандҳои муосири рушди ҳуқуқи инсон: мушкилот ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба 70-умин солгарди қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон) / Зери таҳрири номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, Матбааи ДМТ, 2019. – С. 13-16.

[22] См.: Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.; Азизов У.А. Особенности становления и развития институтов преступления и наказания в государствах зороастрийского периода // Вестник педагогического университета (Республика Таджикистан). – 2014. – № 4 (59). – С. 76-82.

[23] См.: Бободжонзода И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Анушервони Исрофил. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости // Правовая жизнь. – 2019. – № 3 (27). – С. 21-39.

[24] См.: Зоиров Дж.М. Теория государства и права: учебник. Т. 2. – СПб., 2010. – 342 с.

[25] См.: Гаюров Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан: дис. … д-ра юрид. наук. – Москва, 2010. – 371 с.; Гаюров Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. – М.: ООО «Компания Спутник+», 2010. – 46 с.; Ғаюров Ш.К. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири умумии н.и.ҳ., дотсент Шонасридинов Н.Ш. – Душанбе: Сино, 2005. – 216 с.

[26] См.: Ғафурзода А.Д., Рашидов Ҷ.Қ. Ташаккулёбӣ ва инкишофи танзими ҳуқуқии муносибатҳои экологӣ дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ: масъалаҳои назариявӣ-таърихӣ // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 2 (51). – С. 129-136; Гафуров А.Д. Правовое регулирование банковской деятельности в Республике Таджикистан. Учебник для высшей школы / Под ред. А.Н. Козырина. – М.: ЦППИ, 2010. – 212 с.; Ғаюров Ш.К. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири умумии н.и.ҳ., дотсент Шонасридинов Н.Ш. – Душанбе: Сино, 2005. – 216 с.

[27] См.: Искандаров З.Ҳ. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: «Эҷод», 2007. – 136 с.; Искандаров З.Х. Конституционно-правовые основы защиты прав человека и гражданина в уголовном процессе Республики Таджикистана. – Душанбе: Эчод, 2008. – 184 с.; Искандаров З.Х. Правовые основы защиты прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: дис. … д-ра юрид. наук. – Ташкент, 2010. – 405 с.; Искандаров З.Ҳ. Адвокатураи судӣ (Васоити таълимӣ ва нишондоди услубӣ оид ба омӯзиши фанни адвокатураи судӣ барои ихтисоси ҳуқуқи судӣ, назорати прокурорӣ ва тафтишотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ). – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2015. – 252 с.

А.С. Раджабова[30], К.Х. Солиева[31], А.М. Диноршоха (А.М. Диноршоева)[32], Э.Б. Буризода (И.Б. Буриева)[33], Б.А. Сафарзода (Б.А. Сафарова)[34], Д.С. Рахмона (Д.С. Сафарова)[35], Н.И. Бобоева[36], Ф.М. Шоева[37], Ш.Ф. Искандарова[38], И.И. Саидзода (И.И.

---

[28] См.: Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: Сравнительно-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2006. – 198 с.; Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: Сравнительно-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2006. – 31 с.; Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития. Монография. – Душанбе, 2007. – 188 с.; Мирзамонзода Х.М. Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон: проблемаҳои назариявӣ, танзими қонунгузорӣ ва амалия: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2021. – 391 с.

[29] См.: Шарипов Т.Ш. Условное освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики: по материалам Республики Таджикистан: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук. – Москва, 2008. – 56 с. Шарипов Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики. Монография. – М.: Проспект, 2008. – 176 с.; Шарипов Т.Ш., Рауфов Ф.Х., Сафаров А.И., Раҳматҷонов Б.Н. Муқовимат ба савдои одамон. Воситаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе-2015. – 256 с.

[30] См.: Раджабов С.А. Развитие юридической науки в Таджикистане / С.А. Раджабов, М.И. Клеандров; отв. ред. Б.И. Искандаров; АН ТаджССР, Отд. обществ. наук. – Душанбе: Дониш, 1986. – 112 с.; Теория государства и права: учеб. пособие / С.А. Раджабов, Л.С. Явич; М-во нар. образования ТаджССР. Тадж. гос. ун-т им. В.И. Ленина. – Душанбе: [б. и.], 1969. – 382 с.

[31] См.: Солиев К.Х. Праворазъяснительная деятельность Верховного Суда Республики Таджикистан: общетеоретический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2004. – 205 с.

[32] См.: Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан: дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2006. – 197 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Монография. – Душанбе: Дониш, 2007. – 206с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. … д-ра юрид. наук. – Москва, 2015. – 535 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. – Москва, 2015. – 47 с.; Диноршоев А.М. Права человека в истории общественной мысли: монография. – Душанбе, 2013. – 192 с.; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.; Диноршоев А.М. Идеи прав человека в ранних религиозно-философских учениях Ближнего и Среднего Востока // Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. – 2014. – № 4 (131). – С. 17-22.

[33] См.: Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – 200 с.; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века). Учебное пособие. – Душанбе: «Полиграфический комбинат г. Душанбе», 2016. – 352 с.; Буриев И.Б. Институты таджикской государственности: теория и практика / отв. ред.: академик Тахиров Ф.Т., проф. Чиркин В.Е. – Душанбе: Дониш, 2016. – 360 с.

[34] См.: Сафаров Б.А. Анализ основных международно-правовых актов в области социально-экономических и культурных прав человека и их внедрение в правовую систему Республики Таджикистан // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – 2013. – № 3/2 (132) – С. 78-85; Его же. Роль либертарной концепции права в развитии прав человека // Вестник Университета (РТСУ). – 2014. – № 1 (44). – С. 37-43.

[35] См.: Сафаров Д.С. Права человека в контексте классических и современных типов правопонимания // Правовая жизнь. – 2013. – № 3 (3). – С. 5-16; Его же. Универсализация прав человека и культурный релятивизм в условиях глобализации: проблемы соотношения концепции прав человека с традиционными правовыми культурами // Правовая жизнь. – 2013. – № 4 (4). – С. 11-22; Его же. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: монография. – Душанбе, 2014. – 226 с.; Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе: Тайарон, 2018. – 176 с.

Саидова)[39], Дж. Саъдизода[40], Ш.Ш. Шосаидзода (Ш.Ш. Мизробова)[41]. Н.Ф. Сафарзода[42] и мн. др., в которых были рассмотрены различные аспекты правовой системы республики. И конечно, бесспорно весомы заслуги преподавателей кафедры «Права человека и сравнительное правоведение» юридического факультета ТНУ в изучении и разработке особенно насущных правовых проблем правовой системы Республики Таджикистан.

До сегодняшнего дня проблемы правового сотрудничества Таджикистана и Китая еще не подвергались всеобъемлющему изучению в правовом пространстве РТ, в то время как социально-экономические связи между этими странами исследовались и достаточно активно как отечественными, так и китайскими историками и дипломатами – Х.Т. Мирзоевым[43], Ван Лин Лином[44], А. Мамадазимовым[45] и др.

---

[36] См.: Бобоева Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане: (IX-XIV вв.): дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 200 с.; Бобоева Н.И. Ҳимояи ҳуқуқи занон дар Тоҷикистон// Паёми донишгоҳ. Маҷмӯи мақолаҳои конференцияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «20-солагии истиқлолияти Чумҳурии Тоҷикистон». – Душанб: Сино, 2012. – С. 243-246.

[37] См.: Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 218 с.; Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: автореф. дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 58 с.; Шоев Ф.М. Идеи прав и свобод человека в учении Мухаммада Газали // Совершенствование законодательства в сфере прав человека: материалы научно-практической конференции, посвященной 30-й годовщине принятия Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. – Душанбе: Ирфон, 2015. – С. 35-38.

[38] См.: Искандаров Ш.Ф. К вопросу об истории становления института Омбудсмена // Государство и право. – 2012. – № 1. – С. 12-17; Его же. Идентификация и унификация национального института по правам человека в Центральной Азии // Вестник ТНУ. – 2015. – № 2/4 (170). – С. 100-104; Его же. Становление и развитие специализированных государственных правозащитных институтов по правам человека в Таджикистане: дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 191 с.; Его же. Специализированные государственные правозащитные институты по правам человека в Таджикистане: история, теория и практика: [монография]. – Душанбе: Promexpo, 2019. – 210 с.

[39] См.: Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 209 с.

[40] См.: Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе, 2016. – 164 с.; Саъдизода Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: Типография ООО «Нушбод», 2022. – 230 с.

[41] См.: Шосаидзода Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – 235 с.; Шосаидзода Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: автореф. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – 62 с.; Мизробов Ш.Ш. Сиёсати давлатӣ дар бахши ҳуқуқи кӯдак: дар мисоли Комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – № 3/11 (188). – Душанбе, 2015. – С. 133-136; Шосаидзода Ш.Ш. Таърихи инкишофи институти ҳифзи байналмилалии ҳуқуқи кӯдак // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқии миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.ҳ., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 216-224.

[42] См.: Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқ ба саломатӣ: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2022. – 177 с.; Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқ ба саломатӣ: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: автореф. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2022. – 72 с.;

[43] См.: Мирзоев Х.Т. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в период независимости (1991-2020 гг.): дис. … канд. ист. наук. – Душанбе, 2021. – 188 с.

Здесь же можно упомянуть имена известных таджикских дипломатов и исследователей Т.Н. Назарова[46], Р.К. Алимова[47], Х. Зарифи,[48] О. Каримова[49], Х. Холикназара (Х. Холикназарова)[50], М.Б. Бабаханова[51], П.А. Махмадова[52], Р.Ш. Нуриддинова[53], З.

---

[44] См.: Ван Лин Лин. Приоритеты и перспективы развития гуманитарного сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Республикой Таджикистан на современном этапе (2003-2015 гг.): дис. … канд. ист. наук. – Душанбе, 2020. – 151 с.

[45] См.: Мамадазимов А. Великий шелковый путь. История становления, расцвета и распада: монография. – Душанбе: Сино, 2014. – 384 с.

[46] См.: Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество: сб. ст. – Душанбе, 2001. – 248 с.; Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество: сб. ст. – 2-е изд. – Минск, 2002. – 256 с.; Назаров Т.Н. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность. – Минск: РУП «Белполиграф», 2003. – 264 с.; Назаров Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество. – Душанбе: УИ МИД РТ, 2004. – 284 с.; Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 224 с.; Назаров Т.Н. Китай и Таджикистан: стратегия экономического сотрудничества // Китайский форум общественных наук. Форум «Центральная Азия». Пекин, ноябрь 2010. – Пекин, 2010. – С. 233-241; Назаров Т.Н. Китайско-таджикское сотрудничество: от прошлого к настоящему и будущему // Известия АН РТ – 2012. – № 2. – С. 7-12.

[47] См.: Алимов Р.К. Дипломатия Таджикистана (к 50-летию создания Министерства иностранных дел Республики Таджикистан). – Душанбе, 1994. – 28 с.; Алимов Р.К., Лебедев М.С., Касымов Э.С. Таджикистан – ООН: история взаимоотношений: новый взгляд: К 50-летию создания ООН. – М.: Знак, 1995. – 128 с.; Алимов Р.К. Таджикистан – Организация Объединенных Наций: Выступления, док. и материалы, 1993-2000 годы / авт.-сост. Р.К. Алимов; под общ. ред. Т. Назарова. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 374 с.; Алимов Р.К. Таджикистан и Китай: опыт и возможности соразвития. – М.: ИДВ РАН, 2011. – 112 с.; Алимов Р.К. Таджикистан – Китай: на пути друг к другу. Возможен ли равноправный и взаимовыгодный диалог? – М.: ИДВ РАН, 2012. – 248 с.; Алимов Р.К. У истоков добрососедства. – Пекин, 2013; Алимов Р.К. Таджикистан и Китай. Курсом стратегического партнерства: международно-политические, экономические и гуманитарные измерения сотрудничества. – М.: Весь мир, 2014. – 384 с.; Алимов Р.К. Стратегическое партнерство Таджикистана (РТ) и Китая (КНР): международно-политические, экономические и гуманитарные измерения: дис. ... док. полит. наук. – Москва, 2014. – 349 с.; Алимов Р.К. 25 қадам дар паҳнои олам / зери таҳрири умумии С. Аслов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 220 с.

[48] См.: Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана (статьи, интервью, выступления, хроника визитов и встреч). – Душанбе: Офсет, 2009. – 352 с.; Зарифӣ Ҳ. Сиёсати хориҷии давлати тозаистиқлол // Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият / зери назари Ҳ. Зарифӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 278; Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня: в 2-х т. Т.1 / под общ. ред. Х. Зарифи. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 296 с.; Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня: : в 2-х т. Т.1 / под общ. ред. Х. Зарифи. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 296 с.; Зарифи Х., Сатторов А. Таджикистан – Китай: становление государственной границы: история и современность / под общ. ред. акад. Т.Н. Назарова. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 704 с.

[49] См.: Каримов О. История таджикской дипломатии (введение в учебный курс). Вып. 1 / О. Каримов, Х. Холджураев, А. Мирбабаев. – Худжанд: ТГУПБП, 2008. – 352 с.

[50] См.: Холикназаров Х. Республика Таджикистан и Китайская Народная Республика – сотрудничество во имя развития (сборник статей 2009-2012 гг.). – Душанбе, 2012. – 169 с.; Холикназаров Х. Значение года председательства Республики Таджикистан в ШОС для дальнейшего развития этой организации (09.2013-09.2014) // Вестник Таджикского государственного педагогического университета. Серия филологии и гуманитарных наук. – 2015. – № 1 (62-2). – С. 3-9; Холикназар Х. Вклад Республики Таджикистан в становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (1996-2014 гг.): дис. ... д-ра ист. наук. – Душанбе, 2015. – 357 с.; Холикназар Х. Вклад Республики Таджикистан в становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (1996-2014 гг.): автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Душанбе, 2015. – 49 с.

[51] См.: Бобохонов М.Б. Сиёсати хориҷӣ. – Душанбе, 1996. – 240 с.

Курбановой[54] В.В. Дубовицкого[55], З.Ш. Саидова, (З.Ш. Сайидзода)[56], Х.Д. Самиева[57], Э.Р. Рахматуллоева[58], Н.М. Мирзоева[59], А.А. Шарифзода (А.А. Шарипова)[60], Ш.Ш. Шарипова[61], Г.М. Майтдиновой[62] и др. В их трудах внимание было уделено в

---

[52] См.: Маҳмадов П..А. Тоҷикистон – Хитой дар масири шарикии стратегӣ (Маҷмуи мақолаҳо ва ҳуҷҷатҳои расмӣ). – Душанбе: Андалеб-Р, 2013. – 152 с.; Махмадов П., Шарифи А. Таджикистан и Китай: стратегическое сотрудничество в современный период // Известия Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова АН Республики Таджикистан. – 2017. – № 3. – С. 90-94.

[53] См.: Нуриддинов Р.Ш. Место и роль России в формировании новой геополитической системы в странах Среднего Востока: монография. – Новосибирск: СибАГС, 2009. – 168 с.; Нуриддинов Р.Ш., Негматова Т. Некоторые вопросы становления внешней политики Республики Таджикистан в годы независимости // Внешняя политика (научно-теоретический и информационный журнал МИД РТ). – 2016. – № 1. – С. 68-84.

[54]. См.: Курбонова З.М. Таджикистан – Китай: становление государственной границы // Азия и Африка сегодня. – М., 2009. – № 4 (621). – С. 42-44; Курбонова З.М. Политические аспекты процесса урегулирования государственной границы между Таджикистаном и Китаем: дис. ... канд. полит. наук. – Москва, 2009. – 143 с. и др.

[55] См.: Дубовицкий В.В. Проектирование государств Средней Азии как форма организации геополитического пространства // Известия АН РТ. Отделение общественных наук. – 2003. – № 3. – С. 77-81; Дубовицкий В.В. История формирования системы геополитических взаимоотношений России и Средней Азии в период 1700-2002 гг.: автореф. дис. ...д-ра ист. наук. – Душанбе, 2004. – 43 с. и др.

[56]. См Саидов З. Внешняя политика Президента Э. Рахмонова. – Душанбе: Авасто, 2000. – 176 с.; Саидов З. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе. (1992-2005). – Душанбе, 2006. – 560 с.; Саидов З. Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992-2004). – Душанбе, 2010. – 446 с.; Саидов З. Актуальные вопросы внешнеполитического механизма и международной деятельности Республики Таджикистан. – Душанбе, 2010; Саидов З. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики. – Душанбе, 2012; Саидов З. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики: монография. – 7-е, доп. изд. – Душанбе: Контраст, 2014. – 636 с.; Саидов З. Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей». – Душанбе: Контраст, 2015. – 346 с.; Сайидзода З.Ш. Фаъолияти байналмилалии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ. – Душанбе: Контраст, 2016. – 216 с..

[57] См.: Самиев Х.Д. Роль института Конфуция в расширении гуманитарного сотрудничества Китая с Таджикистаном. // Вестник ТНУ. – 2019. – № 10-1. – С. 30-37.

[58] См.: Рахматуллоев Э.Р. Миротворческая деятельность ООН в Таджикистане и перспективы превентивной дипломатии в Центральной Азии. – М.: ЗАО «АСТИ-Издат», Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 2007. – 407 с.

[59] См.: Мирзоев Н.М. Становление и развитие взаимоотношений Таджикистана с сопредельными странами Зарубежного Востока (1945-1997 гг.): дис... д-ра ист. наук. – Душанбе, 1998. – 306 с.; Мирзоев Н.М. Равобити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай / Мирзоев Н.М., Сангинов Д.Н. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. – № 9. – С. 131-135; Мирзоев Н.М. Густариши ҳамкориҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар даврони навин // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2019. – № 6. – С. 162-169.

[60] См.: Шарипов А.А. Эмомали Рахмонов – наш Президент. – Душанбе, 2006. – 324 с.; Шарипов А., Фаттоев С. Эмомали Рахмонов: Начало этапа созидания (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2000-2003 гг.). – Душанбе: Деваштич, 2006. – 330 с.; Шарипов А. Эмомали Рахмон и мировое сообщество. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.; Шарипов А. Эмомали Рахмонов: Год культуры мира (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2005 году). – Душанбе: Ирфон, 2011. – 455 с.; Шарифзода А.А. Точики оламшумул. / Салимов Н.Ю., Шарифзода А.А. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.; Шарифзода А., Ғафуров А. Наҷотбахши миллат. – Душанбе, 2012. – 320 с.

[61] См.: Шарипов Ш.Ш. Установление и укрепление торгово-экономических, научно-технических и культурных отношений между Таджикистаном и Китайской Народной Республикой (1991-2008 гг.): автореф. дис. … канд. ист. наук. – Душанбе, 2010. – 22 с. и др.

основном вопросам и особенностям становления и развития дипломатических отношений между Таджикистаном и Китаем. Как следует из анализа упомянутых работ, правовые вопросы в них не затрагивались, и автор диссертации попытался ликвидировать этот пробел в юридической науке Таджикистана, обратившись к весьма актуальной и сложной теме – сравнительно-правовому исследованию правовых систем Китая и Таджикистана.

Связь исследования с программами и научной тематикой. Диссертация подготовлена в рамках реализации перспективной программы научно-исследовательских работ кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета «Теоретические проблемы формирования правовой системы Республики Таджикистан в современное время на 2016-2020 гг.» и «Теоретические и практические проблемы национальной правовой системы в условиях глобализации на 2021-2025 гг.». Проведенное исследование соответствует международным интересам РТ и способствует развитию правового сотрудничества между Таджикистаном и Китаем - как стратегических партнёров в рамках ШОС и дружественных стран.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования – теоретико-правовой и сравнительно-правовой анализ правовых систем Таджикистана и Китая на фоне углубления интеграционных процессов.

Задачи исследования. Достижение поставленной цели потребовало решения следующих задач:

- изучить и конкретизировать понятийный аппарат темы диссертационного исследования;
- исследовать понятия правовой системы, системы права и правовых семей;
- проанализировать соотношение правовой системы с системой права и правовой семьей в контексте принадлежности правовых систем Таджикистана и КНР к правовым семьям;
- исследовать понятия, структуру и особенности правовых систем Таджикистана и КНР;
- выявить общее и специфическое в правовых системах Китая и Таджикистана в древности, в средневековье и в современный период;
- провести сравнительно-правовой анализ правовых систем Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики с учетом общего и особенного в их развитии;
- исследовать системы права и законодательства Таджикистана и Китая, источники права Китая и Таджикистана;
- проанализировать в сравнительном плане правовой статус личности в правовых системах Таджикистана и Китая;
- обосновать тенденции развития правовых систем Таджикистана и Китая в условиях глобализации и правовой интеграции;

---

[62] См.: Майтдинова Г.М. Геополитическая динамика в постсоветской Центральной Евразии в начале второго десятилетия XXI века // Известия УрФУ. Сер. 3: Общественные науки. – 2013. – № 2 (118). – С. 36-45.

- определить степень влияния глобализации на тенденции развития правовых систем Китая и Таджикистана;

- конкретизировать роль и значение ШОС в развитии и определении перспектив интеграции правовых систем Таджикистана и Китая.

Объект исследования. Объектом исследования выступают общественные отношения и процессы, возникающие и развивающиеся в рамках взаимодействия правовых систем Китая и Таджикистана.

Предмет исследования. Предметом исследования являются понятия, категории, суждения, концепции, которые в рамках сравнительно-правового анализа правовых систем Китая и Таджикистана играют определяющую роль.

Этап, место и период исследования. Данная диссертационная работа охватывает различные периоды истории двух стран вплоть до 2022 г. Исследование было осуществлено в период с 2017 по 2023 гг., когда диссертант работал в качестве ассистента, а затем (с 2021г.) в качестве соискателя кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета и проходил учебу и стажировку в 2022-2023 гг. в Восточно-Китайском Университете г. Шанхая (КНР, где успешно защитил магистерскую работу по отдельной части данной тематики на китайском языке.

Теоретические основы исследования. При написании работы автор основывался на достижениях теоретического и методологического характера, затрагивающих отдельные аспекты указанной проблематики и отраженных в научных исследованиях отечественных и зарубежных авторов – Ю.Е. Аврутина, А.Я. Азарова, С.С. Алексеева, З. Ализода, У.А. Азиззода, П.В. Анисимова, Л.И. Антоновой, М.И. Байтина, А.А. Бережнова, И. Х. Бободжонзода, Э.Б. Буризода, Дж. М. Зоира, Ш.К. Гаюрзода, А.Д. Гафурзода, З.Х., А.Д. Бойкова, Н.С. Витрука, Л.Д. Воеводина, Л.И. Глухаревой, В.Е. Гулиева, А.Д. Гусева, Р. Давида, А.М. Диноршоха, К. Жоффре-Спинози, В.М. Капицына, В.А. Карташкина, В.А. Кикотя, С.А. Комарова, И.А Крусса, В.Н. Кудрявцева, О.Е. Кутафина, В.А. Кучинского, В.В. Лазарева, В.З. Лукашевича, Е.А. Лукашевой, А.В. Малько, О.Е. Малеина, Е.Г Мартынчика, М.Н. Марченко, Н.И. Матузова, М.А. Махмудзода, А.С. Мордовца, Э.С. Насриддинзода, В.С. Нерсесянца, Т.Н. Радько, М.З. Рахимзода, Ф.М. Рудинского, В.А. Рыбакова, А.Х. Саидова, В.Н. Сальникова, В.Н. Синюкова, Л.С. Сырых, А.В. Стремоухова, В.А. Туманова, Ф.Т. Тахирова, М.А. А.Г. Холикзода, И.Е. Филиппова, А.В. Хованской, Е.Н. Хазова, Г.Г. Черемных, В.Е. Чиркина, В.М. Чхиквадзе, Р.Ш. Шарофзода и мн. др.

Методологические основы исследования. В диссертационной работе применены общенаучные и специальные методы познания. Руководствуясь диалектическим методом, автор показывает объективные условия идентификации правовых институтов в истории права таджиков и китайцев, как результат объективного процесса развития общества в однотипных социально-экономических, географических и климатических условиях с учетом субъективных юридико-нравственных воззрений этих народов. Сравнительный анализ, широко используемый диссертантом, позволил глубоко и всесторонне изложить общее и особенное в развитии правовых систем Таджикистана и Китая и предложить правильные ориентации развития сотрудничества между ними как членами ШОС.

Частнонаучные методы позволили автору проанализировать теоретические аспекты темы диссертации. Среди них особое место отведено сравнительно-правовому методу, на основе которого осуществлен сравнительно-правовой анализ правовых систем Китая и Таджикистана. Использованы также логико-правовой, историко-правовой, социолого-правовой, культурно-цивилизационный методы.

Эмпирические предпосылки исследования составили Конституция Республики Таджикистан, Конституция КНР, законы и нормативные правовые акты Республики Таджикистан и КНР, материалы и документация Секретариата ШОС, научно-теоретические положения исследований отечественных и зарубежных ученых в области практики применения нормативно-правовых актов, общей теории права, сравнительного правоведения, философии права, юридической психологии, политологии.

Научная новизна исследования заключается в том, что в работе автором впервые предпринята попытка комплексного теоретического и сравнительно-правового исследования правовых систем Таджикистана и Китая на фоне правовой интеграции. Научные результаты исследования, доказывающие его научную новизну, обоснованы в рамках следующего анализа:

- исследованы система права, правовая система и правовая семья с присущими им отличительными чертами по отношению к действующему праву и правовой действительности двух дружественных стран;

- изучены понятие правовой системы и ее соотношение с системой права и правовой семьей, определена принадлежность правовых систем Таджикистана и КНР к правовым семьям, проанализированы элементы, структуры и особенности правовых систем Таджикистана и КНР в процессе истории, классифицированы правовые системы и правовые семьи с учетом китайских и таджикских правовых реалий;

- выявлены общее и специфическое в правовых системах Китая и Таджикистана в древности, в средневековье и в настоящее время, проведен сравнительно-правовой анализ правовых систем Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики, выявлены общее и особенное в развитии права таджиков и китайцев;

- проанализированы общее и особенное в содержании системы права и системы законодательства, проведен сравнительно-правовой теоретический и практический анализ системы права, правовых систем и законодательства Таджикистана и Китая, источников права Китая и Таджикистана, конкретизированы их отличия, а также общие положения;

- проведен сравнительно-правовой анализ правового статуса личности в правовых системах Таджикистана и Китая, проанализированы тенденции развития правовых систем Таджикистана и Китая в условиях глобализации, выявлены пути и механизмы правовой интеграции;

- определены факторы влияния глобализации на тенденции развития правовых систем Китая и Таджикистана, выявлены роль и значение ШОС в перспективе развития интеграции правовых систем Таджикистана и Китая.

Новизна работы также заключается в отдельных выводах и практических рекомендациях, касающихся современных вопросов правовых систем, источников права и систем законодательства в сравнительном аспекте. В ходе исследования

теории и практики интеграционных процессов между двумя дружественными народами были сформулированы конкретные предложения, а также отдельные практические рекомендации по улучшению правового сотрудничества Таджикистана и Китая в рамках ШОС.

Положения, выносимые на защиту. Научная новизна диссертационного исследования подтверждается следующими научными положениями, выносимыми на защиту:

1. Правовая система национального государства – это совокупность правовых элементов и механизмов реализации права, так или иначе связанных с конкретным государством или обществом, которое имеет имманентную связь с правовым сознанием и правовой культурой конкретного этноса, а в настоящее время – нации государства. Система права – это структура и состояние частей права, как феномена социального регулятора[63]. Термин «правовая система» определяется как совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих юридических средств, источников права, обеспечивающих правовое регулирование общественных отношений, как система юридических государственных и негосударственных органов, реализующих право и выражающих качественное состояние правовой организации того или иного общества. Правовая система связана с правовой реальностью конкретного государства. Что же касается системы права, то это внутреннее строение права, как социального регулятора. Система права в целом зависит также от теории правопонимания и различных концепций права. Правовая система же конкретного государства отражает особенности именно его правового строя. Эта система зависит также от традиции права и принадлежности её к определенной правовой семье.

Таким образом, при освещении правовых явлений и правовой действительности следует строго различать понятия и границы таких институтов, как система права, правовая система, правовая семья и традиция права. Если понятия «система права» и «традиция права» имеют чисто теоретические и содержательные аспекты правопонимания, то категории «правовая система» и «правовая семья», помимо этих чисто теоретических элементов, включают в себя и практико-географическое, и цивилизационное понимание.

2. Современное право знакомо с неординарными смешанными правовыми системами, в рамках которых разумно и благоприятно уживаются противоречивые правовые традиции разных правовых семей. Таковыми являются правовые системы некоторых бывших постсоветских государств, где элементы социалистического права, связанные, главным образом, с социалистическим правосознанием, сохранены в социальных сферах общественных отношений, а в экономической сфере проявляется тенденция перехода к рыночным отношениям. Обе эти тенденции в рамках одного государства влияют на развитие правовой системы. Современный мир, опираясь на демократические ценности и исторический опыт конкретных народов, вводит свои корректировки в формирование правовой системы. Однако некоторые отличия и обособленные правовые элементы разных правовых семей интегрируются в рамках общих принципов нового государственного устройства, не нарушая традиции форм правления и государственного устройства. Указанная тенденция

[63] См.: Холиков Н.А. Ещё раз к вопросу о правовой системе, системе права и правовой семье // Правовая жизнь. – 2022. – № 3 (39). – С. 190-205.

представляет собой высшую форму политической толерантности по отношению к формам экономики. Ярким примером этого процесса является Китай. «Одна страна, две системы» (кит. трад. – 國兩制, упр. 国两制, пиньинь: yī guó liǎng zhì, палл.: и го лян чжи) – идея, предложенная в начале 1980-х годов Дэн Сяопином, тогдашним руководителем Китайской Народной Республики, в соответствии с которой политическая система страны должна была претерпеть существенные изменения. Дэн Сяопин предложил такой вариант развития, при котором в едином Китае могли бы мирно «уживаться» две экономические и политические системы – капиталистическая в Гонконге, Макао и Тайване, и социалистическая – на всей остальной территории КНР. В соответствии с предложением, Тайвань мог бы сохранить свою собственную политическую систему, юрисдикцию, вооружение, экономику и финансовую систему, включая коммерческие и культурные соглашения с другими странами, и получить конкретные права в международных отношениях.

Это государство имеет две системы, совсем не соответствующие друг другу и опирающиеся на разные ценности. Главной чертой этой гибкой политики и толерантной правовой системы является то, что китайцы, как древний народ, выросший в колыбели философии Конфуция, Лао-Цзы и других великих мистиков, и мыслителей Востока, в современном противостоянии культурных цивилизаций смогли найти точки соприкосновения и созвучия с различными принципами организации жизни ради общего блага.

3. Представленная в работе картина правовых систем стран мира, при их сравнении дает возможность взглянуть на них, как на нечто общее в материи права, что обеспечивает жизнеспособность государств мира, и в то же время каждая из них имеет особые черты и признаки, что разнообразит мир права в целом. Изучение каждой из этих правовых систем в качестве отдельного объекта исследования выявляет в ней много исторического, культурного, цивилизационного, и наравне с социально-экономическими факторами правовые системы обеспечивают независимость и суверенитет политической власти конкретных народов и наций. Используя метод сравнительного анализа, сопоставляя одну правовую систему с другой, в них можно обнаружить такие новые качества и черты, которые присущи далеко не всем правовым системам. Социалистический тип права знаком как Китаю, так и Таджикистану. Таджикистан вошел в пространство социалистического права, начиная с революционных движений в Ходженте в 1918-1919 гг. и Бухарской революции 1920 г. С образованием Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики в 1924 г. и позже – с образованием Таджикской Советской Социалистической Республики в 1929 г., правовая система Таджикистана официально вошла в пространство социалистического права. В рамках этой правовой системы было принято четыре Конституции советского типа – в 1929, 1931, 1937, 1978 гг. Социалистический тип права в Таджикистане прошел стадии права диктатуры пролетариата, права трудящихся, права народа.

В Китае коммунистическая ячейка политической партии Гоминьдан была организована еще в 1921 г., но фактическая реализация идей социализма и социалистического права началась с 1949 г., с обретения Китаем независимости.

4. У китайцев исторически сложился свой взгляд на истоки происхождения права. Сыны Неба и последователи Будды, приверженцы Конфуция и Лао Цзы

весьма своеобразно рассматривали природу происхождения права. В Древнем Китае отсутствовало четкое разделение отраслей научного знания, государство выполняло пассивную роль, властные и правовые средства регулирования общественных отношений тоже никак не разделялись, а для обозначения права, судебной системы (法), закона (律) и наказания（刑）применялись схожие понятия. В целом на понимание китайцами права и справедливости в совокупности повлияли религиозные и правовые элементы, учения древних мистиков и философов. Свою роль здесь сыграли и слабые экономические отношения, развитие которых тормозилось нашествиями с Востока и Запада. Философское и своеобразное смысловое восприятие мира, права и реальности в Китае имеет давнюю историю. Очевидно, как и во всех других древних цивилизациях, наука философия в Древнем Китае объединила в себе все другие отрасли науки. Так, автором первого китайского статутного права, написанного на жертвенном треножнике Дин, считается философ Цзы Чань. Одной из особенностей древнекитайского права является то, что его источником в период правления императоров (начало I тыс. н.э.) в основном были различные философские учения и вытекающие из них юридические доктрины – даосизм, конфуцианство и т.д. На территории исторического Таджикистана в те времена действовало зороастрийское право. Как китайское имперское право, так и зороастрийское право, будучи правовыми системами древности, имели много общего, что было обусловлено социально-экономическими реалиями и правовой самобытностью древних таджиков и китайцев.

5. Законодательная практика в специальных административных районах Китая имеет свои особенности. Принимаемые в них законы не представляются в центральные государственные органы с целью их последующего утверждения, при условии их соответствия Основному закону. Такие законы приобретают юридическую силу независимо от их утверждения. При этом за Собранием народных представителей, как высшим законодательным органом, сохраняется полномочие по отклонению законов, противоречащих Основному закону. Помимо этого, в специальных административных районах сохраняется местное самоуправление, гарантированное Основным законом. В связи с этим, указанный закон интерпретируется как малая конституция. Законодательная деятельность в административных районах осуществляется на основе разграничения полномочий между центральными органами и органами самоуправления. Предусматривается также ответственность органов местного самоуправления в сфере реализации налоговой, валютной политики, охраны общественного порядка.

6. Понятие «законодательство» можно трактовать в широком смысле – как процесс издания правовых норм в форме законов и подзаконных актов, или же в узком – как процесс издания только законодательных актов. В связи с этим, интересно сравнить законодательные органы Таджикистана и Китая. Так, в рамках широкого понимании законодательства, в КНР функционируют следующие законодательные органы: Всекитайское собрание народных представителей (ВСНП) – верховный законодательный орган, уполномоченный вносить поправки в Конституцию, базовые законы, в частности в сфере уголовного и гражданского права; Государственный совет – верховный орган административной власти, уполномоченный принимать административные законы, иные нормативно-правовые акты; министры, комиссии

и администрации, функционирующие под контролем Государственного совета, уполномоченные принимать приказы и указания.

7. Таджики и китайцы являются восточными народами, тем не менее их правовой быт, в зависимости от различных исторических религиозно-культурных, экономических условий всегда имел свои особенности. Такая обособленность правовой жизни этих народов наложила определенный отпечаток на источники права и законодательный процесс Китая и Таджикистана. Эти особенности проявляются в мировоззрении мыслителей древнего и средневекового Таджикистана, а также в рамках зороастризма и ислама.

В свою очередь особенности, придающие правовой системе Китая национальный колорит, были обусловлены духовными учениями конфуцианства и даосизма, интересами великих древних и средневековых империй.

Несмотря на особенности правовых систем и источников права этих народов, у них немало общего и универсального в вопросах правопонимания и правовой культуры. Общую природу источников права и схожие механизмы правотворчества у обоих государств можно объяснить некоторой схожестью исторических процессов, универсальностью общечеловеческих ценностей, присущих всем народам. Исторические процессы в Таджикистане и Китае явно соприкасались в период правления Кушанидов на территории Таджикистана и распространения буддизма. Частичное возрождение обоюдного взаимовлияния наблюдалось в эпоху монгольского нашествия, когда отдельные элементы культурно-правовых традиций приобретают новый облик и проявление. В советскую эпоху правовая система Таджикистана и правовая система социалистического Китая были особенно созвучны.

8. Однотипные правовые элементы правосознания народов Китая и Таджикистана проявляются как на почве общечеловеческих ценностей, так и на почве принадлежности их к восточным традициям. Как таджики, так и китайцы, создавая свои древние и средневековые государства, базировались на ими же разработанных общечеловеческих правовых ценностях, которые в последующем были восприняты другими народами и государствами. Так, правовые контакты были налажены еще в рамках изучения Декларации Великого Кира, как одного из основных правовых источников Древнего мира. Близость правосознания народов Китая и Таджикистана ярко проявляется в контексте отражения морально-нравственных ценностей, которые являются основой для сравнения и взаимообогащения правовых культур таджиков и китайцев. Именно на почве этих общих компонентов правосознания было создано и воспринято немало источников права однотипного характера.

9. При определении правового статуса личности законодательство Китая и законодательство Таджикистана имеют отличия: а) юридико-технические и б) содержательные. Под юридико-техническими отличиями подразумеваются отличия в нормах права, регулирующих правовой статус личности. Например, нормы, устанавливающие правовой статус личности в рамках Конституции Китая, в отличие от таджикского законодательства, четко обозначены по формальным (внешним) признакам. Каждая норма в Конституции Китая оформлена в строгом соответствии с правилами внешнего оформления. К ним относятся, например, ст. 33 – «Гражданство, равенство», ст. 34 – «Избирательное право и равенство», ст. 35 – «Свобода печати и собраний», ст. 36 – «Религия» и др. В Конституции же Таджикистана во вто-

рой главе заголовок каждой статьи обозначает тот или иной вид права личности. Благодаря этому сразу становится понятной суть данной нормы при ознакомлении с текстом конституции. Другим немаловажным формальным отличием является то, что отдельные части статьи Конституции Китая, превышающие одну часть, обязательно нумеруются. В законодательстве Таджикистана нумерация частей статьи не является основным требованием законодательной техники.

Существуют также следующие содержательные отличия.

А. В Конституции РТ правовой статус личности закреплен в рамках различения прав человека и прав гражданина; в Китае преобладающее место занимает правовой статус граждан.

Б. Законодательство РТ при установлении гражданства ребёнка предоставляет больше возможностей родителям и несовершеннолетним детям. Это делается с целью консолидации их в национальной системе права и предотвращения увеличения числа лиц без гражданства в контексте решения проблемы субъектов международных организаций. Что касается КНР, то здесь наблюдаются определенные ограничения в случае реализации принципа почвы. Учитывая численность населения Китая и географические возможности страны, данные ограничения кажутся логичными. Таджикистан, как демократическое правовое государство, решает данную проблему в контексте концепции различения прав человека и прав гражданина.

В. Анализ правового положения личности, в соответствии с законами о гражданстве в РТ и КНР, свидетельствует о наличии множества положительных элементов в законодательствах обеих стран, которые могут взаимно обогатить опыт регулирования правого статуса личности. Так, законодательство РТ, прежде всего, отличается особым механизмом регулирования правового статуса личности на уровне понятийного аппарата, причинно-следственной увязки процесса изменения статуса лица без гражданства, лица с гражданством иностранного государства и гражданина РТ как в сторону гражданства РТ, так и в сторону подданства иностранного государства. В законодательстве РТ содержится регулятивный механизм включения международных норм в правовую систему РТ, чего вообще не прослеживается в законодательной практике КНР. Что касается Закона КНР, то он отличается лаконичностью, точностью и четкой нормативностью. Все статьи написаны настолько четко и конкретно, что каждое слово или словосочетание является частью правового механизма и института конкретного права. Такое положение значительно смягчает правовое регулирование правового статуса личности.

Г. Помимо отмеченных положительных аспектов, в законодательствах обеих стран имеются неточные и не до конца определенные моменты, нуждающиеся в дополнительной аргументации и комментариях со стороны специалистов. Так, в законодательстве РТ устанавливаются разные основания приема в гражданство РТ (территория проживания, язык, отсутствие уголовного преследования). Однако не указано, сколько оснований необходимо для приема в гражданство. Этот вопрос остается открытым. Неоднозначно толкуются также основания прекращения гражданства Республики Таджикистан, например, вследствие отмены решения о приеме в гражданство. Возникает вопрос: с какого момента утрата гражданства приобретает юридическую силу? То есть в данном случае применяются гражданско-правовые принципы – с момента перво-

начального принятия решения, или же конституционно-правовые – с момента вторичного принятия решения. Юридическая наука по-своему решает данную проблему, однако для юридической практики нужен сформулированный справедливый юридический механизм решения вопроса.

10. Из анализа документов с сайта Секретариата ШОС следует, что за период деятельности ШОС (2001 – 2022 гг.) высшими органами данной организации было принято 133 договора и заявления публичного характера, в которых цели и задачи правовых систем касались как внутригосударственного регулирования, так и международного. ШОС – активно функционирующая политико-правовая международная организация, имеющая глобальные цели и задачи, не характерные для западного мира. О том, сколько времени может потребоваться для подготовки и продвижения одного международного документа и предварительного согласования его со всеми другими государствами – участниками ШОС, хорошо известно юристам. Несмотря на это, ежегодно ШОС принимает от 4 до 9 деклараций, заявлений или договоров, в которых имеет место определенная юридическая нагрузка на членов организации. Все это влияет на их правовые системы, которые очень активно начинают воздействовать друг на друга. Помимо заключения различных торгово-экономических, социально-культурных, образовательных и сугубо правовых юридических договоров, правовая интеграция ШОС, с точки зрения содержательности, идет совсем по другим основаниям.

В целом направления интеграции правовых систем Таджикистана и Китая в рамках ШОС можно классифицировать следующим образом: а) по содержательно-правовым основаниям; б) по сферам действия международно-правовых норм ШОС; в) по субъектам принятия международно-правовых норм; г) по видам международно-правовых норм; д) по степени активизации членов ШОС в двусторонних и многосторонних договорах.

По содержательно-правовым основаниям, договоры и заявления можно разделить на торгово-экономические, социально-культурные, образовательные, финансовые, инвестиционные, юридические. По сфере действия различаются нормативно-правовые акты, касающиеся сотрудничества международных и региональных организаций в сфере борьбы с международными угрозами и вызовами, в области регулирования внутригосударственных проблем. Нормативные правовые акты ШОС международного значения по субъектам их принятия делятся на нормативно-правовые акты, принятые Советом глав государств, Советом глав правительств, Советом национальных координаторов, Секретариатом ШОС, Исполнительным комитетом Региональной антитеррористической структуры. По видам различаются нормативно-правовые акты международного характера: хартия, декларация, совместное коммюнике, заявление, план действий и т.д. О степени же активизации членов ШОС можно говорить при заключении договоров о партнерстве на доверительной основе.

11. Интеграция правовых систем Таджикистана и КНР развивается: а) под влиянием публичных нормативно-правовых актов, принятых высшими органами ШОС; б) посредством членства Таджикистана и Китая в других международных и региональных организациях, с которыми ШОС имеет контакты; в) посредством двусторонних торгово-экономических, социально-культурных и других договоров

между этими двумя государствами; г) посредством заключения договоров между Китаем и Таджикистаном по юридическим вопросам.

12. Интеграции правовых систем Таджикистана и Китая способствуют: а) историческая память двух дружественных народов, культура и традиции которых не раз взаимовлияли друг на друга на протяжении истории; б) сходство мышления народов этих государств, где конфуцианство и зороастризм, буддизм и ханафитская школа фикха требовали от своих приверженцев следования таким ценностям, как справедливость, правдивость, мудрость, честность, любовь к ближнему и прощение грехов; в) приверженность на определенном этапе истории марксизму и ленинизму; г) добрые намерения политических лидеров и доверие народов.

Юридической основой правовой интеграции Таджикистана и Китая служат: а) Конституции Таджикистана и Китая, содержащие принципы международного сотрудничества; б) основополагающие принципы международного сотрудничества, предусмотренные нормативно-правовыми актами обеих стран; в) дух «Шанхайской пятерки», заложившей основы правового сотрудничества между Таджикистаном и Китаем; г) возможности ШОС как организации, интегрирующей цели и задачи развития государств в духе дружбы и взаимопонимания; д) двусторонние и многосторонние договоры различного характера между Таджикистаном и Китаем; е) членство в одних и тех же международных и региональных организациях; ж) подписание и ратификация одних и тех же международных пактов, конвенций и деклараций.

В ходе исследования автор разработал ряд практических рекомендаций:

1. Практика принятия законов по каким-либо малозначимым юридическим отношениям не способствует содержательному развития правовых систем. Исходя из этого, будет целесообразным в ближайшее время на базе десятков отдельных законодательных актов отраслей и направлений правового регулирования рассмотреть вопросы принятия Кодексов об образовании, об избирательном праве, об экологии и др.

2. Предлагается пересмотреть Закон РТ «О нормативно-правовых актах» относительно принятия законодательных актов РТ и установить строгие нормативные ограничения при разработке законов. Ст. 20 Закона «О нормативно-правовых актах РТ» сформулировать в следующей редакции: «Закон – нормативный правовой акт, принимаемый законодательным органом строго в соответствии с установленной процедурой и регулирующий наиболее важные и значимые общественные отношения».

Закон в Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли принимается в двух чтениях.

3. На базе действующей Группы дружбы парламентариев Таджикистана и Китая создать инициативную группу по изучению техники составления нормативно-правовых актов на примере отдельного законодательного акта.

4. Предлагается создать специальные международные юридико-организационные отделы, финансируемые за счет привлеченных инвестиций, из числа юристов-международников и знатоков китайского языка в отдельных министерствах и ведомствах, где сотрудничество между китайскими партнерами и Таджикистаном превышает 50 млн. американских долларов в год.

5. С целью более активного развития правового сотрудничества между Китаем и Таджикистаном, следует организовать специальные курсы по изучению правовой системы Китая на международном отделении юридического факультета и международном факультете ТНУ, а в одном из ведущих вузов КНР – по изучению правовой системы Таджикистана.

6. Нужно пересмотреть требования ст. 15 и 20 Конституционного закона РТ о гражданстве и решить проблему расхождения мнений в понимании этих требований.

Теоретическая и практическая значимость исследования состоит во всестороннем анализе совокупных факторов, способствующих изучению правовых систем Таджикистана и Китая, выявлению теоретически важных на сегодняшний день общих и отличительных характеристик права двух дружественных народов на современном этапе развития юридической науки. С учетом новых данных (сформулированных в положениях и выводах), представленная диссертационная работа не только развивает и укрепляет теоретическое обоснование интеграционных процессов дружественных стран, но и обогащает общую теорию права новыми концептуальными знаниями в области правовых систем и их особенностей в современном мире.

Выводы диссертационного исследования и теоретико-практические рекомендации автора могут быть использованы в процессе совершенствования законодательных и иных нормативно-правовых актов двух дружественных стран. Отдельные положения и выводы диссертации могут быть применены при организации учебного процесса в юридических учебных заведениях Республики Таджикистан, а также при разработке учебных и методических пособий по преподаванию теории права и сравнительного правоведения.

Степень достоверности результатов обоснована выбором методов исследования, научных теоретических и практических материалов, анализом правовой действительности и правовой базы Республики Таджикистан и КНР, определением взаимосвязи правовых систем государств-членов ШОС, международными договорами, соглашениями и другими обязательствами Таджикистана и КНР, осмыслением факторов интеграционных процессов правовых систем, выявлением роли глобализационных процессов в формировании правовых систем, определением и разработкой правовых механизмов защиты национальных интересов в условиях формирования новых международных и региональных организаций.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема научного исследования соответствует паспорту научной специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве.

Личный вклад соискателя ученой степени определяется научными выводами и положениями, практическими рекомендациями, авторским подходом ко многим актуальным вопросам интеграции правовых систем Китая и Таджикистана, а также обработкой и анализом большого объема материала по теме диссертации и авторскими публикациями. Диссертационное исследование выполнено диссертантом самостоятельно, выводы, обобщения, положения, выносимые на защиту, и практические рекомендации, научно обоснованы.

Апробация и применение результатов диссертации. Результаты исследования и основные выводы обсуждались на заседаниях кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета. Отдельные исторические аспекты данной работы были защищены автором в качестве магистерской работы на китайском языке под руководством профессора права Гун Ру Фу в Восточно-Китайском Университете г. Шанхая (КНР), в 2023 г. Отдельные положения и выводы диссертационного исследования были апробированы также на международных, республиканских научно-теоретических и научно-практических конференциях, где автор выступал с докладами, в частности:

а) международные:

- международная научно-практическая конференция «Права человека: проблемы, пути решения и перспективы» посвященная празднованию дня принятия Всеобщей декларации прав человека. – Тема доклада: «Государственный и народный суверенитет: соотношение внутренних и внешних свобод в контексте Конституции Республики Таджикистан». – Душанбе, 2019.

- Международный молодежный научный форум «Ломоносов-2020». – Тема доклада: «Общая характеристика правовой системы Китая». – Москва, 2020.

б) республиканские:

- Научно-практическая конференция в честь дня прав человека. «Теоретические проблемы реализации прав человека в Республике Таджикистан». – Тема доклада: «Частные и коллективные права и свободы в ракурсе государственной независимости». – Душанбе, 2020.

- «Права человека в процессе глобализации». Доклад на тему: «Общая характеристика правовых систем Китая и Таджикистана». – Душанбе, 2021.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации соискателем опубликованы 1 монография, 12 научных статей, в том числе 5 из них опубликованы в журналах, рецензируемых Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация выполнена в объеме, отвечающем требованиям ВАК при Президенте Республики Таджикистан, и состоит из введения, трех глав, включающих восемь параграфов, выводов, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, списка литературы, публикаций по теме диссертации и приложения. Общий объем диссертации составляет 236 стр.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** обосновываются актуальность темы диссертационной работы, анализируется степень её научного изучения, определяются цели и задачи, объект и предмет исследования, его теоретические и методологические основы, аргументируется его научная новизна, излагаются базовые положения, выносимые на защиту, и выводы, конкретизируется теоретическая и практическая значимость диссертации, приводятся сведения об апробации результатов исследования, структуре и объёме работы.

Первая глава – **«Правовая система, система права и правовые семьи: теоретико-правовой анализ»** – состоит из трех параграфов. В них подробно анализи-

руются понятия «система права», «правовая система» и «правовая семья», структура правовой системы и классификация правовых систем и правовых семей с учетом правовых реалий Китая и Таджикистана.

Первый параграф – **«Понятие правовой системы и ее соотношение с системой права и правовой семьей»** – посвящен анализу сущности правовых категорий и их взаимосвязи, изучению вопросов соотношения правовой системы с системой права и правовой семьей.

Проанализировав множество трудов ученых-правоведов, так или иначе касающихся основных понятий диссертационной работы, автор пришел к выводу, что при решении вопроса правового регулирования общественных отношений следует различать систему права и правовую систему - как по содержанию, так и по значимости.

Правовая система конкретного национального государства охватывает всю правовую реальность, начиная от источников права и вплоть до органов, реализующих их, – как государственных, так и общественных, с учетом правовой культуры и правового сознания конкретного народа. В свою очередь система права, по сути, отражает внутреннее строение объективного права, характеризующееся наличием и взаимосвязью его элементов (норм, институтов, подотраслей, отраслей), т.е. это внутреннее строение права, действующего в государстве.

Автор также подробно анализирует понятия «правовая система» и «система права» как два важных аспекта проявления права. Правовая система национального государства рассматривается как совокупность правовых элементов и механизмов реализации права в целом, она тесно увязывается с конкретным государством и обществом, которое имеет имманентную связь с правовым сознанием и правовой культурой опять же конкретного народа, о котором сегодня чаще говорят, как о нации. Система права же рассматривается диссертантом как структура и состояние частей права и как феномен социального регулятора.

Во втором параграфе – **«Структура правовой системы и её основные элементы»** – автор обращается к исследованию интерпретации дефиниций основных элементов и их классификации, анализу процесса формирования структуры правовой системы и ее особенностей.

Подробно рассматривая историю развития правовых категорий, имеющих отношение к представленному научному исследованию и структуре права в отечественной и зарубежной юридической науке, автор особое внимание уделяет трудам известных правоведов С.С. Алексеева, В.С. Нерсесянца, Р.Ш. Сативалдыева и китайского ученого Динь Линь Хуа.

Из исследования структуры правовой системы и анализа позиций ученых автор приходит к выводу, что среди ученых отсутствует единое мнение относительно элементов правовой системы. По поводу структурирования правовой системы существуют самые различные мнения, что свидетельствует о том, правовая система – это достаточно динамичный, гибкий, элемент материи права, поэтапно развивающийся, что для правовой жизни имеет очень большое значение. Автор излагает в работе свое понимание структуры правовой системы в контексте исследуемой темы.

В третьем параграфе – **«Классификация правовых систем и правовых семей с учетом китайских правовых реалий»** – диссертант исследует вопросы типологии правовых систем, правовых семей в рамках истории правовой науки и сопоставляет их с правовыми реалиями китайской правовой системы. Главной особенностью китайской правовой системы является принцип «одно государства, две системы».

На основе проведенного анализа, диссертант делает вывод, что правовые системы национальных государств можно различать: по формам правления – демократические, монархические, конституционно-монархические; по формам государственного строя – унитарные, федеративные, конфедеративные; по формам управления экономикой, типу идеологии и организации власти – социалистические, капиталистические и смешанные правовые системы; по историческим типам государства и общества – раннегосударственные, земледельческие, рабовладельческие, феодальные, капиталистические, социалистические, постсоциалистические правовые системы, а также правовые системы развивающихся стран и развитых демократических государств. Также правовые системы можно различать с учетом отношения права к религии – светские, секулярные, либеральные, религиозные; с учетом политической власти – демократические и либерально-демократические.

Глава вторая – **«Сравнительно-правовой анализ правовых систем Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики: общее и особенное»** – тоже состоит из трёх параграфов. В первом параграфе – **«Система права и система законодательства Таджикистана и Китая»** – автор отмечает, что в юридической науке и компаративистике современные системы права Таджикистана и Китая иногда относят к романо-германской семье права, в которой статутному праву отведено главенствующее положение. Официально в КНР, в РТ и во многих постсоветских странах судебный прецедент официально не признается источником права, хотя прецедентное право оказывает влияние на судебную практику. В юридической практике Таджикистана в решении судебных дел – и гражданско-правовых, и уголовно-правовых, как отмечает автор, определяющая роль отводится Постановлению Верховного Суда республики.

Китайская правовая система исследователями признается как правовой феномен: в ней традиционное китайское право, опирающееся на национальную культуру и обычаи, сосуществует с правом, заимствованным из других правовых культур.

Автор считает, что в Таджикистане также условно можно провести такую дихотомию, так как в его правовой системе имеются как элементы традиционного исторического права, так и элементы, заимствованные из правовых систем других государств. Но отличие правовой системы Таджикистана, по его мнению, заключается в том, что как национальные, так и международные ценности, интегрированные в пределах одной правовой системы, не противоречат друг другу. Что же касается китайской правовой системы, то в ней прослеживаются два разных принципа права, порой противоречащие друг другу, но тем не менее интегрированные в пределах одной системы права. Так, в Китае капиталистическое право и социалистическое право функционируют в рамках одного государства.

На самом же деле официально пропагандируется социалистический способ мышления, ориентированный на нравственные и коллективные интересы.

В Таджикистане парадигма формирования права не замыкается в рамках одной исторической правовой культуры. Корни его правовой системы уходят в историческое прошлое, где имели место самые различные формы права соответственно этапам развития государственных образований – зороастрийское, обычное, буддийско-кушанское, мусульманское, российское имперское, социалистическое, романо-германское право. Влияние этих правовых систем так или иначе сохранено в традициях и правовых обычаях, в пределах сохранения ценностей права.

Диссертант также подробно освещает различные виды источников права – правовые обычаи, нормативно-правовые акты, судебный прецедент, нормативный договор, принципы права, юридическая доктрина, религиозные тексты (при господстве религии) и иные источники права, в правовых реалиях Таджикистана и Китая.

Во втором параграфе – **«Источники права Китая и Таджикистана»** – диссертант исследует вопросы формы права и ее виды в правовых системах двух стран, историю эволюции формы источников не только в Китае и Таджикистане, но и за пределами этих государств.

По его мнению, понятие «источники права» было использовано еще древнеримским историком Титом Ливием при характеристике Законов XII таблиц. Источники права рассматриваются автором в материальном, идеальном и формальном значениях.

Нормативный правовой акт как основной источник права Таджикистана, исследуется в рамках Закона Республики Таджикистан о нормативно-правовых актах.

Согласно диссертанту, китайцы еще с древнейших времен имели развитую правовую систему. В их правовой материи всегда важную регламентационную роль играли законы и указы императоров Китая. Дискуссий о точности определения понятия «источник права» в современной юриспруденции Китая нет, но для того чтобы ввести этот термин в сферу юриспруденции, необходимо всё же понятие «источник права» как-то конкретизировать. Китайцы исторически имели обособленный взгляд на истоки происхождения права. Сыны Неба и последователи Будды, приверженцы Лао Цзы и Конфуция по-иному понимали источники права. По словам китайских историков права, в Древнем Китае отсутствовала дифференциация отраслей юридического знания, система права отличалась монолитностью. Государство выполняло охранительные функции（国之大事，唯祭与祀）, которые переплетались с политическими, властными, правовыми средствами правового регулирования. При этом в древнекитайском языке право, судебная система (法), законы (律） и наказание（刑）обозначались своеобразными терминами.

Именно этому аспекту схожести и идентичности правовых явлений в истории права таджиков уделил внимание автор диссертации. У древних и средневековых таджиков слова «ҳақ» (истинна, правда), «ҳақиқат» (истинна, объективность), «адолат» (справедливость), «инсоф» (совесть), «қонун» (закон), «ростӣ»

(правда, правдивость), «қонунӣ» (законный) объединили в себе нечто общее правовое («ҳуқуқ» - «право»).

Таким образом, основной источник современной правовой системы КНР – закон, регулирующий основные сферы жизни общества. Причем количество законов в Китае значительно меньше, чем в Таджикистане.

Анализируя источники права и законодательный процесс в правовых системах Таджикистана и Китая, диссертант подчеркивает, что правовой быт народов этих государств, как восточных, практически всегда испытывал давление религиозно-культурных доминант, и в этом была его особенность. Такая обособленность правовой жизни китайцев и таджиков наложила свой отпечаток на источники права и законодательный процесс этих стран.

В третьем параграфе – **«Правовой статус личности в правовой системе Таджикистана и Китая»** – диссертант отмечает, что базовые основы правового статуса личности в любом демократическом государстве устанавливаются конституцией государства. Помимо конституции, в таких государствах имеются и специальные законы, в которых определяются виды и категории личности, их правовое положение и возможные юридические действия. К таким нормативно-правовым актам в Таджикистане относятся Конституционный закон Республики Таджикистан «О гражданстве Республики Таджикистан» и Закон Республики Таджикистан «О правовом статусе иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Таджикистан».

Эти нормативно-правовые акты определяют правовой статус человека в обществе всесторонне и наиболее полно. Естественно, в отдельных случаях, регулируя правовое положение конкретного индивида, эти законы больше обращаются к нему, как к личности, принадлежащей к иностранному государству, или вообще, как к апатриду – лицу без гражданства, с позиции государственных интересов.

КНР и Республика Таджикистан являются демократическими государствами, в которых права и свободы человека признаются безоговорочно, в соответствии с требованиями международно-правовых стандартов. В КНР вопросы гражданства, наряду с конституцией, регулируются специальным нормативно-правовым актом – «Законом о гражданстве КНР от 1980 г.».

Глава третья диссертации – **«Развитие правовых систем Таджикистана и Китая в условиях глобализации и правовой интеграции»** – включает два параграфа.

В первом параграфе – **«Влияние глобализации на тенденции развития правовых систем Китая и Таджикистана: факторы, способствующие сближению правовых систем»** – автор обращается к некоторым историческим фактам, повлиявшим на сближение дипломатических отношений между Таджикистаном и Китаем, рассматривает условия вхождения их в региональные и международные организации, анализирует процесс заключения договоров о сотрудничестве и стратегическом партнерстве и многие другие проблемы интеграционного характера.

Глобальные мировые процессы конца XX в. не могли не оказать влияния на развитие правовых систем Таджикистана и Китая. КНР после распада Советского

Союза фактически осталась единственной социалистической сверхдержавой. КНР, учитывая ошибки и промахи СССР – своего бывшего идеологического союзника, своевременно начала анализировать происходящие процессы в рамках интересов Китая и правильно определила свою внешнюю политику и внутреннее государственное устройство. Социалистический строй КНР благодаря принципу «одно государство, две системы» «приобрел» более высокое качество. Смысл же этого принципа заключается в том, что нормы социалистического права в государстве функционируют наравне с нормами, регулирующими рыночные отношения в экономике.

Правовые системы Таджикистана и Китая в условиях глобализации по сути развиваются в одном направлении, но задачи здесь поставлены разные. Таджикистан полностью нацелен на формирование рыночной экономики, развитие свободной экономической деятельности на основе частной собственности, формирование новой политической системы в рамках политического и идеологического плюрализма.

Эмомали Рахмон, избранный главой государства в ноябре 1992 г., свой первый зарубежный визит нанес именно в КНР, в результате которого 9 марта 1993 г. в Пекине государствами было подписано Совместное коммюнике о принципах становления таджикско-китайских взаимоотношений. Сотрудничество Таджикистана и КНР выстраивается на основе 12 базовых принципов Совместной декларации, в частности, в рамках второго принципа, устанавливающего равные права всех государств в международном сообществе.

Ныне Таджикистан и Китай, как две дружественные страны, имеют тесные социальные, экономические, политические, культурные и правовые связи. Между Таджикистаном и Китаем в период с 1992 г. до мая 2023 г. было заключено 97 двусторонних договоров и соглашений, которые все ратифицированы в Парламенте РТ. Таким образом, правовая система Таджикистана формировалась поэтапно под влиянием внутренних потребностей общества, внешних связей республики с дружественными странами и глобализации.

Во втором параграфе – **«Развитие правовых систем Таджикистана и Китая в рамках правовой интеграции (в рамках ШОС)»** – автор подробно анализирует правовые механизмы интеграционных процессов между Таджикистаном и Китаем. Особое значение в этом плане представляют двусторонние и многосторонние договора с участием двух дружественных государств как в рамках ШОС, так и за её пределами.

Таджикско-китайские отношения развивались до создания ШОС в рамках заключения множества договоров в различных областях экономики, культуры и науки. ШОС, как новая международная организация, обеспечивающая мир и стабильность на территории членов организации, открыл им новые горизонты сотрудничества.

Результатом этого сотрудничества, несомненно, является процесс правовой интеграции правовых систем двух государств. Таджикистан и Китай, подготавливая правовую почву взаимоотношений, не только ознакомились со многими особенностями правовых систем друг друга, но и выработали юридические механизмы соприкосновения правовых норм и ценностей двух стран. Ратификация и

имплементация двусторонних и многосторонних отношений с КНР и последующая их трансформация дали новый толчок интеграционному процессу правовых систем этих государств.

Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между РТ и КНР от 15 января 2007 г. и Декларация КНР и Республики Таджикистан о дальнейшем развитии отношений добрососедства, дружбы и сотрудничества, принятая 26-27 августа 2008 г. в г. Душанбе, заложили ключевые принципы и векторы сотрудничества двух стран.

В 2001-2022 гг. высшими органами ШОС было принято 133 договора и заявления публичного характера, которые всесторонне подкрепляли цели и задачи правовых систем как в рамках внутригосударственного регулирования, так и международного. ШОС автором рассматривается как живой политико-правовой международный организм, имеющий большие глобальные цели, отличающиеся от целей западного мира.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное диссертационное исследование позволило автору обосновать и сформулировать нижеследующие **теоретические выводы**:

1. Правовая система может изменяться в зависимости от состояния и взаимосвязи ее элементов, с учетом их актуальности, практичности и привилегированности. Положение правовой системы также подчинено структурным элементам, оно зависит от их состояния, природы и уровня развитости. **[3-А].**

2. Сравнительный анализ правовых систем в науке теории права диктуется, прежде всего, потребностями юридических наук с точки зрения расширения познавательного и образовательного пространства. При сравнении правовых систем у исследователей методологически возникает возможность гораздо глубже изучить все пласты правовой системы. Проведение сравнительного исследования правовых систем также имеет основополагающую цель – развитие собственной правовой системы. **[3-А].**

3. В истории права Китая и Таджикистана важным этапом развития является феодальный тип права, который и в Китае, и в Таджикистане начался в I тыс. н.э. и продолжался вплоть до начала XX в. В целом история права Таджикистана и Китая в период древности и средневековья в силу ряда причин и факторов, имели много общего и особенного. Начиная с древних времен, мы обнаруживаем сходство по формам, видам, отраслям правовых норм, обнаруживаем однотипные общественные отношения, общность во владениях, особый вид коллективизма и своеобразный вид развития частной собственности. **[5-А; 6-А]**.

4. Правовые системы современных демократических стран, в частности Китая – со смешанными социалистическими и капиталистическими элементами (по принципу «одно государство, две системы»), и Таджикистана – с капиталистическим и демократическим уклоном, на современном этапе развития имеют много общего и особенного. Такая общность и особенности правовых систем имеют глубокую историю. **[4-А].**

5. В китайской правовой системе подготовка законопроекта законодательно возлагается на специальный полномочный орган с соответствующими подразде-

лениями. В Таджикистане это право не ограничено, и в этот процесс могут быть вовлечены различные государственные, научные и общественные организации. Строгость и ограниченность круга участников разработки законодательного акта в КНР, видимо, связаны с идеологическими интересами социалистического государства, которые нуждаются во всесторонней защите.

6. При обсуждении законопроекта в китайской правовой системе существует два вида процедур: процедура принятия решения о включении законопроекта в повестку дня заседания, и процедура принятия решения о том, должен ли законопроект стать законом. На первый взгляд, эти два вопроса касаются одного аспекта – подготовки законопроекта, но при обсуждении и постановке конкретных вопросов мы сталкиваемся с новыми моментами совершенствования законопроекта.

7. Помимо интеграционного процесса правовых систем государств - членов ШОС, в рамках общечеловеческих целей, задач и ценностей идет плавный двуслойный интеграционный процесс под влиянием сообществ и организаций международного и регионального характера. Процесс интеграции правовых систем стран-членов ШОС, в том числе Таджикистана и Китая, можно разделить по следующим основаниям:

1. По содержательно-правовым основаниям.
2. По сфере действия международно-правовых норм ШОС.
3. Под влиянием субъектов принятия международно-правовых норм ШОС.
4. По видам международно-правовых норм ШОС.
5. По степени активизации членов ШОС в двусторонних и многосторонних договорах.

8. В таджикско-китайских отношениях имеются также специальные юридические договоры, которые касаются исключительно вопросов правоприменения относительно определенных категорий лиц. К таким документам юридического характера можно отнести Договор между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой о правовой помощи по гражданским и уголовным делам от 1996 г.

9. Правовой быт народов Таджикистана и Китая, как восточных, практически всегда находился под влиянием религиозно-культурных традиций, что предопределило его особенности. Такая обособленность правовой жизни этих народов наложила определенный отпечаток на источники права и законодательные процессы этих стран. **[6-А].**

10. Правосознание народов Китая и Таджикистана, как восточно-толерантное, примитивное, послушное, опирающееся на морально-нравственные ценности, представляет большой интерес для сравнения с целью взаимообогащения правовых культур этих двух народов. Именно на почве такого правосознания китайцами и таджиками было создано и воспринято немало источников права однотипного характера. **[11-А].**

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В процессе сравнительного исследования правовых систем Таджикистана и Китая и анализа интеграционных правовых процессов между ними автор столкнулся с определёнными юридико-практическими трудностями, преодоление которых должно способствовать совершенствованию правовых систем и интеграционных правовых процессов, причем на новом межгосударственном уровне. Соответственно этому, автор разработал ряд **практических предложений** по улучшению законодательства РТ и механизмов действия субъектов интеграционных процессов:

1. Практика принятия законов по каким-либо малозначимым юридическим отношениям не способствует содержательному развития правовых систем. Исходя из этого, будет целесообразным в ближайшее время на базе десятков законодательных актов отдельных отраслей и направлений правового регулирования рассмотреть вопросы о принятии кодексов об образовании, об избирательном праве, об экологии и т. д.

2. Ст. 20 Закона «О нормативно-правовых актах РТ» следует изложить в следующей редакции: «Закон – нормативный правовой акт, принимаемый законодательным органом строго в соответствии с установленной процедурой и регулирующий наиболее важные и значимые общественные отношения.

Закон в Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли принимается в двух чтениях. В первом основное внимание уделяется следующим вопросам:

- необходимость и значимость принятия закона для правовой жизни республики;
- важность и сущность закона для социально-экономической жизни страны;
- отсутствие основы регулирования этих отношений подзаконными нормативными актами;
- рассмотрение предложения Правительства, отраслевого ведомства и заключения экспертного совета относительно необходимости принятия закона;
- рассмотрение общей структуры закона по разделам и главам.

Во втором чтении закон обсуждается по статьям».

3. При определении содержания и практики составления юридических предписаний правовых норм законодательного характера Парламенту РТ наравне с опытом стран СНГ необходимо изучать опыт КНР, где в отдельных случаях точность, краткость изложения диспозиции, конкретность, объем правовых отношений и значимость регулируемого объекта являются примером для осмысления всех трудностей современного состояния юриспруденции на постсоветском пространстве.

4. С целью всестороннего исследования созвучности юридических норм и взаимосвязанности правовых систем двух государств, автор предлагает создать специальные рабочие группы на общественных началах в ведущих министерствах Республики Таджикистан по изучению опыта и развития отношений между Китаем и Таджикистаном.

5. Руководствуясь политическими наставлениями Лидера нации по развитию дружественных отношений в любых областях со всеми государствами и ведущими политическими игроками, автор считает необходимым помнить об обя-

зательном соблюдении национальных интересов и защите своей социально-экономической независимости.

6. С целью развития правового сотрудничества между Таджикистаном и Китаем, автор предлагает организовать специальные курсы по изучению правовой системы Китая на международном отделении юридического факультета ТНУ и на юридическом факультете в одном из ведущих вузов КНР – по изучению правовой системы Таджикистана.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

I. Монография

Холиқов Н.А. Афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии Абурайҳони Берунӣ (монография) [Матн] / А.Ғ. Холиқзода, Н.А. Холиқов. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – 144 с.

II. Научные статьи, опубликованные в журналах, рецензируемых и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Холиков, Н.А. Тернистый путь разума к праву [Текст] / Н.А. Холиков, А.Г. Холикзода // Правовая жизнь. – 2019. – № 4 (28). – С. 14-29. ISSN 2307-5198.

[2-А]. Холиков, Н.А. Социализация индивида и проблемы прав человека [Текст] / Н.А. Холиков, А.Г. Холикзода // Юридическая наука: история и современность. – Санкт – Петербург. – 2021. – № 8. – С. 164-177. № ФС 77-40503.

[3-А]. Холиков, Н.А. Ещё раз к вопросу о системе права, правовой системе и правовой семье [Текст] / Н.А. Холиков // Правовая жизнь. – 2022. № 3 (39). – С. 58-69. ISSN 2307-5198.

[4-А]. Холиков, Н.А. Правовые нюансы принципа «одно государство, две системы» в современном мире: перспективы и проблемы [Текст] / Н.А. Холиков // Государствоведение и права человека. – 2022. – № 3 (27). – С. 105-114. ISSN 2414-9217.

[5-А]. Холиков, Н.А. Истоки и особенности становления правовых систем Таджикистана и Китая: сравнительно-правовой анализ [Текст] / Н.А. Холиков, Р.Ш. Шарофзода // Государствоведение и права человека. – 2023. – № 2 (30). – С. 17-28. ISSN 2414-9217.

[6-А]. Холиков, Н.А. К вопросу особенностей становления права и общественного строя древнего Китая и Таджикистана: сравнительно-правовой анализ [Текст] / Н.А. Холиков // Вестник Таджикского национального университета. – 2023. – № 8. – С. 214-221. ISSN 2413-5151.

III. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[7-А]. Холиков, Н.А. Нелегкий путь социализации и проблемы познания прав человека [Текст] / Н.А. Холиков, А.Г. Холикзода // Правовая жизнь. –2018. – № 4 (24). – С. 29-45. ISSN 2307-5198.

[8-А]. Холиқов, Н.А. Соҳибихтиёрии халқӣ ва давлатӣ: таносуби озодиҳои ботинӣ ва зоҳирии давлат дар партави Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

[Матн] / Н.А. Холиқов, А.Ғ. Холиқзода // Маҷмуа: Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо. – Душанбе, 2019. – С. 22-31. ISBN 99975-73-64-3.

[9-А]. Холиқов, Н.А. Ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ ва коллективӣ дар мизони соҳибихтиёрии давлатӣ [Матн] / Н.А. Холиқов, А.Ғ. Холиқзода, К.Ҷ. Ҷамшедзода // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи ҳуқуқи инсон. – 2020. – С. 27-49. ISBN 978-99975-73-64-3.

[10-А]. Холиков, Н.А. Общая характеристика правовых систем Китая и Таджикистана [Текст] / Н.А. Холиков, О.А. Холикова // Права человека в процессе глобализации: материалы республиканской научно-теоретической конференции. – Душанбе, 2021. – С. 133-140. ISBN 978-99975-39-85-4.

[11-А]. Холиков, Н.А. Структура правовой системы и её основные элементы [Текст] / Н.А. Холиков // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Қонуни миллӣ-заминагузори навсозӣ ва рушди фарҳанги миллӣ». – Душанбе: ҶДММ «Балоғат», 2023. – С. 153-163.

[12-А]. Холиқов, Н.А. Қонунҳои миллӣ воситаҳои ҳуқуқии ислоҳоти ҷомеа [Матн] / Н.А. Холиқов, А.Ғ. Холиқзода // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Қонуни миллӣ – заминагузори навсозӣ ва рушди фарҳанги миллӣ». – Душанбе: ҶДММ «Балоғат», 2023. – С. 5-17.

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

УДК: 34.01 (575.3)
ВВК: 67 (2Т)
Х-20

ХОЛИҚОВ НУРМУҲАММАД АБДУРАҲИМОВИЧ

НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН: ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВӢ - ҲУҚУҚӢ ВА ҲУҚУҚӢ-МУҚОИСАВИИ РАВАНДҲОИ ҲАМГИРОӢ

АВТОРЕФЕРАТИ
диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Шарофзода Рустам Шароф** – доктори илмҳои ҳуқуқ, профессори кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи милли Тоҷикистон.

Муқарризони расмӣ: **Элназаров Давлатшо Хочаевич** – доктори илмҳои ҳуқуқ, дотсент, мудири кафедраи фанҳои давлатӣ – ҳуқуқии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи Тоҷикистону Русия (Славянӣ);

Алиев Фарух Шарипович – номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: **Академияи давлатии идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон** (ш. Душанбе).

Ҳимояи диссертатсия «___» _____ соли 2023, соати ___00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6Д.КОА-______ назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, толори Шӯрои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои дессертатсия тавассути вебсайти www.tnu.tj ва дар китобхонаи маркази илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «____» __________ 2023 ирсол карда шуд

Котиби илмии шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои ҳуқуқ, дотсент **Назаров А.Қ.**

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи тадқиқот. Дар марҳилаи ҳозира ташаккули низомҳои нави сиёсии ҷаҳонро раванди фаъолонаи хамгироӣ ва аз нав тақсим кардани қувваҳо, имкониятҳо ва захираҳо, мутобиқат ё мухолифати мутақобилаи арзишҳои маънавӣ ва моддии давлатҳои миллӣ ҳамроҳӣ мекунанд. Дар баробари ин, дар муттаҳид ё ҷудо кардани манфиатҳои давлатҳо, минтақаҳо ва иттиҳодияҳои нави давлатӣ нақши асосиро ҳуқуқ мебозад. Бо дарназардошти ин, омӯзиши пайдоиши ҳуқуқ, шаклу навъҳои зуҳури он, таҳлили муқоисавии табиати ҳуқуқ дар давраи кунунии гузариши рушди тамаддунҳо, бешубҳа, ҷиҳати дурусттар ташкил кардани сиёсати муносибатҳои ҳуқуқӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ ва рушди манфиатноки амалии низомҳои ҷудогонаи ҳуқуқӣ-миллӣ мусоидат мекунад.

Ташкили созмонҳои нави ҷаҳонӣ ва иттиҳодияҳои минтақавӣ бо мақсади таъмини сулҳу субот дар шароити кунунӣ ва ҳифзи шаҳрвандони давлатҳои миллӣ аз чолишҳои сепаратизм, ифротгароӣ, терроризм ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир тавсеа ва рушди муносибатҳои ҳуқуқии байни давлатҳо ва ҷомеаҳоро тақозо менамояд. Ҳалли ин масъала бидуни омӯзиши фарҳанги ҳуқуқӣ, анъанаҳои ҳуқуқ, тафаккури ҳуқуқӣ ва аз ҳама муҳим бе донистани низоми ҳуқуқии давлатҳои шарик, албатта, имконнопазир аст. Бинобар ин, омӯзиши амиқи низомҳои ҳуқуқии аъзои созмонҳои байналмилалӣ, махсусан таҳлили имкониятҳои васлшавии ҳуқуқии унсурҳои таркибии онҳо ба «паҳнои ҳуқуқии» давлатҳои дигар – талаботи ногузири замони муосир мебошад. Ва чунин талабот, дарвоқеъ, аҳамият ва мубрамияти мавзуи ин тадқиқотро муайян мекунад.

Дар маҷмӯъ, таърихи ҳуқуқи Тоҷикистону Чин, аз замонҳои қадим ва асрҳои миёна сар карда, бо як қатор сабабҳо ва омилҳо муштаракоти зиёд дорад. Дар шаклҳо, намудҳо, соҳаҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ, муносибатҳои ҷамъиятии ин ду кишвари ҳамҷавор монандиҳо дида мешаванд. Ба ин кишварҳо як намуди махсуси коллективизм ва навъҳои ба худ хоси моликияти хусусӣ таърихан хос буд. Ҷустуҷӯи маъно ва муайян кардани умумияти шаклҳо, институтҳои ҳуқуқӣ ва ҳатто баъзе аз шабоҳоти тафаккурӣ, ки аз фарҳангу анъанаҳои халқҳои тоҷику чинӣ бармеояд, ба хулосае оварда мерасонад, ки ин падидаҳо ва равандҳо дар умум шабеҳиятҳо дошта, таҳти таъсири қонуниятҳои умумие тимсоли рӯҳияи шарикемеҳварӣ (коллективизм), ҳукмронии ақл, ҳақиқати конфутсиёӣ ва зардуштӣ ва берун аз он – мувофиқи анъанаҳои итоат кардан ба қонунҳои сохти ҷамъиятӣ ва ниҳоят, танзими давлатӣ-ҳуқуқӣ инкишоф меёбанд. Барои асоснок кардани гуфтаҳои боло таҳлили мукаммали муқоисавии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин зарур аст ва ин зарурият бо як қатор омилҳо, аз ҷумла, бо ин далел тасдиқ мегардад ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамкорӣ бо Чинро муҳимтарин самти стратегӣ дар сиёсати хориҷии ҷумҳурӣ эълон кардаанд: «Муносибатҳо бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ба сатҳи шарикии ҳамаҷонибаи стратегӣ расида, барои рушди ҳамкориҳои гуногунҷанба дар самтҳои сиёсӣ, амният, тиҷоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ заминаи мусоид фароҳам оварданд»[1].

---

[1] Эмомали Рахмон. О современном мире и основных аспектах внешней политики Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – С. 13.

Тоҷикистон ва Чин узви СҲШ ва як қатор созмонҳои дигари байналмилалӣ ва минтақавӣ, шарикони стратегӣ мебошанд ва мо сарчашмаи ҳамкориҳои онҳоро дар гузаштаи дур, дар таърихи ғании чиниҳо ва тоҷикон мебинем, ки дар ҳаёти фарҳангӣ-маданӣ ва ҳуқуқӣ муштаракоти зиёд доштаанд. Умумияти урфу одат, мақсад ва манфиатҳои ин ду давлат зарурати таҳлили муқоисавии воқеияти ҳуқуқии онҳоро боз ҳам мубрам ва ҷиддитар месозад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар илми ҳуқуқшиносӣ асосҳои назариявию ҳуқуқӣ ва проблемаҳои низомҳои ҳуқуқӣ, ҷанбаҳои гуногуни онҳо мавзуи тадқиқоти илмию назариявии олимони ҳуқуқшиносии хориҷӣ ва ватанӣ буданд ва мебошанд. Ба таҳлили онҳо асарҳои В.С. Нерсесянс[2], Е.А. Лукашева[3], М.Н. Марченко[4], В.А. Карташкина[5], В.Н. Карташев[6], В.Г. Графский[7], А.Н. Головистикова ва Л.Ю. Грудсина[8], А.С. Туманова ва Р.В. Киселева[9], М.В. Кучин[10], Е.В. Пчелинсев[11], М.В. Салников[12] ва В.М. Савитский[13] ва дигар олимону мутахассисони машҳури соҳаи ҳуқуқ бахшида шудаанд.

Дар илми ҳуқуқшиносии тоҷик академикҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (АМИТ) Ф.Т. Тоҳиров[14], М. Маҳмудзода[15], аъзои вобастаи АМИТ М.З.

---

[2] Нерсесянц В.С. Теория права и государства. – М.: Норма, 2001. – 272 с.

[3] Лукашева Е.А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное измерение. – М.: НОРМА: ИНФРА-М, 2014. – 384 с.

[4] Марченко М.Н. Правовые системы современного мира. – М.: Зерцало. 2001. – 400 с.; Ҳамон муаллиф. Проблемы универсализации прав человека в условиях глобализации // Права человека и современное государственно-правовое развитие. – М., 2007. – С. 40-57; Ҳамон муаллиф. Исторический характер прав человека // Институты государства и права в их историческом развитии: сб. науч. ст. к 60-летию Владимира Алексеевича Томсинова. – С. 47-62.

[5] Карташкин В.А. Права человека: международная защита в условиях глобализации. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 288 с.

[6] Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества: Правотворческая практика, система и структура права. – Ярославль, 1996. – 100 с.

[7] Графский В.Г. Интегральная (общая, синтезированная) юриспруденция // Наш трудный путь к праву: материалы Философско-правовых чтений памяти академика В.С. Нерсесянца. – М., 2006. – С. 140-165; Ҳамон муаллиф. Всеобщая история государства и права. – М., 2009; Ҳамон муаллиф. Права личности: необходимо новое толкование известной философско-правовой формулы // Права человека и современное государственно-правовое развитие / Отв. ред. А.Г. Светланов. – М., 2007. – С. 74-88.

[8] Головистикова А.Н., Грудцына Л.Ю. Права человека: учебник. – М.: Эксмо, 2006. – 448 с.

[9] Туманова А.С., Киселев Р.В. Права человека в правовой мысли и законотворчестве Российской империи второй половины XIX – начала XX века. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 280 с.

[10] Кучин М. В. Прецедентное право Совета Европы и правовая система Российской Федерации: проблема взаимодействия // Правоведение. – 2001. – № 1. – С. 50-52.

[11] Пчелинцев С.В. Ограничения прав и свобод граждан в условиях особых правовых режимов: методология, теория, практика: дисс ... д-ра юридических наук. – М., 2006. – 545 с.

[12] Сальников М.В. Политико-правовая традиция, правовая культура и правовая система: к вопросу о соотношении категорий // Мир политики и социологии. – 2012. – № 9. – С. 153-156; Ҳамон муаллиф. Политико-правовая традиция: социальный феномен и категория теоретического правоведения // Юридическая наука: история и современность. – 2012. – № 11. – С. 151-166.

[13] Ниг.: Права человека и правовое социальное государство в России: монография / отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Норма: ИНФРА-М., 2014. – 400 с.

[14] Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане: монография. – Душанбе: Дониш, 1987. – 192 с.; Тоҳиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.; Тахиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана. Т. 2, ч. 1 (1917-1929 гг.). – Душанбе: Амри илм, 2001. – 492 с.; Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в

Раҳимзода[16], Э.С. Насриддинзода[17], профессорон Ш.М. Менглиев[18], Р.Ш. Шарофзода[19], А.Ғ. Холиқзода[20], ки дар рушди ҳуқуқшиносии тоҷик саҳми намоён доранд,

---

условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – 369 с.; Тоҳиров Ф.Т. Таърихи давлат ва ҳуқуқи мамлакатҳои хориҷӣ (курси лексияҳо) – Душанбе: Истеъдод, 2012. – 600 с.; Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Шариат: правовая регламентация брачно-семейных и наследственных отношений. – Душанбе: Дониш, 2001. – 106 с.

[15] Маҳмудов М.А., Худоёров Б.Т. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. – 320 с.; Махмудзода М. Роль Конституционного Суда Республики Таджикистан в укреплении конституционной законности // Материалы международной конференции на тему: «Конституционное правосудие – гарантия обеспечения верховенства Конституции», посвященной 20-летию образования Конституционного Суда Республики Таджикистан. – Душанбе, 2015. – С. 131-138.

[16] Раҳимов М.З., Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. – Душанбе: Шуҷоиён, 2011. – 200 с.

[17] Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 316 с.; Ҳамон муаллиф. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: Меҳрона, 2017, 2019. – 204 с.; Ҳамон муаллиф. Правовая культура: монография / отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Ҳамон муаллиф. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР- граф, 2013. – 160 с.; Ҳамон муаллиф. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

[18] Ниг.: Маҳмудов М.А., Менглиев Ш. Ҳуқуқи хусусии римӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 174 с.

[19] .: Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2002. – 512 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Империал-Групп, 2010. – 484 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Империал-Групп, 2010. – 654 с.; Сотиволдиев Р.Ш. Таърихи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 460 с.; Шарофзода Р.Ш., Шарифзода С.Ш. Функции государства Таджикистан в условиях трансформации общества, усиления глобализационных вызовов и угроз: монография / Под ред. проф. Шарофзода Р.Ш. – Душанбе, 2021. – 290 с.; Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики. Монография / Коллектив авторов. – Душанбе, 2022. – 241 с.

[20] Халиков А.Г. Хадис как источник мусульманского права (суннитское направление): монография. – Душанбе: Шарки озод, 1998. – 152 с.; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма (древнее право): монография. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2005. – 488 с.; Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX). Қисми 1. Китоби дарсӣ / Дар зери таҳрири узви вобастаи АУ ҶТ, д.и.ҳ., профессор Тоҳиров Ф.Т. ва узви вобастаи АУ ҶТ, д.и.т., профессор Яқубов Ю. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 304 с.; Холиқов А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми 1. Китоби дарсӣ. Нашри дуюм бо тағйиру иловаҳо / Муҳаррири масъул: д.и.ҳ., академик Тоҳиров Ф.Т. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 340 с.; Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ: васоити таълимӣ / Дар зери таҳрири Ф.Т. Тоҳиров. – Душанбе: Ҷиёнхон, 2003. – 176 с.; Холиқов А.Ғ. Ҳуқуқи исломӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 476 с.; Холиқов А.Ғ. Мухтасар аз таърихи ҳуқуқи инсон. Васоити таълимӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 92 с.; Холиков А.Г., Диноршоев А.М. Права человека. Учебник для вузов / Под ред. д.ю.н., проф. Холикова А.Г. – Душанбе, 2009. – 704 с.; Холиқзода А.Ғ. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Китоби I. Ҳуқуқ дар аҳди бостон. Қисми 1. Авасто. Қисми 2. Вандидод. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 488 с.; Холиқзода А.Ғ. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷикон (Хрестоматияи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон). Китоби II. Мабонии ҳуқуқ дар адабиёти паҳлавӣ. Қисми 3. Бундаҳишн ва дигар мабонии ҳуқуқ. Қисми 4. Қонунномаи Сосониён. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 400 с.; Холиқзода А.Ғ. Назарияи идоракунии шарқӣ (дар афкори мутафаккирони форс-тоҷик). – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 400 с.; Холиқзода А.Ғ. Аҳамияти омӯзиши фанни ҳуқуқшиносии муқоисавӣ // Сафарзода Б.А., Раҳмон Д.С., Миралиев И.Қ., Саидзода И.И., Саъдизода Ҷ., Шоев Ф.М. Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ (васоити таълимӣ) / Дар зери таҳрири д.и.ҳ., профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – С. 4; Холиқов А.Ғ. Андешаи давлати миллӣ. Монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 684 с.; Холиқзода А.Ғ. Мафкураи миллӣ ва ҳуқуқ (Масъалаҳои

дар монографияҳои худ ва қаблан дар рисолаҳои номзадӣ ва доктории худ бисёр масъалаҳои ташаккули низомҳои гуногуни ҳуқуқро мавриди таҳлил қарор додаанд. Инчунин корҳои илмии олимон З.М. Ализода[21], У.А. Азизов[22], И.Х. Бобоҷонзода[23], Ҷ.М. Зоир[24], А.Д. Ғафурзода[25], Ш.К. Ғаюрзода[26], З.Ҳ. Искандаров[27], Х.М. Мирзамонзода[28], Т.Ш. Шарифов[29], С.А. Раҷабов[30], К.Х. Солиев[31], А.М. Диноршоҳ[32], Э.Б.

ҳуқуқии ташаккули мафкураи миллӣ ва ҳифзи истиқлоли давлатӣ). Монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 588 с.; Холиқзода А.Ғ. Пешво ва оини давлатсозӣ. – Душанбе: Дониш, 2021. – 472 с.; Холиқзода А.Ғ., Шарифзода М.М., Шосаидзода Ш.Ш. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (Пешвои миллат – поягузори давлати миллӣ). – Худжанд: Ношир, 2022. – 512 с.; Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш., Аминҷонов А.Х., Соҳибзода М.С. Ҳуқуқ дар таърихи халқи тоҷик: монография. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – 508 с.

[21] Ализода З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно-правовое исследование: дис. … д-ра юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 334 с.; Ҳамидов Х.Ҳ, Алиев З.М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе: «Қонуният», 2004. – 242 с.

[22] Азизов У.А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование: монография / [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 368 с.; Азизов У.А. Особенности становления и развития институтов преступления и наказания в государствах зороастрийского периода // Вестник педагогического университета (Республика Таджикистан). – 2014. – № 4 (59). – С. 76-82.

[23] Бободжонзода И.Х. (Бабаджанов И.Х.)., Анушервонни Исрофил. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости // Правовая жизнь. – 2019, – №3 (27). – С. 21-39.

[24] Зоиров Д.М. Теория государства и права: учебник.– СПб., 2010. Т. 2. – 342 с.

[25] Гафуров А.Д. Правовое регулирование банковской деятельности в Республике Таджикистан. Учебник для высшей школы / Под ред. А.Н. Козырина. – М.: ЦППИ, 2010. – 212 с.; Гафуров А.Д. Формирование и развитие финансового права развивающихся стран (на примере Исламской Республики Афганистан, Исламской Республики Иран и Республики Таджикистан): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.14 / Гафуров Абдухалил Давляталиевич. – Бишкек, 2015. – 44 с.

[26]Гаюров Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан: дис. … д-ра юрид. наук:. – Москва, 2010. – 371 с.; Ғаюров Ш.К. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири умумии н.и.ҳ., дотсент Шонасридинов Н.Ш. – Душанбе: Сино, 2005. – 216 с.; Ғаюров Ш.К. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири умумии н.и.ҳ., дотсент Шонасридинов Н.Ш. – Душанбе: Сино, 2005. – 216 с.

[27] Искандаров З.Ҳ. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе: «Эҷод», 2007. – 136 с.; Искандаров З.Х. Конституционно-правовые основы защиты прав человека и гражданина в уголовном процессе Республики Таджикистана. – Душанбе: Эчод, 2008. – 184 с.; Искандаров З.Х. Правовые основы защиты прав человека в уголовном процессе Республики Таджикистан: дис. … д-ра юрид. наук. – Ташкент, 2010. – 405 с.; Искандаров З.Ҳ. Адвокатураи судӣ (Васоити таълимӣ ва нишондоди услубӣ оид ба омӯзиши фанни адвокатураи судӣ барои ихтисоси ҳуқуқи судӣ, назорати прокурорӣ ва тафтишотии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ). – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2015. – 252 с.

[28] Ғафуров Х. М. Судебная система Республики Таджикистан: Сравнительно-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2006. – 198 с.; Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: Сравнительно-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Гафуров Хайрулло Мирзамонович. – Москва, 2006. – 31 с.; Мирзамонзода Х.М. Асосҳои конститутсионӣ-ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон: проблемаҳои назариявӣ, танзими қонунгузорӣ ва амалия: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси. – Душанбе, 2021. – 391 с.

[29]Шарипов Т.Ш. Условное освобождение от отбывания наказания: проблемы теории, законодательства и практики: по материалам Республики Таджикистан: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук. – Москва, 2008. – 56 с. Шарипов Т.Ш. Институт условного неприменения наказания в уголовном праве: проблемы теории, законодательства и практики. Монография. – М.: Проспект, 2008. – 176 с.; Шарипов Т.Ш., Рауфов Ф.Х., Сафаров А.И., Раҳматҷонов Б.Н. Муқовимат ба савдои одамон. Воситаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе-2015. – 256 с.

Буризода [33] Б.А. Сафарзода[34], Д.С. Рахмон[35], Н.И. Бобоева[36], Ф.М. Шоев[37], Ш.Ф. Искандаров[38], И.И. Саидзода[39], Ҷ. Саъдизода[40], Ш.Ш. Шосаидзода[41]. Н.Ф. Сафарзо-

---

[30] Раджабов С.А. Развитие юридической науки в Таджикистане / С. А. Раджабов, М. И. Клеандров; отв. ред. Б.И. Искандаров; АН ТаджССР. Отд. обществ. наук. – Душанбе: Дониш, 1986. – 110, [2] с.; Актуальные вопросы гуманитарных наук на современном этапе: Философия, история, право: [сб. ст.] / АН ТаджССР, Совет молодых ученых; Под ред. С. А. Раджабова. – Душанбе: Дониш, 1987. – 191 с.

[31] Солиев К.Х. Праворазъяснительная деятельность Верховного Суда Республики Таджикистан: общетеоретический аспект: дис. ... к. ю. н. – Душанбе, 2004. – 205 с.

[32] Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Диноршоев Азиз Мусоевич. – Душанбе, 2006. – 197 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Монография. – Душанбе: Дониш, 2007. – 206с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: дис. … д-ра юрид. наук. – Москва, 2015. – 535 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы регламентации и реализации прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. – Москва, 2015. – 47 с.; Диноршоев А.М. Права человека в истории общественной мысли: монография. – Душанбе, 2013. – 192 с.; Диноршоев А.М., Саъдизода Ҷ., Имомова З.Б. Андешаи ҳуқуқи инсон: нигоҳе ба сарчашма, дин ва афкори донишмандон: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 136 с.; Диноршоев А.М. Идеи прав человека в ранних религиозно-философских учениях Ближнего и Среднего Востока // Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы. – 2014. – № 4 (131). – С. 17-22.

[33] См.: Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – 200 с.; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века). Учебное пособие. – Душанбе: «Полиграфический комбинат г. Душанбе», 2016. – 352 с.; Буриев И.Б. Институты таджикской государственности: теория и практика / отв. ред.: академик Тахиров Ф.Т., проф. Чиркин В.Е. – Душанбе: Дониш, 2016. – 360 с.

[34] Сафаров Б.А. Анализ основных международно-правовых актов в области социально-экономических и культурных прав человека и их внедрение в правовую систему Республики Таджикистан // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – 2013. – № 3/2 (132) – С. 78-85; Ҳамон муаллиф. Роль либертарной концепции права в развитии прав человека // Вестник Университета (РТСУ). – 2014. – № 1 (44). – С. 37-43.

[35] Сафаров Д.С. Права человека в контексте классических и современных типов правопонимания // Правовая жизнь. – 2013. – № 3 (3). – С. 5-16; Ҳамон муаллиф. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: монография. – Душанбе, 2014. – 226 с.; Рахмон Д.С., Саъдизода Дж., Сафарзода Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография. – Душанбе: Тайарон, 2018. – 176 с.

[36] Бобоева Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане: (IX-XIV вв.): дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 200 с.; Бобоева Н.И. Химояи ҳуқуқи занон дар Тоҷикистон// Паёми донишгоҳ. Маҷмӯи мақолаҳои конференцияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «20-солагии истиқлолияти Чумҳурии Тоҷикистон». – Душанб: Сино, 2012. – С. 243-246.

[37] Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 218 с.; Шоев Ф.М. Идеи прав и свобод человека в учении Мухаммада Газали // Совершенствование законодательства в сфере прав человека: материалы научно-практической конференции, посвященной 30-й годовщине принятия Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. – Душанбе: Ирфон, 2015. – С. 35-38.

[38] Искандаров Ш.Ф. К вопросу об истории становления института Омбудсмена // Государство и право. – 2012. – № 1. – С. 12-17; Ҳамон муаллиф. Идентификация и унификация национального института по правам человека в Центральной Азии // Вестник ТНУ. – 2015. – № 2/4 (170). – С. 100-104; Ҳамон муаллиф. Специализированные государственные правозащитные институты по правам человека в Таджикистане: история, теория и практика: [монография]. – Душанбе: Promexpo, 2019. – 210 с.

[39] Саидов И.И. Развитие личных и политических прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: дис. … канд. юрид. наук. – Душанбе, 2015. – 209 с.

да[42] ва дигар олимони тоҷиикро зикр кардан мумкин аст, ки дар онҳо ҷиҳатҳои гуногуни низоми ҳуқуқшиносии ҷумҳурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Ва албатта, хизмати шоистаи устодони кафедраи «Ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи муқоисавӣ»-и факултети ҳуқуқшиносии ДМТ дар омӯзиш ва таҳияи проблемаҳои махсусан мубрами ҳуқуқии низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бешубҳа назаррас аст.

То имрӯз мушкилоти ҳамкориҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин дар фазои ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҳамаҷониба омӯхта нашудаанд, дар ҳоле ки робитаҳои иҷтимоию иқтисодии ин кишварҳо аз ҷониби муаррихон ва дипломатҳои ватанӣ ва чинӣ – Х.Т. Мирзоев[43], Ван Лин Лин[44], А Мамадазимов[45] ва дигарон хеле фаъолона мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Дар ин ҷо номи дипломатҳо ва муҳаққиқони машҳури тоҷик Т.Н. Назаров[46], Р.К. Олимов[47], Ҳ. Зарифӣ[48], О. Ка-

---

[40] Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи инсон: аз Зардушт то Куруш. – Душанбе, 2016. – 164 с.; Саъдизода, Дж. Формирование культуры прав человека в условиях становления правового государства в Таджикистане: монография. – Душанбе: Типография ООО «Нушбод», 2022. – 230 с.

[41] Ниг.: Шосаидзода Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – 235 с.; Шосаидзода Ш.Ш. Ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи кӯдак дар Тоҷикистон: автореф. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2020. – 62 с.; Мизробов Ш.Ш. Сиёсати давлатӣ дар бахши ҳуқуқи кӯдак: дар мисоли Комиссия оид ба ҳуқуқи кӯдак // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – № 3/11 (188). – Душанбе, 2015. – С. 133-136; Шосаидзода Ш.Ш. Таърихи инкишофи институти ҳифзи байналмилалии ҳуқуқи кӯдак // Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқии миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» / Зери таҳрири н.и.ҳ., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 216-224.

[42] .: Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқ ба саломатӣ: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2022. – 177 с.; Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқ ба саломатӣ: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: автореф. дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Сафарзода Некрӯз Файзӣ. – Душанбе, 2022. – 72 с.

[43] Мирзоев Х.Т. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в период независимости (1991-2020 гг.): дис. … канд. ист. наук. – Душанбе, 2021. – 188 с.

[44] Ван Лин Лин. Приоритеты и перспективы развития гуманитарного сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Республикой Таджикистан на современном этапе (2003-2015 гг.): дис.… канд. ист. наук. – Душанбе, 2020. – 151 с.

[45] Мамадазимов А. Великий шелковый путь. История становления, расцвета и распада: монография. – Душанбе: Сино, 2014. – 384 с.

[46] Ниг.: Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество: сб. ст. – Душанбе, 2001. – 248 с.; Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество: сб. ст. – 2-е изд. – Минск, 2002. – 256 с.; Назаров Т.Н. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность. – Минск: РУП «Белполиграф», 2003. – 264 с.; Назаров Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество. – Душанбе: УИ МИД РТ, 2004. – 284 с.; Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 224 с.; Назаров Т.Н. Китай и Таджикистан: стратегия экономического сотрудничества // Китайский форум общественных наук. Форум «Центральная Азия». Пекин, ноябрь 2010. – Пекин, 2010. – С. 233-241; Назаров Т.Н. Китайско-таджикское сотрудничество: от прошлого к настоящему и будущему // Известия АН РТ – 2012. – № 2. – С. 7-12.

[47] Алимов Р.К. Таджикистан и Китай: опыт и возможности соразвития. – М.: ИДВ РАН, 2011. – 112 с.; Ҳамон муаллиф. Таджикистан – Китай: на пути друг к другу. Возможен ли равноправный и взаимовыгодный диалог? – М.: ИДВ РАН, 2012. – 248 с.; Ҳамон муаллиф. У истоков добрососедства. – Пекин, 2013; Ҳамон муаллиф. Таджикистан и Китай. Курсом стратегического партнерства: междуна-

римов[49], Х. Холиқназар[50], М.Б. Бобохонов[51], П.А. Маҳмадов[52], Р.Ш. Нуриддинов[53], З.М. Қурбонова[54], В.В. Дубовитский[55], З.Ш. Саидов[56], Х.Д. Самиев[57], Э.Р. Раҳма-

---

родно-политические, экономические и гуманитарные измерения сотрудничества. – М.: Весь мир, 2014. – 384 с.; Ҳамон муаллиф. Стратегическое партнерство Таджикистана (РТ) и Китая (КНР): международно-политические, экономические и гуманитарные измерения: дис. ... д-ра полит. наук. – Москва, 2014. – 349 с.; Алимов Р.К. 25 қадам дар паҳнои олам / зери таҳрири умумии С. Аслов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 220 с.

[48] Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана (статьи, интервью, выступления, хроника визитов и встреч). – Душанбе: Офсет, 2009. – 352 с.; Зарифӣ Ҳ. Сиёсати хориҷии давлати тозаистиқлол // Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият / зери назари Ҳ. Зарифӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – С. 278; Ҳамон муаллиф. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня: : в 2-х т. Т.1 / Под общ. ред. Х. Зарифи. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 296 с.; Зарифи Х., Сатторов А. Таджикистан – Китай: становление государственной границы: история и современность / Под общ. ред. акад. Т.Н. Назарова. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 704 с. и др.

[49] Каримов О. История таджикской дипломатии (введение в учебный курс). Вып. 1 / О. Каримов, Х. Холджураев, А. Мирбабаев. – Худжанд: ТГУПБП, 2008. – 352 с.

[50] Холикназаров Х. Республика Таджикистан и Китайская Народная Республика – сотрудничество во имя развития (сборник статей 2009-2012 гг.). – Душанбе, 2012. – 169 с.; Хамон муаллиф. Значение года председательства Республики Таджикистан в ШОС для дальнейшего развития этой организации (09.2013 -09.2014) // Вестник Таджикского государственного педагогического университета. Серия филологии и гуманитарных наук. – 2015. – № 1 (62-2). – С. 3-9.; Холикназар Х. Вклад Республики Таджикистан в становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (1996-2014 гг.): дис. ... д-ра ист. наук. – Душанбе, 2015. – 357 с.; Холикназар Х. Вклад Республики Таджикистан в становление и развитие Шанхайской организации сотрудничества (1996-2014 гг.): автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Душанбе, 2015. – 49 с.

[51]Бобохонов М.Б. Сиёсати хориҷӣ. – Душанбе, 1996. – 240 с.

[52] Маҳмадов П..А. Тоҷикистон – Чин дар масири шарикии стратегӣ (Маҷмуи мақолаҳо ва ҳуҷҷатҳои расмӣ). – Душанбе: Андалеб-Р, 2013. – 152 с.; Махмадов П., Шарифи А. Таджикистан и Китай: стратегическое сотрудничество в современный период // Известия Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова АН Республики Таджикистан. – 2017. – № 3. – С. 90-94.

[53] Нуриддинов Р.Ш. Место и роль России в формировании новой геополитической системы в странах Среднего Востока: монография. – Новосибирск: СибАГС, 2009. – 168 с.; Ҳамон муаллиф. Некоторые вопросы становления внешней политики Республики Таджикистан в годы независимости // Внешняя политика (научно-теоретический и информационный журнал МИД РТ). – 2016. – № 1. – С. 68-84 и др.

[54] Курбонова З.М. Таджикистан – Китай: становление государственной границы // Азия и Африка сегодня. – М., 2009. – № 4 (621). – С. 42-44; Курбонова З.М. Политические аспекты процесса урегулирования государственной границы между Таджикистаном и Китаем: дис. ... канд. полит. наук. – Москва, 2009. – 143 с.

[55] Дубовицкий В.В. История формирования системы геополитических взаимоотношений России и Средней Азии в период 1700-2002 гг.: автореф. дис. ...д-ра ист. наук. – Душанбе, 2004. – 43 с.

[56] Саидов З. Внешняя политика Президента Э. Рахмонова. – Душанбе: Авасто, 2000. – 176 с.; Саидов З. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе. (1992-2005). – Душанбе, 2006. – 560 с.; Саидов З. Внешняя политика Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992-2004). – Душанбе, 2010. – 446 с.; Саидов З. Актуальные вопросы внешнеполитического механизма и международной деятельности Республики Таджикистан. – Душанбе, 2010; Саидов З. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики. – Душанбе, 2012; Саидов З. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики: монография. – 7-е, доп. изд. – Душанбе: Контраст, 2014. – 636 с.; Саидов З. Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики «открытых дверей». – Душанбе: Контраст, 2015. – 346 с.; Сайидзода З.Ш. Фаъолияти байналмилалии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ. – Душанбе: Контраст, 2016. – 216 с.

туллоев[58], Н.М. Мирзоев[59], А.А. Шарифзода[60], Ш.Ш. Шарифов[61], Г.М. Майтдинова[62] ва дигаронро махсусан зикр кардан бамаврид аст. Муаллифони мазкур дар асарҳои худ асосан ба масъалаҳо ва хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи муносибатхои дипломатии Тоҷикистон ва Чин диққат додаанд. Аз таҳлили осори зикршуда бармеояд, ки дар онҳо масъалаҳои ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор нагирифтаанд. Маҳз аз ҳамин хотир муаллифи рисола ба ин мавзуи барои илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон хеле актуалӣ ва мураккаб – таҳқиқи муқоисавию ҳуқуқии низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон рӯ оварда, кӯшиш кардааст, ки ин холигии илми ҳуқуқи Тоҷикистонро бартараф намояд.

Робитаи тадқиқот бо барномаҳо ва мавзуъҳои илмӣ. Рисолаи илмӣ дар доираи амалисозии барномаи илмии дурнамои кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон –«Проблемаҳои назариявии ташаккули низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир» (барои солҳои 2016-2020) ва «Мушкилоти назариявӣ ва амалии низоми ҳуқуқии миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» (барои солҳои 2021-2025) омода карда шудааст. Тадқиқоти гузаронидашуда ба манфиатҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ буда, ба рушди ҳамкориҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин ҳамчун шарикони стратегӣ дар доираи СҲШ ва кишварҳои дӯст мусоидат мекунад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади тадқиқот таҳлили назариявӣ-ҳуқуқӣ ва ҳуқуқӣ-муқоисавии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар пасманзари амиқтар шудани равандҳои ҳамгироӣ мебошад.

---

[57] Самиев Х.Д. Роль института Конфуция в расширении гуманитарного сотрудничества Китая с Таджикистаном. // Вестник ТНУ. – 2019. – № 10-1. – С. 30-37.

[58] Рахматуллоев Э.Р. Миротворческая деятельность ООН в Таджикистане и перспективы превентивной дипломатии в Центральной Азии. – М.: ЗАО «АСТИ-Издат», Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 2007. – 407 с.

[59] Мирзоев Н.М. Становление и развитие взаимоотношений Таджикистана с сопредельными странами Зарубежного Востока (1945-1997 гг.): дис... д-ра ист. наук. – Душанбе, 1998. – 306 с.; Мирзоев Н.М. Равобити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай / Мирзоев Н.М., Сангинов Д.Н. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. – № 9. – С. 131-135; Мирзоев Н.М. Густариши ҳамкориҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар даврони навин // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2019. – № 6. – С. 162-169.

[60] Ниг.: См.: Шарипов А.А. Эмомали Рахмонов – наш Президент. – Душанбе, 2006. – 324 с.; Шарипов А., Фаттоев С. Эмомали Рахмонов: Начало этапа созидания (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2000-2003 гг.). – Душанбе: Деваштич, 2006. – 330 с.; Шарипов А. Эмомали Рахмон и мировое сообщество. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.; Шарипов А. Эмомали Рахмонов: Год культуры мира (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2005 году). – Душанбе: Ирфон, 2011. – 455 с.; Шарифзода А.А. Тоҷики оламшумул. / Салимов Н.Ю., Шарифзода А.А. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.; Шарифзода А., Ғафуров А. Наҷотбахши миллат. – Душанбе, 2012. – 320 с.

[61] Шарипов Ш.Ш. Установление и укрепление торгово-экономических, научно-технических и культурных отношений между Таджикистаном и Китайской Народной Республикой (1991-2008 гг.): автореф. дис. … канд. ист. наук. – Душанбе, 2010. – 22 с.

[62] Майтдинова Г.М. Геополитическая динамика в постсоветской Центральной Евразии в начале второго десятилетия XXI века // Известия УрФУ. Сер. 3: Общественные науки. – 2013. – № 2 (118). – С. 36-45.

Вазифаҳои тадқиқот. Барои ноил шудан ба ин мақсад ҳалли вазифаҳои зерин ба миён гузошта мешавад:

- омӯхтан ва мушаххас кардани дастгоҳи консептуалии мавзуи тадқиқоти рисола;
- таҳқиқи мафҳумҳои низоми ҳуқуқӣ, низоми ҳуқуқ ва оилаҳои ҳуқуқӣ;
- таҳлили таносуби низоми ҳуқуқӣ бо низоми ҳуқуқ ва оилаи ҳуқуқӣ дар заминаи мансубияти низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва ҶХХ ба оилаҳои ҳуқуқӣ;
- омӯхтани мафҳумҳо, сохтор ва хусусиятҳои низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин;
- муайян намудани умумият ва хусусиятҳои низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон дар давраи қадим, асрҳои миёна ва давраи нав;
- таҳлили ҳуқуқӣ-муқоисавии низомҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин бо назардошти хусусиятҳои умумӣ ва махсус дар инкишофи онҳо;
- омӯзиши низомҳои ҳуқуқ ва қонунгузории Тоҷикистон ва Чин, сарчашмаҳои ҳуқуқ дар Чин ва Тоҷикистон;
- таҳлили муқоисавии вазъи ҳуқуқии шахс дар низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин;
- асосноккунии тамоюли рушди низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии ҳуқуқӣ;
- муайян намудани дараҷаи таъсири ҷаҳонишавӣ ба тамоюлҳои рушди низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон;
- мушаххас кардани нақш ва аҳамияти СҲШ дар рушд ва муайян кардани дурнамои ҳамгироии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин.

Объекти таҳқиқот. Объекти тадқиқот муносибатҳо ва равандҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки дар доираи ҳамкории низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон ба вуҷуд меоянд ва инкишоф меёбанд.

Мавзуи таҳқиқот. Мавзуи тадқиқот аз мафҳумҳо, категорияҳо, ҳукмҳо ва дигар сохторҳои ҳуқуқе иборат мебошанд, ки дар доираи таҳлили муқоисавии ҳуқуқии низоми ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон нақши ҳалкунанда доранд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Кори диссертатсионии мазкур давраҳои гуногуни таърихи ду кишварро то соли 2022-ро дар бар мегирад. Таҳқиқоти мазкур солҳои 2017 – 2023 гузаронида шудааст, ки дар ин давра муаллифи рисолаи номзадӣ ба ҳайси ассистент ва баъдан (аз соли 2021) ба ҳайси унвонҷӯи Кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон фаъолият намуда, солҳои 2022-2023 таҳсил ва таҷрибаомӯзиро дар Донишгоҳи Шарқии Чин дар Шанхайи гузаронидааст ва дар он ҷо рисолаи магистрии худро дар бахши алоҳидаи ин мавзуъ бо забони чинӣ бомуваффақият дифоъ кардааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Ҳангоми навиштани рисолаи илмӣ муаллиф ба дастовардҳои дорои хусусияти назариявӣ ва методологӣ такя намудааст. Дастоврадҳои мазкур, ки паҳлӯҳои муайяни ин масъаларо равшан мекунанд дар пажӯҳишҳои илмии Ю.Е. Аврутин, А.Я. Азаров, С.С. Алексеев, З. Ализода, У.А. Азиззода, П.В. Анисимов, Л. Антонова, М.И. Байтина, А.А., Бережнова, И., Бобоҷонзода, Э.Б. Буризода, Ҷ.М. Зоир, Ш.К. Ғаюрзода, А.Д. Ғафурзода, З.Ҳ. Искан-

даров, А.Д. Бойков, Н.С. Витрук, Л.Д. Воеводин, Л.И. Глухарев, В.Е. Гулиев, А.Д. Гусев, Р Давид, А.М. Диноршоҳ, К. Жоффре-Спинози, В.М. Капитсин, В.А. Карташкин, В.А. Кикот, С.А. Комаров, И.А. Крусс, В.Н. Кудрявсев, О.Е. Кутафин, В.А. Кучинский, В.В. Лазарев, В.З. Лукашевич, Е.А. Лукашева, А.В. Малко, О.Е. Малейн, Е.Г. Мартинчик, М.Н. Марченко, Н.И. Матузов, М.А. Маҳмудзода, А.С. Мордовец, Э.С. Насриддинзода, В.С. Нерсесянс, Т.Н. Радко, М.З. Раҳимзода, Ф.М. Рудинский, В.А. Рибаков, А.Х. Саидов, В.Н. Салников, В.Н. Синюков, Л.С. Сирих, А.В. Стремоухов, В.А. Туманов, Ф.Т. Тоҳиров, А.Ғ. Холиқзода, И.Е. Филиппов, А.В. Хованская, Е.Н. Хазов, Г.Г. Черемних, В.Е. Чиркин, В.М. Чхиквадзе, Р.Ш. Шарофзода ва бисёр дигар муаллифони ватаниву хориҷӣ инъикос ёфтаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар навиштани рисолаи илмӣ усулҳои умумиилмӣ ва махсуси маърифат истифода шудаанд. Муаллиф усули диалектикиро ба роҳбарӣ гирифта, шароитҳои объективии ташаккули ниҳодҳои ҳуқуқиро дар таърихи ҳуқуқи тоҷикон ва чиниҳо ҳамчун натиҷаи раванди объективии инкишофи ҷамъият дар шароити якранги иҷтимоию иқтисодӣ, ҷуғрофӣ ва иқлимӣ баррасӣ намуда, ақидаҳои субъективии ҳуқуқию ахлоқии ин халқҳоро ҳамчун вижагии хоси зуҳури тафаккури ҳуқуқӣ ба инобат гирифтааст. Таҳлили муқоисавӣ, ки аз ҷониби муаллифи рисола васеъ истифода шудааст, имкон додааст, ки хусусиятҳои умумӣ ва мушаххаси рушди низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин амиқ ва ҳамаҷониба муаррифӣ шуда, самтҳои дурусти рушди ояндаи ҳамкориҳои байни онҳо ҳамчун аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай пешниҳод карда шавад.

Усулҳои хусусии илмӣ ба муаллиф имкон доданд, ки ҷанбаҳои назариявии мавзуи рисоларо таҳлил кунад. Дар байни онҳо усули ҳуқуқӣ-муқоисавӣ ҷойгоҳи хоса дорад, ки дар асоси он таҳлили муқоисавии ҳуқуқии низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон анҷом дода шудааст. Усулҳои мантиқӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ, сотсиологӣ-ҳуқуқӣ, фарҳангию тамаддунӣ низ истифода шудаанд.

Заминаҳои эмпирикӣ (таҷрибавӣ)-и тадқиқотро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсияи Ҷумҳурии Мардумии Чин, қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин, мавод ва ҳуҷҷатҳои Котиботи СҲШ, муқаррароти илмию назариявии тадқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи амалияи татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, назарияи умумии ҳуқуқ, ҳуқуқшиносии муқоисавӣ, фалсафаи ҳуқуқ, психологияи ҳуқуқӣ, сиёсатшиносӣ ташкил медиҳанд.

Навгонии илмии таҳқиқот дар он аст, ки муаллиф бори аввал омӯзиши ҳамаҷонибаи назариявӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чинро дар заминаи ҳамгироии ҳуқуқӣ масъалагузорӣ кардааст. Натиҷаҳои илмии тадқиқот, ки навоварии илмии онро собит мекунанд, дар доираи таҳлилҳои зерин асоснок карда мешаванд:

- низоми ҳуқуқ, низоми ҳуқуқӣ ва оилаи ҳуқуқӣ бо хусусиятҳои хоси онҳо нисбат ба ҳуқуқи амалкунанда ва воқеияти ҳуқуқии ду кишвари дӯст омӯхта шуд;

- мафҳуми низоми ҳуқуқӣ ва робитаи он бо низоми ҳуқуқ ва оилаи ҳуқуқӣ омӯхта, мансубияти низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин ба оилаҳои ҳуқуқӣ муайян карда шуд, унсурҳо, сохторҳо ва хусусиятҳои низомҳои ҳуқуқии Точикистон ва ҶХЧ дар ҷараёни таърих таҳлил шуда, низомҳои ҳуқуқӣ ва оилаҳои ҳуқуқӣ бо назардошти воқеияти ҳуқуқии чиниву тоҷикӣ тасниф карда шуданд;

- ҷиҳатҳои умумӣ ва вижагиҳои хос дар низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон дар замонҳои қадим, асрҳои миёна ва замони ҳозира муайян карда шуда, таҳлили ҳуқуқӣ-муқоисавии низомҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин гузаронида шуд, умумият ва вижагиҳо дар рушди ҳуқуқи тоҷикон ва чиниҳо муайян карда шуданд;

- умумиятҳо ва вижагиҳо дар мазмуни низоми ҳуқуқ ва низоми қонунгузорӣ таҳқиқ шуда, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии назариявӣ ва амалии низоми ҳуқуқ, низомҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузории Тоҷикистону Чин, сарчашмаҳои ҳуқуқ дар Чин ва Точикистон анҷом дода шуд ва дар ин замина тафовутҳо ва муқаррароти умумии онҳо мушаххас карда шуданд;

- таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шахс дар низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин гузаронида шуда, тамоюли рушди низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар шароити ҷаҳонишавӣ, роҳҳо ва механизмҳои ҳамгироии ҳуқуқӣ таҳлил ва муайян карда шуданд;

- омилҳои таъсири ҷаҳонишавӣ ба тамоюлҳои рушди низоми ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон муайян гардида, нақш ва аҳамияти СҲШ дар дурнамои рушди ҳамгироии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин муайян карда шудаанд.

Навоварии кор инчунин дар хулосаҳои инфиродӣ ва тавсияҳои амалӣ вобаста ба масъалаҳои муосири низоми ҳуқуқӣ, сарчашмаҳои ҳуқуқ ва низоми қонунгузорӣ дар ҷанбаи муқоисавӣ таҷассум ёфтааст. Зимни омӯзиши назария ва амалияи равандҳои ҳамгироии ҳуқуқии байни ду мардуми дӯст пешниҳодҳои мушаххас, инчунин тавсияҳои алоҳидаи амалӣ оид ба беҳтар намудани ҳамкориҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин дар чаҳорчӯби СҲШ таҳия карда шуданд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Таҳқиқоти илмии анҷомпазируфта бо чунин нуктаҳои илмии ба ҳимоя пешниҳодшуда собит карда шудаанл:

1. Низоми ҳуқуқии давлати миллӣ маҷмӯи унсурҳои ҳуқуқӣ ва механизмҳои татбиқи ҳуқуқ мебошад, ки бо ин ё он тарз бо давлат ё ҷамъияти муайян алоқаманд буда, бо шуури ҳуқуқӣ ва маданияти ҳуқуқии этноси алоҳида, дар шароити имрӯз бошад – бо миллати соҳибдавлат робитаи гусастанашвандаи айниятӣ дорад. Низоми ҳуқуқ ҳамчун сохтор ва ҳолати қисмҳои ҳуқуқ, ба сифати падидаи танзимкунандаи иҷтимоӣ баромад менамояд[63]. Истилоҳи «низоми ҳуқуқӣ» ҳамчун маҷмуи воситаҳои ҳуқуқии ба ҳам алоқаманд ва бо ҳам амалкунанда, сарчашмаҳои ҳуқуқ, ки танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятиро таъмин мекунанд, низоми мақомоти давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ки ҳуқуқро амалӣ намуда, ҳолати сифатии ташкили ҳуқуқии ҷамъияти мушаххасро ифода мекунанд, муайян карда мешавад. Низоми ҳуқуқӣ бо воқеияти ҳуқуқии як давлати мушаххас алоқаманд аст. Низоми ҳуқуқ бошад, ин сохтори дохилии ҳуқуқ ҳамчун танзимгари иҷтимоӣ фаҳмида мешавад. Низоми ҳуқуқ дар умум ба назарияи фаҳмиши ҳуқуқ ва мафҳумҳои гуногуни ҳуқуқ низ вобаста аст. Сохтори ҳуқуқии давлати муайян хусусиятҳои низоми ҳуқуқии давлати ягонаи миллиро инъикос мекунад. Ин низом ба анъанаи ҳуқуқ ва мансубияти он ба як оилаи ҳуқуқии мушаххас низ иртибот дорад.

[63] Холиков Н.А. Ещё раз к вопросу о правовой системе, системе права и правовой семье // Правовая жизнь. – 2022. – № 3 (39). – С. 190-205.

Ҳамин тариқ, ҳангоми инъикоси падидаҳои ҳуқуқӣ ва воқеияти ҳуқуқӣ бояд байни мафҳумҳо ва ҳудуди чунин ниҳодҳо, аз қабили низоми ҳуқуқ, низоми ҳуқуқӣ, оилаи ҳуқуқӣ ва анъанаи ҳуқуқ ба таври қатъӣ фарқ гузошта шавад. Агар мафҳумҳои «низоми ҳуқуқ» ва «анъанаи ҳуқуқ» ҷанбаҳои соф назариявӣ ва моддии ҳуқуқфаҳмӣ дошта бошанд, пас категорияҳои «низоми ҳуқуқӣ» ва «оилаи ҳуқуқӣ» ба ғайр аз ин унсурҳои сирф назариявӣ, фаҳмиши ҷуғрофӣ ва тамаддуниро низ дар бар мегиранд.

2. Ҳуқуқи муосир бо низомҳои ғайриодии омехтаи ҳуқуқӣ шинос аст, ки дар доираи онҳо анъанаҳои мухталифу таззодманди ҳуқуқии оилаҳои гуногуни ҳуқуқ ба таври оқилона, мавзун ва мусоид бо ҳам амал мекунанд. Инҳо низомҳои ҳуқуқии баъзе давлатҳои собиқ шӯравӣ мебошанд, ки дар онҳо унсурҳои ҳуқуқи сотсиалистӣ, ки асосан ба шуури ҳуқуқии сотсиалистӣ марбутанд, дар соҳаҳои иҷтимоии муносибатҳои ҷамъиятӣ васеъ нигоҳ дошта мешаванд, дар ҳоле ки дар соҳаҳои иқтисодӣ ва савдо тамоюли ҳаракат ба муносибатҳои бозорӣ фаъол мушоҳида мешаванд. Ҳардуи ин тамоюлҳо дар як давлат ба рушди низоми ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд. Ҷаҳони муосир ба арзишҳои демократӣ ва таҷрибаи таърихии халқҳои мушаххас такя намуда, ба ташаккули низоми ҳуқуқӣ ислоҳоти худро ворид мекунад. Аммо баъзе тафовутҳо ва унсурҳои алоҳидаи ҳуқуқии оилаҳои ҳуқуқии гуногун дар доираи принсипҳои умумии сохти нави давлатӣ, бе вайрон кардани анъанаҳои шаклҳои идоракунӣ ва сохти давлатӣ низ муттаҳид мешаванд. Ин равия шакли олии таҳаммулпазирии сиёсӣ ва ҳуқуқӣ нисбат ба ташкили шаклҳои иқтисодӣ мебошад. Чин мисоли барҷастаи ин раванд аст. «Як кишвар, ду низом» (аз вожаҳои *чинӣ:* – 國兩制 (анъанавӣ), 国两制 (содакардашуда) ва guó liǎng zhì) идеяест, ки дар ибтидои солҳои 1980-ум аз ҷониби Дэн Сяопин – роҳбари онвақтаи Ҷумҳурии Мардумии Чин пешниҳод шуда буд. Мувофиқи ин ғоя дар низоми сиёсии мамлакат бояд дигаргуниҳои калон ба амал меомаданд. Дэн Сяопин сенарияи тараққиётро пешниҳод кард, ки дар он ду низоми иқтисодӣ ва сиёсӣ дар Чини ягона – низоми сармоядорӣ дар Гонконг, Макао ва Тайван ва низоми сотсиалистӣ – дар тамоми қаламрави боқимондаи ҶХЧ мебоист «бо ҳам ором ва мавзун зиндагӣ кунанд». Тибқи ин пешниҳод Тайван метавонист низоми сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ ва молиявии худро, аз ҷумла ҳуқуқи бастани созишномаҳои тиҷоратӣ ва фарҳангӣ бо кишварҳои дигарро нигоҳ дорад ва дар муносибатҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои мушаххас ба даст орад.

Ин давлат ду низом дорад, ки ба ҳамдигар тамоман мувофиқ нестанд ва ба арзишҳои гуногун асос ёфтаанд. Хусусияти асосии ин сиёсати чандир ва низоми ҳуқуқии таҳаммулмеҳвар дар он аст, ки чиниҳо ҳамчун як халқи қадима, ки дар гаҳвораи фалсафаи Конфутсий, Лао-тсзи ва дигар орифону мутафаккирони бузурги Шарқ ба воя расидаанд, тавонистанд дар раванди муосири бархӯрдҳои тамаддунҳои фарҳангӣ роҳу воситаҳои ба манфиати умум мувофиқ ва ҳамоҳанг сохтани принсипҳои гуногуни ташкили ҳаёти ҷамъиятро пайдо кунанд.

3. Муқоисаи манзараи низомҳои ҳуқуқии кишварҳои ҷаҳон, ки дар асар пешниҳод шудааст, имкон медиҳад, ки онҳоро ҳамчун як падидаи умумӣ дар паҳнои ҳуқуқ бо доштани қобилияти зиндагии давлатҳои ҷаҳон муаррифи менамояд, дида бароем ва дар баробари ин ҳар кадоми онҳоро бо хусусияту хислатҳои хосашон, ки умуман олами ҳуқуқро гуногунранг месозанд, фаҳм

намоем. Омӯзиши ҳар яке аз ин низомҳои ҳуқуқӣ ҳамчун объекти алоҳидаи таҳқиқот бисёр омилҳои таърихӣ, фарҳангӣ, тамаддуниро ошкор мекунад ва дар баробари омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ низомҳои ҳуқуқӣ истиқлол ва соҳибихтиёрии ҳокимияти сиёсии халқу миллатҳои алоҳидаро таъмин менамояд. Бо истифода аз усули таҳлили муқоисавӣ, муқоисаи як низоми ҳуқуқӣ бо дигар низоми ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки дар онҳо чунин хислату хусусиятҳои наверо ошкор намоем, ки ба ҳамаи низомҳои ҳуқуқӣ хос нестанд. Навъи ҳуқуқи сотсиалистӣ ҳам ба Чин ва ҳам ба Тоҷикистон шинос аст. Тоҷикистон аз ҳаракатҳои инқилобии солҳои 1918-1919 дар Хуҷанд ва Инқилоби Бухорои соли 1920 сар карда, ба фазои ҳуқуқи сотсиалистӣ дохил шуд. Бо ташкил ёфтани Ҷумҳурии Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1924 ва баъдтар, дар соли 1929 ташкил ёфтани Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон низоми ҳуқуқии Тоҷикистон расман хамчун субъекти мустақили давлати шӯравӣ ба фазои ҳуқуқи сотсиалистӣ ворид шуд. Дар доираи ин низоми ҳуқуқӣ 4 Конститутсияи типи шӯравӣ – солҳои 1929, 1931, 1937, 1978 қабул карда шуд. Ҳуқуқи типи сотсиалистӣ дар Тоҷикистон марҳилаҳои ҳуқуқи диктатураи пролетариат, ҳуқуқи меҳнаткашон, ҳуқуқи халқро паси сар кардааст.

Дар Чин ячейкаи коммунистии партияи сиёсии Гоминдан ҳанӯз соли 1921 ташкил карда шуда буд, вале ба амал баровардани идеяҳои сотиализм ва ҳуқуқи сотсиалистӣ дар соли 1949 бо истиқлолияти давлатиро ба даст овардани ин кишвар сар шуд.

4. Чиниҳо дар таърих назари худро оид ба пайдоиши ҳуқуқ ба таври хоса ташаккул додаанд. Фарзандони Осмон ва пайравони Буддо, тарафдорони Конфутсий ва Лао-тсзи табиати пайдоиши ҳуқуқро ба таври хеле ба худ хос таҳлил ва баррасӣ мекарданд. Дар Чини қадим тақсимоти аниқи соҳаҳои дониши илмӣ вуҷуд надошт, давлат нақши чандон ҳам назаррас намебозид, қувва ва воситаҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ низ ба ҳеҷ ваҷҳ аз ҳам ҷудо нашуда буд ва барои ифодаи низоми судӣ (法), қонун (律） ва ҷазо (刑) мафҳумҳои ба ҳам монанд истифода мешуданд. «Умуман дар ҳуқуқфаҳмӣ ва адолатфаҳмии мардуми чинӣ унсурҳои динӣ ва ҳуқуқӣ, таълимоти ирфон ва файласуфони қадим таъсир гузоштаанд. Муносибатҳои иқтисодӣ, ки ба рушди онҳо ҳамлаҳои Шарқу Ғарб монеъ шуда буданд, низ дар ин ҷо нақши худро бозиданд. Дарки фалсафию маънавии ҷаҳон, ҳуқуқ ва воқеият дар Чин таърихи тӯлонӣ дорад. Аён аст, ки чун дар дигар тамаддунҳои қадим, илми фалсафа дар Чини қадим тамоми дигар соҳаҳои илмро муттаҳид кардааст. Ба ҳамин тариқ муаллифи аввалин ҳуқуқи статутии Чин, ки дар деги сепояи қурбонии Дин навишта шудааст, файласуф Тзи Чан шуморида мешавад. Яке аз хусусиятҳои ҳуқуқи Чини қадим дар он аст, ки сарчашмаи он дар давраи ҳукмронии императорҳо (ибтидои ҳазораи 1 милодӣ) асосан таълимоти гуногуни фалсафӣ ва таълимоти ҳуқуқӣ, дар паҳнои таълимоти – даосизм, конфутсий ва ғ., зуҳур мекарданд. Дар он қарнҳо дар қаламрави Тоҷистони таърихӣ ҳуқуқи зардуштӣ амал мекард. Ҳам ҳуқуқи императории Чин ва ҳам ҳуқуқи зардуштӣ, ки низомҳои ҳуқуқии замони қадим буданд, умумияти зиёд доштанд, ки ин ба воқеиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳувияти ҳуқуқии тоҷикон ва чиниҳои қадим вобаста буд.

5. Амалияи қонунгузорӣ дар минтақаҳои махсуси маъмурии Чин хусусиятҳои хоси худро дорад. Қонунҳои дар онҳо қабулшуда бо мақсади тасдиқи минбаъда ба мақомотҳои марказии давлатӣ пешниҳод карда намешаванд, ба шарте ки онҳо ба Қонуни асосии идоракунии минтақаҳо мувофиқ бошанд. Чунин қонунҳо сарфи назар аз тасдиқи онҳо эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунанд. Дар баробари ин, Маҷлиси намояндагони халқ ҳамчун мақоми олии қонунгузор ваколати рад кардани қонунҳоеро, ки ба Қонуни асосӣ мухолифанд, нигоҳ медорад. Ғайр аз ин, худидоракунии маҳаллӣ, ки онро Қонуни асосии идоракунии минтақаҳо кафолат додааст, дар ноҳияҳои махсуси маъмурӣ нигоҳ дошта мешавад. Аз ин лиҳоз, ин қонунҳо ҳамчун як конститутсияи хурд шарҳ дода мешаванд. Фаъолияти қонунгузорӣ дар минтақаҳои маъмурӣ дар асоси тақсимоти ваколатҳо байни мақомоти марказӣ ва худидоракунӣ сурат мегирад. Дар он инчунин масъулияти мақомотҳои ҳокимияти маҳаллӣ дар татбиқи сиёсати андоз, асъорӣ ва ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ пешбинӣ шудааст.

6. Мафҳуми «қонунгузорӣ»-ро метавон ба маънои васеъ – ҳамчун ҷараёни эҷод ва интишори меъёрҳои ҳуқуқӣ дар шакли қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ ё ба маънои маҳдуд – ҳамчун раванди эҷоди танҳо санадҳои қонунгузорӣ маънидод кард. Дар ин росто, муқоисаи мақомоти қонунгузори Тоҷикистон ва Чин ҷолиб аст. Ҳамин тариқ, дар доираи фаҳмиши васеи қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин мақомоти зерини қонунгузор амал мекунанд: Конгресси Умумичинии Намояндагони Халқ – мақоми олии қонунгузор мебошад, ки ваколатдор оид ба ворид намудани тағйирот ба Конститутсия, қонунҳои асосӣ, аз ҷумла дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва ҳуқуқи маданӣ (шаҳрвандӣ, гражданӣ) мебошад; Шӯрои Давлатӣ – мақоми олии ҳокимияти маъмурӣ, ки барои қабули қонунҳои маъмурӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ваколатдор шудааст; вазирон, комиссияҳо ва идораҳое, ки дар таҳти назорати Шӯрои Давлатӣ амал мекунанд ва барои қабули дастуру фармонҳо ваколатдор карда шудаанд.

7. Тоҷикон ва чиниҳо халқҳои шарқӣ ҳастанд, вале ҳаёти ҳуқуқии онҳо вобаста ба шароитҳои гуногуни таърихӣ, динӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ҳамеша хусусиятҳои хоси худро дошт. Чунин ҷудошавии ҳаёти ҳуқуқии ин халқҳо дар сарчашмаҳои ҳуқуқ ва раванди қонунгузорӣ дар Чин ва Тоҷикистон асари муайяне гузоштааст. Ин вижагиҳо дар ҷаҳонбинии мутафаккирони Тоҷикистони бостонӣ ва асримиёнагӣ ва дар чаҳорчӯби оини зардуштӣ ва ислом зоҳир мешаванд.

Дар навбати худ, хусусиятҳое, ки ба низоми ҳуқуқии Чин ранги миллӣ мебахшанд, ба таълимоти маънавии конфутсий ва даосизм, манфиатҳои империяҳои бузурги қадим ва асрҳои миёна вобаста буданд.

Сарфи назар аз вижагиҳои низомҳои ҳуқуқӣ ва сарчашмаҳои ҳуқуқии ин халқҳо, онҳо дар масъалаҳои ҳуқуқфаҳмӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ умумиятҳои зиёде доранд. Умумияти сарчашмаҳои ҳуқуқ ва якхела будани механизмҳои қонунбарории ҳарду давлатро метавон ба то як андоза монанд будани равандҳои таърихӣ, мавҷудияти арзишҳои умумибашарии ба ҳамаи халқҳо хос шарҳ дод. Равандҳои таърихии Тоҷикистон ва Чин дар давраи ҳукмронии Кушониён дар қаламрави Тоҷикистон ва паҳн шудани дини буддоӣ ба таври равшан ба ҳамдигар таъсиргузор буданд. Қисман эҳёи чунин таъсири мутақобила дар давраи истилои муғулҳо мушоҳида шуд, ки унсурҳои алоҳидаи анъанаҳои фарҳангӣ ва ҳуқуқии маҳаллӣ зери

таъсири истилогарон намуди зоҳирии худро то як андоза табдил дода, зуҳуроти нав пайдо карданд. Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқии Чини сотсиалистӣ махсусан ба ҳам мувофиқ ва ҳамоҳанг буданд.

8. Унсурҳои ҳуқуқии ҳамоҳанги шуури ҳуқуқии халқҳои Чин ва Тоҷикистон ҳам дар заминаи арзишҳои умумибашарӣ ва ҳам дар заминаи мансубияти онҳо ба анъанаҳои шарқӣ зоҳир мешаванд. Ҳам тоҷикон ва ҳам чиниҳо давлатҳои қадим ва асримиёнагии худро бар пояи арзишҳои ҳуқуқии умумибашарӣ бунёд кардаанд, ки аз ҷониби онҳо таҳия гардида, баъдан аз тарафи дигар халқу давлатҳо пазируфта шудаанд. Ҳамин тариқ, робитаҳои ҳуқуқӣ дар доираи омӯзиши Эъломияи Куруши Кабир ҳамчун яке аз сарчашмаҳои асосии ҳуқуқии ҷаҳони қадим ба роҳ монда шуд. Наздикии шуури ҳуқуқии халқҳои Чин ва Тоҷикистон дар заминаи инъикоси арзишҳои ахлоқӣ, ки дар асоси муқоиса унсури пурракунандаи фарҳанги ҳуқуқии тоҷикон ва чиниҳо мебошанд, равшан зоҳир мегардад. Маҳз дар асоси ҳамин унсурҳои умумии шуури ҳуқуқӣ бисёр сарчашмаҳои ҳуқуқии ҳамоҳанг ба вуҷуд омада ва қабул гардидаанд.

9. Ҳангоми муайян кардани мақоми ҳуқуқии шахс қонунгузории Чин ва қонунгузории Тоҷикистон фарқиятҳои зерин доранд: а) ҳуқуқӣ – техникӣ ва б) мазмунӣ. Зери мафҳуми тафовутҳои ҳуқуқӣ – техникӣ фарқиятҳои меъёрҳои ҳуқуқие, ки вазъи ҳуқуқии шахси воқеиро танзим мекунанд, фаҳмида мешавад. Масалан, меъёрҳое, ки мақоми ҳуқуқии шахсро дар чаҳорчӯби Конститутсияи Чин муқаррар мекунанд, бар хилофи қонунгузории Тоҷикистон бо аломатҳои расмӣ (берунӣ) равшан нишон дода шудаанд. Ҳар як муқаррароти Конститутсияи Чин мувофиқи қоидаҳои тарҳи беруна таҳия шудааст. Ба инҳо, масалан, м. 33 – «Шаҳрвандӣ, баробарӣ», м. 34 – «Ҳуқуқи интихобот ва баробарӣ», м. 35 – «Озодии матбуот ва ҷамъомад», м. 36 – «Дин» ва ғайра шомил мешаванд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар боби дуюм сарлавҳаи ҳар як модда ин ё он намуди ҳуқуқи фардиро ифода мекунад. Ба шарофати ҳамин моҳияти ин меъёр ҳангоми мутолиаи матни Конститутсия фавран равшан мегардад. Дигар фарқияти муҳими расмӣ дар он аст, ки қисмҳои алоҳидаи моддаи Конститутсияи Чин, ки аз як банд зиёданд, бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Дар қонунгузории Тоҷикистон рақамгузории қисмҳои модда талаботи асосии техникаи қонунгузорӣ ба ҳисоб намеравад.

Инчунин фарқиятҳои асосии зерин мавҷуданд.

А) Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳуқуқии шахс дар доираи тафовути ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи шаҳрванд муқаррар карда шудааст; Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Мардумии Чин ҷои асосиро мақоми ҳуқуқии шаҳрвандон ишғол мекунад.

В) Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми муқаррар намудани шаҳрвандии кӯдак барои волидайн ва кӯдакони ноболиғ имкониятҳои бештар муқаррар менамояд. Ин ба хотири муттаҳид намудани онҳо дар низоми миллии ҳуқуқ ва пешгирии афзоиши шумораи шахсони бешаҳрванд дар заминаи ҳалли мушкилоти субъектҳои созмонҳои байналмилалӣ анҷом дода мешавад. Дар ҶХЧ бошад, дар сурати ба амал баровардани принсипи хок (*лот.*: Jus soli (юс соли) – «ҳуқуқи замин» – ҳуқуқи касби шаҳрвандӣ) маҳдудиятҳои муайян мавҷуданд. Бо назардошти шумораи аҳолии Чин ва имконоти ҷуғрофии кишвар, ин маҳдудиятҳо

мантиқӣ ба назар мерасанд. Тоҷикистон ҳамчун давлати демократии ҳуқуқбунёд ин мушкилотро дар заминаи консепсияи фарқи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи шаҳрванд ҳал мекунад.

C) Таҳлили вазъи ҳуқуқии шахс мутобиқи қонунҳои шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҶХЧ аз мавҷудияти унсурҳои зиёди мусбӣ дар қонунгузории ҳар ду кишвар шаҳодат медиҳад, ки таҷрибаи ҳар кадоми онҳоро дар танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шахс бой гардонида метавонанд. Ҳамин тариқ, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бо механизми махсуси танзими вазъи ҳуқуқии шахс дар сатҳи таъсиррасонии мафҳумӣ, робитаи сабабҳои раванди тағйири мақоми шахси бешаҳрванд, шахсе, ки шаҳрвандии давлати хориҷӣ дорад ва шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ҳам ба самти шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам ба самти шаҳрвандии давлати хориҷӣ фарқ мекунад. Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон механизми танзими ворид намудани меъёрҳои байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст, ки дар амалияи қонунгузории Ҷумҳурии Мардумии Чин тамоман ба назар намерасад. Дар хусуси Қонуни Ҷумҳурии Мардумии Чин бошад, қайд кардан ба маврид аст, ки ба вай фишурдагӣ, дақиқӣ ва меъёрнокии равшан хос аст. Ҳама моддаҳо чунон равшан ва мушаххас навишта шудаанд, ки ҳар як калима ё ибора ҷузъи механизми ҳуқуқӣ ва институти ҳуқуқи муайян мебошад. Ин муқаррарот танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шахсро хеле нарм мекунад.

D) Илова ба ҷанбаҳои мусбати зикршуда дар қонунгузории ҳарду кишвар нуктаҳои носаҳеҳ ва нопурра муайяншуда мавҷуданд, ки далелҳои иловагӣ ва эродҳои коршиносонро тақозо мекунанд. Ҳамин тариқ, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои гуногуни қабул ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро (ҳудуди истиқомат, забон, мавҷуд набудани таъқиби ҷиноятӣ) муқаррар кардааст. Аммо мушаххас нест, ки барои қабул шудан ба шаҳрвандӣ чанд далел лозим аст. Ин савол кушода боқӣ мемонад. Асосҳои қатъ гардидани шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, масалан, бинобар бекор кардани қарор дар бораи қабул ба шаҳрвандӣ низ духӯра маънидод карда мешаванд. Саволе ба миён меояд: аз кадом лаҳза маҳрум шудан аз шаҳрвандӣ қувваи ҳуқуқӣ пайдо мекунад? Яъне, дар ин маврид принсипҳои ҳуқуқи гражданӣ – аз лаҳзаи қабули қарори ибтидоӣ ё қонуни конститутсионӣ – аз лаҳзаи қабули қарори дуюм татбиқ мешаванд. Илми ҳуқуқ ин мушкилотро ба таври худ ҳал мекунад, аммо амалияи ҳуқуқӣ механизми одилонаи ҳуқуқии ҳалли масъаларо талаб мекунад.

10. Аз таҳлили ҳуҷҷатҳои сомонаи Котиботи СҲШ бармеояд, ки дар давраи фаъолияти СҲШ (солҳои 2001-2022) аз ҷониби мақомоти олии ин созмон 133 шартнома ва баёнияҳои оммавӣ қабул шудааст, ки дар онҳо мақсад ва вазифаҳои низомҳои ҳуқуқӣ ҳам ба танзими дохилӣ ва ҳам байналмилалӣ дахл доранд. СҲШ як созмони байналМардумии фаъоли сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мебошад ва ҳадафу вазифаҳои глобалӣ дорад, ки барои ҷаҳони Ғарб хос нестанд. Ҳуқуқшиносон хуб медонанд, ки барои омодасозӣ ва тарғиби як санади байналмиллалӣ ва мувофиқа кардани он бо тамоми кишварҳои дигари узви СҲШ чӣ қадар вақт лозим аст. Сарфи назар аз ин, СҲШ ҳамасола аз 4 то 9 эъломия, изҳорот ё шартнома қабул мекунад, ки дар онҳо ба дӯши аъзои ин созмон масъулияти муайяни ҳуқуқӣ гузошта мешавад. Ҳамаи ин ба низомҳои ҳуқуқии онҳо таъсир мерасонад ва зимнан таъсири му-

тақобилаи онҳоро шиддат ва афзунӣ мебахшад. Илова бар бастани созишномаҳои гуногуни тиҷоратӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, таълимӣ ва сирф ҳуқуқӣ, ҳамгироии ҳуқуқии СҲШ аз ҷиҳати мазмун, дар заминаҳои тамоман дигар низ идома дорад.

Дар маҷмуъ, самтҳои ҳамгироии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чинро дар доираи СҲШ метавон ба таври зерин тасниф кард: а) аз рӯи заминаи ҳуқуқӣ; б) аз рӯи самтҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалии СҲШ; в) оид ба субъектҳои қабули меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ; г) аз рӯи намудҳои меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ; д) мувофиқи дараҷаи фаъол шудани аъзоёни СҲШ дар созишномаҳои дутарафа ва бисёртарафа.

Аз рӯи мазмун ва асосҳои ҳуқуқӣ шартномаҳо ва баёнияҳоро метавон ба тиҷоратӣ, иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ, маориф, молиявӣ, сармоягузорӣ, ҳуқуқӣ ҷудо кард. Аз рӯи доираи амалкард санадҳои ҳуқуқии марбут ба ҳамкории созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар соҳаи мубориза бо хатару чолишҳои байналмилалӣ, дар соҳаи танзими мушкилоти дохилӣ мавҷуданд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии дорои аҳамияти байналмилалии СҲШ аз рӯи субъектҳои қабули онҳо ба санадҳои ҳуқуқие тақсим мешаванд, ки аз ҷониби Шӯрои сарони давлатҳо, Шӯрои сарони ҳукуматҳо, Шӯрои ҳамоҳангсозони миллӣ, котиботи СҲШ, Комиҷроияи Сохтори минтақавии зиддитеррористӣ қабул карда шудаанд. Санадҳои ҳуқуқии дорои хусусияти байналмилалӣ аз рӯи намудашон фарқ карда мешаванд: оиннома, эъломия, баёнияи муштарак, баёния, нақшаи чорабиниҳо ва ғайра. Дараҷаи фаъол шудани аъзои СҲШ метавонад ҳангоми бастани созишномаҳои шарикӣ дар асоси боварӣ баррасӣ шавад.

11. Интегратсияи низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин бо роҳҳои зерин инкишоф мёебад: – а) зери таъсири санадҳои умумии ҳуқуқию меъёрии аз ҷониби мақомоти олии СҲШ қабулшуда; б) тавассути узвияти Тоҷикистон ва Чин дар дигар созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ки СҲШ бо онҳо робита дорад; в) бо роҳи бастани созишномаҳои дутарафаи тиҷоратию иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва дигар созишномаҳои байни ин ду давлат; г) бо роҳи бастани созишномаҳои байни Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ.

12. Ба наздикшавии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин инҳо мусоидат мекунанд: а) хотираи таърихии ду халқи дӯст, ки фарҳангу анъанаҳои онҳо дар тӯли таърих борҳо ба ҳамдигар таъсир гузоштаанд; б) шабоҳати тафаккури мардуми ин давлатҳо, бо ин далел, ки оинҳо ва таълимоти Конфутсий ва Зардушт, оини буддоӣ ва мазҳаби ҳанафии исломӣ аз пайравони худ риояи арзишҳои адолат, ростгӯӣ, хирад, ростқавлӣ, муносибати нек бо ҳамсоя ва бахшоиши гуноҳҳоро талаб мекунанд; в) садоқат ба марксизм ва ленинизм дар марҳилаи муайяни таърих; г) ниятҳои неки роҳбарони сиёсӣ ва боварии халқҳо.

Заминаҳои ҳуқуқии ҳамгироии ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин инҳоянд: а) Конститутсияҳои Тоҷикистон ва Чин, ки принсипҳои ҳамкории байналмилалиро дар бар мегиранд; б) принсипҳои асосии хамкории байналхалқӣ, ки дар санадҳои ҳуқуқии ҳар ду давлат пешбинӣ шудаанд; в) рӯҳияи «панҷгонаи Шанхай», ки заминаи ҳамкориҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чинро гузоштааст; г) имкониятҳои СҲШ ҳамчун созмоне, ки ҳадаф ва вазифаҳои рушди давлатҳоро дар рӯҳияи дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ муттаҳид мекунад; д) созишномаҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаи

дорои хусусияти гуногун байни Тоҷикистон ва Чин; е) узвият дар ҳамон як ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ; ж) имзо кардан ва тасдик кардани ҳамон як пактҳо, конвенсияҳо ва декларатсияҳои байналхалқӣ.

Дар рафти тадқиқот муаллиф як қатор тавсияҳои амалӣ таҳия кардааст:

1. Таҷрибаи қабули қонунҳо оид ба баъзе муносибатҳои ҳуқуқии камаҳамият ба инкишофи пурмазмуни низомҳои ҳуқуқӣ мусоидат намекунад. Дар асоси ин дарояндаи наздик дар асоси даҳҳо санадҳои қонунгузории алоҳидаи соҳаҳо ва соҳаҳои танзими ҳуқуқӣ қабули кодексҳо оид ба маориф, ҳуқуқи интихобот, экология ва ғайра ба мақсад мувофиқ аст.

2. Пешниҳод карда мешавад, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» - ро вобаста ба қабули санадҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав дида баромада, барои таҳияи қонунҳо маҳдудиятҳои қатъии меъёрӣ муқаррар карда шавад. Моддаи 20 Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар таҳрири зайл ифода карда шавад: «Қонун санади меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки аз ҷониби мақомоти қонунгузор қатъиян бо тартиби муқарраргардида қабул гардида, муносибатҳои муҳимтарини ҷамъиятиро ба танзим медарорад.

Қонун дар Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ дар ду хониш қабул карда мешавад».

3. Дар заминаи Гурӯҳи дӯстии вакилони порлумонҳои Тоҷикистон ва Чин як гурӯҳи ташаббускор оид ба омӯзиши техникаи таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар мисоли санади алоҳидаи қонунгузорӣ таъсис дода шавад.

4. Пешниҳод карда мешавад, ки аз ҷумлаи ҳуқуқшиносони байналмилалӣ ва мутахассисони забони чинӣ, дар вазорату идораҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки маблағи ҳамкории онҳо бо шарикони чинӣ дар як сол зиёда аз 50 миллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, шӯъбаҳои махсуси байналмилалии ҳуқуқӣ – ташкилӣ, ки аз ҳисоби сармоягузориҳо маблағгузорӣ мешаванд, таъсис дода шаванд.

5. Барои фаъолонатар инкишоф додани ҳамкориҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон курсҳои махсуси омӯзиши низоми ҳуқуқии Чин дар кафедраи байналмилалии факултети ҳуқуқшиносӣ ва факултети муносибатҳои байналМардумии ДМТ ва дар яке аз донишгоҳҳои пешрафтаи ҶХЧ курсҳои омӯзиши низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ташкил карда шаванд.

6. Талаботи моддаҳои 15 ва 20 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандӣ» ва ҳалли масъалаи ихтилофи назарҳо дар дарки талаботи онро аз нав дида баромадан зарур аст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар таҳлили ҳамаҷонибаи омилҳои маҷмуӣ, ки ба омузиши низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин мусоидат мекунанд, муайян намудани хусусиятҳои аз ҷиҳати назариявӣ муҳими умумӣ ва фарққунандаи ҳуқуқи ду миллати дӯст дар давраи ҳозираи инкишофи илми ҳуқуқшиносӣ зоҳир мегардад. Бо дарназардошти маълумоти нав, ки дар муқарраротва хулосаҳо мураттаб шудаанд, кори рисолаи мазкур на танҳо асосҳои назариявии равандҳои ҳамгироии давлатҳои дӯстро таҳия ва мустаҳкам менамояд, балки назарияи умумии ҳуқуқро бо донишҳои нави консептуалии соҳаи ҳуқуқшиносӣ оид ба низомҳои ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои онҳо дар ҷаҳони муосир ғанӣ мегардонад.

Хулосаҳои таҳқиқоти рисола ва тавсияҳои назариявӣ ва амалии муаллиф метавонанд дар раванди такмили санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои ҳуқуқии ду кишвари дӯст истифода шаванд. Муқаррарот ва хулосаҳои алоҳидаи рисоларо ҳангоми ташкили раванди таълим дар муассисаҳои таълимии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар таҳияи васоити таълимӣ ва методии таълими назарияи ҳуқуқ ва ҳуқуқи муқоисавӣ истифода бурдан мумкин аст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳо бо интихоби усулҳои таҳқиқоти маводи илмии назариявӣ ва амалӣ, таҳлили воқеияти ҳуқуқӣ ва заминаи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Чин, муайян намудани робитаи низоми ҳуқуқии давлатҳои аъзои СҲШ дар партави шартномаҳо, созишномаҳо ва дигар ӯҳдадориҳои байналмилалии Тоҷикистон ва Чин, дарки омилҳои ҳамгироии низомҳои ҳуқуқӣ, муайян кардани нақши равандҳои ҷаҳонишавӣ дар ташаккули низомҳои ҳуқуқӣ, таъйин ва таҳияи механизмҳои ҳуқуқии ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар шароити таъсисёбии ташкилотҳои нави байналхалқӣ ва минтақавӣ асоснок карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти илмӣ ба шиносномаи ихтисоси илмии 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия барои дарёфти унвони илмӣ бо хулосаҳо ва муқарраротi илмӣ, тавсияҳои амалӣ, муносибати муаллиф ба бисёр масъалаҳои мубрами ҳамгироии низоми ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон, инчунин коркард ва таҳлили миқдори зиёди мавод дар доираи мавзуи рисола ва асарҳои таълифнамудаи унвонҷӯ муайян карда мешавад. Тадқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби унвонҷӯ мустақилона анҷом дода шуда, хулосаҳо, ҷамъбастҳо, муқаррарот ва тавсияҳои амалии ба ҳимоя пешниҳодшуда аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудаанд.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои дисертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот ва хулосаҳои асосӣ дар ҷаласаҳои кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Баъзе ҷанбаҳои таърихии рисола аз ҷониби муаллиф ҳамчун кори магистрӣ бо забони чинӣ таҳти роҳбарии профессори ҳуқуқ Гун Ру Фу дар Донишгоҳи Чини Шарқӣ дар Шанхайи Чин дар соли 2023 дифоъ карда шудааст. Баъзе муқаррарот ва хулосаҳои таҳқиқоти рисолаи илмӣ низ дар конференсияҳои байналмиллалӣ, ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалӣ, ки дар онҳо муаллиф маърӯзаҳо кардааст, санҷида шудаанд, аз ҷумла:

а) дар конференсияҳои байналмилалӣ:

- Конфронси байналмилалии илмӣ-амалӣ «Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳҳо ва дурнамо» Мавзуи маърӯза: «Соҳибихтиёрии давлат ва халқ: таносуби озодиҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар матни Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, - 2019;

- Форуми байналмилалии илмии ҷавонон «Ломоносов-2020». Мавзуи маъруза: «Хусусиятхои умумии низоми ҳуқуқии Чин», - Москва. -2020.

б) дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ:

- Конфронси илмӣ-амалӣ «Проблемаҳои назариявии татбиқи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Мавзуи маърӯза: «Ҳуқуқу озодиҳои хусусӣ ва коллективӣ дар паҳнои истиқлолияти давлатӣ». – Душанбе, - 2020;

- Конфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ «Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ». Мавзуи маърӯза: «Хусусиятҳои умумии низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон» - Душанбе, - 2021.

Интишор аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи рисола 1 монография, 12 мақолаи илмӣ чоп шудаанд, аз ҷумла 5-тои онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ матраҳ ва таълиф шуда, мундариҷаи он аз муқаддима, се боб (ҳашт параграф), хулоса, тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои тадқиқот, рӯйхати адабиёти истифодашуда, таълифот оид ба мавзӯи рисола ва замима иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 236 саҳифаро ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрамии мавзуи таҳқиқот асоснок, дараҷаи омузиши илмии он таҳлил, ҳадаф ва вазифаҳо, объект ва предмети тадқиқот, асосҳои назариявӣ ва методологии он муайян гардида, навгонии илмии он асоснок, муқаррароти асосии ба ҳимоя пешниҳодшуда муаррифӣ, хулосаҳо, аҳамияти назариявӣ ва амалии рисола мушаххас шуда, роҷеъ ба тасдиқи натиҷаҳои тадқиқот, сохтор ва ҳаҷми кор маълумот дода шудааст.

Боби якум – «**Низоми ҳуқуқӣ, низоми ҳуқуқ ва оилаҳои ҳуқуқӣ: таҳлили назариявию ҳуқуқӣ»** ном дошта, аз се зербоб (параграф) иборат аст. Дар онҳо мафҳумҳои «низоми ҳуқуқ», «низоми ҳуқуқӣ» ва «оилаи ҳуқуқӣ», сохтори низоми ҳуқуқӣ ва таснифоти низомҳои ҳуқуқӣ ва оилаҳои ҳуқуқӣ бо назардошти воқеияти ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон муфассал таҳлил карда шудаанд.

Зербоби якум **«Мафҳуми низоми ҳуқуқӣ ва муносибати он бо низоми ҳуқуқ ва оилаи ҳуқуқӣ»** ба таҳлили моҳияти категорияҳои ҳуқуқӣ ва муносибати онҳо, омузиши муносибатҳои низоми ҳуқуқӣ бо низоми ҳуқуқ ва оилаи ҳуқуқӣ бахшида шудааст.

Муаллиф пас аз таҳлили асарҳои зиёди бо ин ё он тарз ба мафҳумҳои асосии кори диссертатсионӣ алоқаманди олимони ҳуқуқшинос ба хулосае омадааст, ки ҳангоми ҳалли масъалаи танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ бояд фарқи байни низоми ҳуқуқӣ ва низоми ҳуқуқ, ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати аҳамият, ба эътибор гирифта шавад.

Низоми ҳуқуқии як давлати миллӣ тамоми воқеияти ҳуқуқиро фаро мегирад, ки аз сарчашмаҳои ҳуқуқ сар карда то мақомоти амаликунандаи онҳо чи давлатӣ ва чи ҷамъиятиро, ҳатто бо назардошти фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии як халқи муайянро дар бар мегирад. Дар навбати худ, низоми ҳуқуқ дар ҳақиқат сохтори дохилии ҳуқуқи объективиро инъикос менамояд, ки бо мавҷудият ва алоқамандии

унсурҳои он (меъёрҳо, ниҳодҳо, зерсохторҳо, соҳаҳо) тавсиф меёбад, яъне он сохти дохилии ҳуқуқи дар давлат амалкунанда мебошад.

Муаллиф инчунин мафҳумҳои «низоми ҳуқуқ» ва «низоми ҳуқуқӣ»-ро ҳамчун ду ҷиҳати муҳими зуҳуроти як ҳодиса - ҳуқуқ ба таври муфассал таҳлил кардааст. Низоми ҳуқуқии давлати миллӣ ҳамчун маҷмӯи унсурҳои ҳуқуқӣ ва механизмҳои татбиқи ҳуқуқ дар маҷмӯъ ба ҳисоб рафта, он бо давлат ва ҷомеаи мушаххас робитаи зич дорад ва бо шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ халқи мушаххас, ки имрӯз аксаран миллат номида мешаванд робитаи имманентӣ дорад. Низоми ҳуқуқро бошад, диссертант ҳамчун сохтор ва ҳолати қисмҳои ҳуқуқ ва падидаи танзимгари иҷтимоӣ тавсиф ва таҳлил мекунад.

Дар зербоби дуюм «**Сохтори низоми ҳуқуқӣ ва унсурҳои асосӣ»** – муаллиф ба омӯзишу шарҳи таърифҳои унсурҳои асосӣ ва таснифоти онҳо, таҳлили раванди ташаккули сохтори ҳуқуқи низоми ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои он пардохтааст.

Муаллиф таърихи инкишофи категорияҳои ҳуқуқии марбут ба тадқиқоти илмии пешниҳодшуда ва сохтори ҳуқуқро дар илми ҳуқуқшиносии ватанию хориҷӣ муфассал баррасӣ намуда, ба асарҳои ҳуқуқшиносони маъруф С.С. Алексеев, В.С. Нерсесянс, Р.Ш. Шарофзода ва олими чинӣ Дин Лин Хуа таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст.

Муаллиф аз омӯзиши сохтори низоми ҳуқуқӣ ва таҳлили мавқеи олимон ба хулосае меояд, ки дар мавриди унсурҳои низоми ҳуқуқӣ олимон фикру ақидаҳои гуногун доранд. Гуногунандешии олимон оид ба сохтори низоми ҳуқуқӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки низоми ҳуқуқӣ падидаи ба дараҷаи кофӣ динамикӣ, чандирӣ ва тадриҷан инкишофёбанда мебошад ва ин хусусияи низоми ҳуқуқӣ барои ҳаёти ҳуқуқӣ хеле муҳим аст. Дар заминаи мавзуи мавриди баррасӣ муаллиф фаҳмиши худро дар бораи сохтори низоми ҳуқуқӣ баён кардааст.

Дар зербоби сеюм – «**Таснифи низомҳои ҳуқуқӣ ва оилаҳои ҳуқуқӣ бо назардошти воқеияти ҳуқуқии чинӣ»** – муаллифи рисолаи номзадӣ типологияи низомҳои ҳуқуқӣ, оилаҳои ҳуқуқӣ дар таърихи илми ҳуқуқро таҳқиқ намуда, онҳоро бо воқеияти ҳуқуқии низоми ҳуқуқии Чин муқоиса мекунад. Хусусияти асосии низоми ҳуқуқии Чин принсипи «як давлат – ду низом» мебошад.

Дар асоси таҳлил муаллиф ба чунин хулоса омадааст, ки низомҳои ҳуқуқии давлатҳои миллиро чунин гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст: аз рӯи шаклҳои идоракунӣ – демократи, монархӣ, монархияи конститутсионӣ; аз рӯи шаклҳои сохти давлатӣ – унитарӣ, федеративӣ, конфедеративӣ; аз рӯи шаклҳои идоракунии иқтисодиёт, типи идеология ва ташкили ҳокимият – низомҳои ҳуқуқии сотсиалистӣ, капиталистӣ ва омехта; аз рӯи типҳои таърихии давлат ва ҷамъият – низомҳои ҳуқуқӣ-давлатии ибтидоӣ, деҳқонӣ, ғуломдорӣ, феодалӣ, капиталистӣ, сотсиалистӣ, баъдисотсиалистӣ, инчунин низомҳои ҳуқуқии мамлакатҳои тараққиёбанда ва давлатҳои демократии тараққикарда. Ҳамзамон, низомҳои ҳуқуқиро бо назардошти муносибати ҳуқуқ ба дин (динӣ, дунявӣ, секулярӣ, либералӣ) ва бо назардошти ҳокимияти сиёсӣ (демократӣ, либералӣ-демократӣ) ҷудо кардан мумкин аст.

Боби дуюм **«Таҳлили муқоисавӣ - ҳуқуқии низомҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин: умумиятҳо ва хусусиятҳо»** низ аз се зербоб иборат аст. Дар зербоби аввал – **«Низоми ҳуқуқ ва низоми қонунгузории**

Тоҷикистон ва Чин» – муаллиф қайд мекунад, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ низомҳои муосири ҳуқуқи Тоҷикистону Чин гоҳе ба оилаи романию олмонӣ, ки дар он ҳуқуқи статутӣ (қонунӣ) мавқеъи бартарӣ дорад, нисбат дода мешаванд. Дар Чин, Тоҷикистон ва бисёр кишварҳои пасошӯравӣ ҳалномаи судӣ расман ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ эътироф карда нашудааст, гарчанде ки таҷрибаи судӣ ба амалияи судӣ таъсир мерасонад. Дар амалияи юридикии Тоҷикистон дар ҳалли парвандаҳои судӣ – чи ҳуқуқи гражданӣ ва чи ҳуқуқи ҷиноятӣ, чи тавре ки муаллиф кайд мекунад, Қарори Суди Олии ҷумхурӣ нақши ҳалкунанда дорад.

Тартиботи ҳуқуқии Чинро муҳаққиқон ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ эътироф мекунанд: дар он қонуни анъанавии Чин, ки ба фарҳанг ва урфу одатҳои миллӣ асос ёфтааст, бо қонуне, ки аз дигар фарҳангҳои ҳуқуқӣ гирифта шудааст, ҳамоҳанг аст.

Муаллиф муътақид аст, ки дар Тоҷикистон низ чунин дихотомияро метавон шартан ба вуҷуд овард, зеро низоми ҳуқуқии он ҳам унсурҳои ҳуқуқи анъанавии таърихӣ ва ҳам унсурҳои аз низомҳои ҳуқуқии давлатҳои дигар гирифташударо дар бар мегирад. Аммо фарқи низоми ҳуқуқии Тоҷикистон, ба назари ӯ, дар он аст, ки арзишҳои миллӣ ва байналмилалие, ки дар як низоми ҳуқуқӣ муттаҳид шудаанд, бо ҳам мухолиф нестанд. Дар мавриди низоми ҳуқуқии Чин метавон гуфт, ки дар он ду принсипи гуногуни ҳуқуқро мушоҳида кардан мумкин аст, ки баъзан ба ҳамдигар мухолифанд, вале бо вуҷуди ин дар як низоми ҳуқуқ муттаҳид шудаанд. Ба ҳамин тариқ, дар Чин ҳуқуқи капиталистӣ ва ҳуқуқи сотсиалистӣ дар доираи як давлат амал мекунанд. Амммо дар воқеъ тафаккури сотсиалистӣ, ки ба манфиатҳои маънавӣ ва коллективӣ нигаронида шудааст, расман тарғиб карда мешавад.

Дар Тоҷикистон парадигмаи ташаккули ҳуқуқ бо як фарҳанги таърихии ҳуқуқӣ маҳдуд намешавад. Решаҳои низоми ҳуқуқии он ба гузаштаи таърихӣ бармегарданд, ки дар он ҷо аз рӯи марҳилаҳои инкишофи шаклҳои давлатӣ шаклҳои гуногуни ҳуқуқ – зардуштӣ, одатӣ, буддоӣ-кушонӣ, мусулмонӣ, империалистии рус, ҳуқуқи сотсиалистӣ, романию германӣ вуҷуд доштанд. Таъсири ин низомҳои ҳуқуқӣ дар анъанаҳо ва урфу одатҳои ҳуқуқӣ дар доираи ҳифзи арзишҳои ҳуқуқ ба гунае нигоҳ дошта мешаванд.

Дар диссертатсия инчунин намудҳои гуногуни сарчашмаҳои ҳуқуқ – урфу одатҳои ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии судӣ, шартномаи меъёрӣ, принсипҳои ҳуқуқ, таълимоти ҳуқуқӣ, матнҳои динӣ (аҳкоми дин) ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқ дар воқеиятҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин ба таври муфассал таҳқиқ шудаанд.

Дар зарбоби дуюм – **«Сарчашмаҳои ҳуқуқ дар Чин ва Тоҷикистон»** – муаллиф масъалаҳои шакли ҳуқуқ ва намудҳои он дар низомҳои ҳуқуқии ду кишвар, таърихи таҳаввули шакли сарчашмаҳо на танҳо дар Чину Тоҷикистон, балки берун аз ин давлатҳоро низ баррасӣ кардааст.

Ба ақидаи ӯ мафҳуми «манбаъҳои ҳуқуқ»-ро муаррихи Рими қадим Тит Ливий ҳангоми тавсифи Қонунҳои XII ҷадвал истифода кардааст. Сарчашмаҳои ҳуқуқ аз ҷониби муаллиф аз ҷиҳати моддӣ, идеалӣ ва расмӣ баррасӣ мешаванд.

Санади меъёрӣ – ҳуқуқӣ ҳамчун сарчашмаи асосии низоми ҳуқуқии Тоҷикистон дар доираи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ омӯхта мешавад.

Тибқи андешаи муаллиф, чиниҳо аз замонҳои қадим низоми ҳуқуқии пешрафта доштанд. Дар масъалаи сарчашмаи ҳуқуқи онҳо - қонунҳо ва фармонҳои императорони Чин ҳамеша нақши муҳими танзимкунанда бозиданд. Дар бораи дурустии таърифи мафҳуми «сарчашмаи ҳуқуқ» дар ҳуқуқшиносии муосири Чин баҳсу мунозира нест, аммо барои ворид намудани ин истилоҳ ба соҳаи ҳуқуқшиносӣ ҳанӯз ҳам ба навъе мушаххас кардани мафҳуми «сарчашмаи ҳуқуқ» зарур аст. Чиниҳо дар таърих дар бораи пайдоиши ҳуқуқ назари алоҳида доштанд. Фарзандони Осмон ва пайравони Буддо, пайравони Лао тсзи ва Конфутсий сарчашмаҳои ҳуқуқро ба таври дигар мефаҳмиданд. Ба ақидаи мутахассиони таърихи ҳуқуқи чинӣ дар Чини қадим тафовути соҳаҳои дониши ҳуқуқӣ вуҷуд надошт, низоми ҳуқуқ яксон буд. Давлат вазифаҳои муҳофизатиро (国之大事，唯祭与祀) иҷро мекард, ки бо воситаҳои сиёсӣ, ҳокимият, танзими ҳуқуқӣ алоқаманд буданд. Дар баробари ин, дар забони қадимии чинӣ қонун, низоми судӣ (法), қонунҳо (律） ва ҷазо (刑）) бо истилоҳҳои хос ишора мешуданд.

Муаллифи рисола маҳз ба ҳамин ҷиҳати шабоҳат ва якхела будани падидаҳои ҳуқуқӣ дар таърихи ҳуқуқи тоҷик таваҷҷуҳ кардааст. Дар байни тоҷикони қадим ва асримиёнагӣ вожаҳои «ҳақ», «ҳақиқат», «адолат», «инсоф», «қонун», «ростӣ» ва «қонунӣ»- ро як падидаи умумии илмӣ – «ҳуқуқ» муттаҳид кардааст.

Ҳамин тариқ, сарчашмаи асосии низоми ҳуқуқии муосири Чин қонунест, ки соҳаҳои асосии ҳаёти ҷамъиятро танзим мекунад. Гузашта аз ин, теъдоди қонунҳо дар Чин нисбат ба Тоҷикистон ба маротиб камтар аст.

Дар рисола сарчашмаҳои ҳуқуқ ва раванди қонунгузорӣ дар низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин таҳлил шуда, дар ин замина таъкид карда мешавад, ки ҳаёти ҳуқуқии халқҳои ин давлатҳо ҳамчун давлатҳои шарқӣ қариб ҳамеша таҳти таъсири аҳкому эътиқоди динӣ ва арзишу муқаддасоти фарҳангӣ қарор гирифта буд ва вижагии он низ дар ҳамин ифода ёфтааст. Ин бунбасти ҳаёти ҳуқуқии чиниҳо ва тоҷикон дар сарчашмаҳои ҳуқуқ ва раванди қонунгузории ин кишварҳо осори худро гузоштааст.

Дар зербоби сеюм **«Вазъи ҳуқуқии шахс дар низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин»** – муаллиф қайд мекунад, ки принсипҳои асосии вазъи ҳуқуқии шахсро дар ҳар давлати демократӣ конститутсияи давлат муқаррар мекунад. Ба ғайр аз конститутсия, чунин давлатҳо қонунҳои махсус доранд, ки намудҳо ва категорияҳои шахсон, вазъи ҳуқуқии онҳо ва амалҳои ҳуқуқии имконпазирро муайян мекунанд. Ба чунин санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии Тоҷикистон Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дохил мешаванд.

Ин санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ вазъи ҳуқуқии шахсро дар ҷамъият ҳаматарафа ва пурратар муайян мекунанд. Табиист, ки ин қонунҳо дар баъзе мавридҳо ҳолати ҳуқуқии шахси алоҳидаро танзим намуда, ӯро бештар ҳамчун шахси мансуб ба давлати хориҷӣ ва ё умуман ҳамчун апатрид – шахси бешаҳрванд аз нуқтаи назари манфиатҳои давлат зикр мекунад.

Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатҳои демократӣ мебошанд, ки дар онҳо ҳуқуқу озодиҳои инсон тибқи талаботи меъёрҳои ҳуқуқии

байналмилалӣ, бечунучаро эътироф карда мешаванд. Дар ҶХЧ масъалаҳои шаҳрвандӣ дар баробари конститутсия бо санади махсуси ҳуқуқӣ – «Қонун дар бораи шаҳрвандии ҶХЧ аз соли 1980» танзим карда мешавад.

Боби сеюми диссертатсия – **«Рушди низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии ҳуқуқӣ»** аз ду зербоб иборат аст.

Дар зербоби аввал **«Таъсири ҷаҳонишавӣ ба тамоюлҳои рушди низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон: омилҳое, ки ба наздикшавии низомҳои ҳуқуқӣ мусоидат мекунанд»** – муаллиф ба баъзе далелҳои таърихие ишора мекунад, ки ба наздикшавии муносибатҳои дипломатии Тоҷикистону Чин таъсир расонидаанд, шароити воридшавии онҳоро ба созмонҳои минтақавию байналмилалӣ баррасӣ намуда, раванди бастани созишномаҳо оид ба ҳамкорӣ ва шарикии стратегӣ ва бисёр мушкилоти дигари дорои хусусияти ҳамгироиро таҳлил мекунад.

Равандҳои глобалии ҷаҳон дар охири асри XX ба рушди низоми ҳуқуқии Тоҷикистону Чин таъсир расонд. Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, Чин воқеан ягона давлати абарқудрати сотсиалистӣ боқӣ монд. ҶХЧ саҳву хатоҳои ИҶШС – иттифоқчии пештараи идеологии худро ба назар гирифта, ба таҳлили равандҳои ба амаломада дар доираи манфиатҳои Чин сари вақт шурӯъ намуд, сиёсати берунӣ ва сохти дохилии давлатиашро дуруст муайян кард. Ба шарофати татбиқи принсипи «як давлат, ду низом» сохти сотсиалистии ҶХЧ сифати баландтар «касб намуд». Маънои ин принсип дар он аст, ки меъёрҳои ҳуқуқи сотсиалистӣ дар давлат дар баробари меъёрҳое, ки муносибатҳои бозориро дар иқтисодиёт танзим мекунанд, амал мекунанд.

Низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар шароити ҷаҳонишавӣ аслан дар як самт рушд мекунанд, вале вазифаҳои дар ин ҷо гузошташуда гуногунанд. Низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ба ташаккули иқтисоди бозаргонӣ, инкишофи фаъолияти озоди иқтисодӣ дар асоси моликияти хусусӣ, ташаккули низоми нави сиёсӣ дар доираи плюрализми сиёсию идеологӣ пурра нигаронида шудааст.

Эмомалӣ Раҳмон, ки моҳи ноябри соли 1992 сарвари давлат интихоб шуд, нахустин сафари хориҷии худро ба ҶХЧ анҷом дод, ки дар натиҷаи он 9 марти соли 1993 давлатҳо дар Пекин Эъломияи муштарак оид ба принсипҳои таъсиси муносибатҳои Тоҷикистону Чинро имзо карданд. Ҳамкории Тоҷикистону Чин бар пояи 12 принсипи асосии Эъломияи муштарак, аз ҷумла, дар чаҳорчӯби принсипи дуюм, ки ҳуқуқи баробари ҳамаи давлатҳоро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ муқаррар кардааст, бунёд ёфтааст.

Имрӯз Тоҷикистон ва Чин ҳамчун ду кишвари дӯст робитаҳои наздики иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ доранд. Дар давраи аз соли 1992 то моҳи майи соли 2023 миёни Тоҷикистон ва Чин 97 аҳднома ва созишномаҳои дуҷониба баста шуда, ҳамаи онҳо дар парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расидаанд. Ҳамин тариқ, низоми ҳуқуқии Тоҷикистон зери таъсири ҷаҳонишавӣ ва ниёзҳои дохилии ҷомеа, ногузирии робитаҳои берунии ҷумҳурӣ бо кишварҳои дӯст марҳила ба марҳила ташаккул ёфт.

Дар зербоби дуюм **«Рушди низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар чаҳорчӯби ҳамгироии ҳуқуқӣ (дар доираи СҲШ)»** – муаллиф механизмҳои ҳуқуқии равандҳои ҳамгироӣ миёни Тоҷикистон ва Чинро муфассал таҳлил

кардааст. Дар ин бобат созишномаҳои дутарафа ва бисёртарафа бо иштироки ду давлати дӯст чи дар доираи СҲШ ва чи берун аз он аҳамияти махсус доранд.

Муносибатҳои Тоҷикистону Чин то замони таъсиси СҲШ дар доираи бастани созишномаҳои зиёд дар соҳаҳои гуногуни иқтисод, фарҳанг ва илм инкишоф ёфта буданд. СҲШ ҳамчун як созмони нави байналмилалӣ, ки сулҳу суботро дар қаламрави кишварҳои аъзои ин созмон таъмин мекунад, барои онҳо уфуқҳои нави ҳамкорӣ боз кардааст.

Натиҷаи ин ҳамкориҳо бешубҳа раванди ҳамгироии ҳуқуқии низомҳои ҳуқуқии ду давлат аст. Тоҷикистон ва Чин заминаҳои ҳуқуқии муносибатҳоро омода намуда, на танҳо бо бисёр хусусиятҳои низомҳои ҳуқуқии ҳамдигар шинос шуданд, балки механизмҳои ҳуқуқии робитаи меъёрҳо ва арзишҳои ҳуқуқии ду кишварро таҳия намуданд. Тасдиқ ва татбиқи муносибатҳои дуҷониба ва бисёрҷониба бо Чин ва табдили минбаъдаи онҳо ба низоми ҳуқуқии Тоҷикистону Чин ба раванди ҳамгироии низоми ҳуқуқии ин давлатҳо такони тоза бахшид.

Шартномаи ҳамҷаворӣ, дӯстӣ ва ҳамкории байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин аз 15 январи соли 2007 ва Эъломияи Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи рушди минбаъдаи муносибатҳои неки ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ, ки 26-27-уми моҳи августи соли 2008 дар Душанбе қабул гардид, принсипҳо ва самтҳои асосии ҳамкориҳои ду кишварро муайян кард.

Солҳои 2001-2022 аз ҷониби мақомоти олии СҲШ 133 шартнома ва изҳороти оммавӣ қабул карда шуданд, ки ҳадафу вазифаҳои низомҳои ҳуқуқиро ҳам дар доираи танзими дохилӣ ва ҳам дар доираи байналмилалӣ ҳамаҷониба дастгирӣ мекунанд. Муаллиф СҲШ-ро ҳамчун як организми зиндаи сиёсӣ ва ҳуқуқии байналмиллалӣ медонад, ки ҳадафҳои бузурги глобалии он аз ҳадафҳои ҷаҳони ғарбӣ фарқ мекунанд.

ХУЛОСА

Тадқиқоти диссертатсионӣ ба муаллиф имкон дод, ки хулосаҳои назариявии зеринро асоснок ва таҳия намояд:

1. Низоми ҳуқуқӣ вобаста ба ҳолат ва муносибати унсурҳои он, бо назардошти аҳамият, воқеӣ ва имтиёзнокии онҳо метавонад тағйир ёбад. Мавқеи низоми ҳуқуқӣ низ ба унсурҳои сохторӣ тобеъ буда, аз ҳолат, хусусият ва дараҷаи инкишофи онҳо вобаста аст. **[3-М].**

2. Таҳлили муқоисавии низомҳои ҳуқуқӣ дар илми назарияи ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, ба эҳтиёҷоти илмҳои ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари маърифатӣ ва тарбиявии тавсеаи фазо вобаста аст. Ҳангоми муқоисаи низомҳои ҳуқуқӣ муҳаққиқон аз ҷиҳати методологӣ имконият пайдо мекунанд, ки ҳамаи қишрҳои низоми ҳуқуқиро амиқтар омӯзанд. Гузаронидани таҳқиқоти муқоисавии низомҳои ҳуқуқӣ низ қабл аз ҳама бо мақсади инкишофи низоми ҳуқуқӣ сурат мегирад. **[3-М].**

3. Дар таърихи ҳуқуқи Чин ва Тоҷикистон марҳилаи муҳими тараққиёти ҳамоҳанг типи феодалии ҳуқуқ мебошад, ки дар ҳазораи 1-уми милодӣ ҳам дар Чин ва ҳам дар Тоҷикистон оғоз шудааст ва то ибтидои асри XX идома ёфтааст. Дар маҷмуъ таърихи ҳуқуқи Тоҷикистон ва Чин дар аҳди қадим ва Асрҳои миёна зери таъсири авомили сабабҳои мухталиф умумият ва вижагиҳои хосаро доранд. Оғоз

аз аҳди қадим, мо умумиятҳоро дар шаклҳо, намудҳо ва соҳаҳои меъёрҳои ҳуқуқ эҳсос карда, муносибатҳои якхелаи ҷамъиятиро дар шаклҳои соҳибмулкӣ, бо вижагиҳои дастаҷамъии моликияти фардию хусусӣ ошкор менамоем. **[5-М; 6-М].**

4. Низомҳои ҳуқуқии мамлакатҳои ҳозираи демократӣ, аз ҷумла Чин бо унсурҳои омехтаи сотсиалистӣ ва капиталистӣ (бо усули «як кишвар ва ду низом») ва Тоҷикистон бо тамоюли капиталистӣ ва демократӣ дар марҳалаи ҳозираи тараққиёт як қатор умумият ва ҳусусиятҳо доранд. Чунин умумият ва вижагиҳои низомҳои ҳуқуқӣ аз назари таърихи асосҳои худро доранд. **[4-М].**

5. Дар низоми ҳуқуқии Чин таҳияи лоиҳаи санади меъёрӣ – ҳуқуқӣ тибқи қонун ба як мақоми махсуси дорои шӯъбаҳои дахлдор вогузор карда мешавад. Дар Тоҷикистон ин ҳуқуқ маҳдуд нест ва дар ин раванд созмонҳои гуногуни давлатӣ, илмӣ ва ҷамъиятӣ метавонанд ҷалб карда шаванд. Маҳдудияти қатъии доираи иштироккунандагони тартиб додани санади қонунгузорӣ дар ҶХЧ, ба эҳтимоли зиёд, бо манфиатҳои идеологии давлати сотсиалистӣ, ки ба муҳофизати ҳаматарафа эҳтиёҷ доранд, алоқаманд аст.

6. Дар низоми ҳуқуқии Чин ҳангоми муҳокимаи лоиҳаи қонун ду намуди расмиёт мавҷуд аст: тартиби қарор дар бораи ба рӯзномаи маҷлис дохил кардани лоиҳаи қонун ва тартиби ҳалли масъалаи ҳамчун қонун тасдиқ шудан ё нашудани лоиҳаи қонун. Ин ду савол дар назари аввал ба як ҷиҳат – ба тайёр кардани лоиҳаи қонун дахл доранд, вале ҳангоми муҳокима ва ба миён гузоштани саволҳои мушаххас мо ба ҳодисаҳои нави такмили лоиҳа дучор меоем.

7. Ба ғайр аз раванди ҳамгироии низомҳои ҳуқуқии давлатҳои аъзои СҲШ, дар доираи ҳадафҳо, вазифаҳо ва арзишҳои умумибашарӣ, таҳти таъсири ҷомеаҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ раванди мутавозин ва дусатҳаи ҳамгироӣ идома дорад. Раванди ҳамгироии низомҳои ҳуқуқии давлат- аъзоҳои СҲШ , аз ҷумла Тоҷикистон ва Чинро мумкин аст бо чунин асосҳо тасниф кард:

1. Бо асосҳои мазмунӣ-ҳуқуқӣ.
2. Дар паҳнои амали шартномаҳои байналмилалии СҲШ.
3. Зери таъсири субъектҳои қабули меъёрҳои байналмилалии СҲШ.
4. Вобаста ба навъи меъёрҳои байналмилалии СҲШ.
5. Вобаста ба фаъолнокии аъзои СҲШ дар муносибатхои дутарафа ва бисёртарафа.

8. Дар муносибатҳои Тоҷикистону Чин инчунин шартномаҳои махсуси ҳуқуқӣ мавҷуданд, ки танҳо ба масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқ нисбат ба категорияҳои алоҳидаи шахсон дахл мекунанд. Ба чунин санадҳои дорои хусусияти ҳуқуқӣ Шартномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои гражданӣ ва ҷиноятии соли 1996 дохил мешаванд.

9. Ҳаёти ҳуқуқии халқҳои Тоҷикистону Чин ҳамчун халқҳои шарқӣ қариб ҳамеша зери таъсири анъанаҳои динӣ ва фарҳангӣ қарор дошт, ки хусусиятҳои онро пешакӣ муайян мекарданд. Чунин ҷудошавии ҳаёти ҳуқуқии ин халқҳо дар сарчашмаҳои ҳуқуқ ва равандҳои қонунгузории ин кишварҳо таъсири муайян гузошт. **[6-М].**

10. Муқоисаи шуури ҳуқуқии таҳаммулмеҳвар, ибтидоӣ, итоаткор, ба арзишҳои ахлоқӣ асос ёфтаи халқҳои Чин ва Тоҷикистон бо мақсади ғанӣ гардониданӣ фарҳанги ҳуқуқии ин ду халқ хеле ҷолиби таваҷҷуҳ буда, аҳамият ва мубрами-

яти махсуси илмию амалӣ дорад. Маҳз дар асоси ҳамин гуна ҳисси адолатпарварӣ чиниҳо ва тоҷикон бисёр сарчашмаҳои ҳуқуқи шаклан гуногун, аммо мазмунан ҳамгун ва ҳамоҳангро эҷод ва қабул кардаанд. **[11-М].**

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар ҷараёни омӯзиши муқоисавии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин ва таҳлили равандҳои ҳамгироии ҳуқуқии байни онҳо муаллиф ба мушкилоти муайяни ҳуқуқӣ ва амалӣ дучор омадааст, ки бартараф намудани онҳо бояд ба такмили низоми ҳуқуқӣ ва равандҳои ҳамгироии ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар сатҳи нави байнидавлатӣ мусоидат намояд. Муаллиф оид ба такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва механизмҳои амали субъектҳои равандҳои ҳамгироӣ як қатор пешниҳодҳои амалӣ таҳия кардааст:

1. Таҷрибаи қабули қонунҳо оид ба баъзе муносибатҳои ҳуқуқии начандон муҳим ба инкишофи пурмазмуни низомҳои ҳуқуқӣ мусоидат намекунад. Дар асоси ин дар ояндаи наздик дар заминаи даҳҳо санадҳои қонунгузории соҳаҳои алоҳида ва соҳаҳои танзими ҳуқуқӣ қабули кодексҳои оид ба маориф, ҳуқуқи интихобот, экология ва ғайра ба мақсад мувофиқ аст.

2. Моддаи 20 Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар таҳрири зайл ифода карда шавад: «Қонун санади меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки аз ҷониби мақомоти қонунгузор қатъиян бо тартиби муқарраргардида қабул гардида, муносибатҳои аз ҳама муҳим ва арзишманди ҷамъиятиро ба танзим медарорад.

Қонун дар Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ дар ду хониш қабул шудааст. Дар хониши аввал саволҳои зерин баррасӣ карда мешаванд:

- зарурият ва аҳамияти қабули қонун барои ҳаёти ҳуқуқии ҷумҳурӣ;
- аҳамият ва моҳияти қонун барои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар;
- мавҷуд набудани асос барои танзими ин муносибатҳо бо санадҳои зерқонунии меъёрӣ;
- баррасии пешниҳоди Ҳукумат, шуъбаи соҳавӣ ва хулосаи шӯрои коршиносон оид ба зарурати қабули қонун;
- баррасии сохтори умумии қонун аз рӯи фаслҳо ва бобҳо.

Дар хониши дуюм қонун аз рӯи моддаҳо баррасӣ мешавад».

3. Ҳангоми муайян кардани мазмун ва амалияи тартиб додани муқаррароти ҳуқуқии меъёрҳои ҳуқуқии дорои хусусияти қонунгузорӣ Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар баробари таҷрибаи давлатҳои ИДМ таҷрибаи Ҷумҳурии Мардумии Чинро омӯзад, ки дар он, дар муқоиса бо душвориҳои вазъияти ҳозираи ҳуқукшиносии кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, дар баъзе мавридҳо диспозитсия, хусусияти доираи муносибатҳои ҳуқуқӣ ва аҳамияти объекти танзимшаванда нисбатан саҳеҳ, мухтасар ва дақиқтар ифода ёфтаанд.

4. Муаллиф бо мақсади ҳамаҷониба омӯхтани ҳамоҳангии меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ба ҳам алоқамандии онҳо дар низомҳои ҳуқуқии ду давлат пешниҳод менамояд, ки дар назди вазоратҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсади омӯзиши таҷрибаи ҳамкорӣ ва инкишоф додани муносибатҳои Чин ва Тоҷикистон гурӯҳҳои махсуси корӣ ташкил карда шаванд.

5. Муаллиф дастурҳои сиёсии Пешвои миллатро оид ба густариши муносибатҳои дӯстона дар ҳама соҳаҳо бо тамоми давлатҳо ва бозигарони пешбари сиёсӣ ба роҳбарӣ гирифта, риояи ҳатмии манфиатҳои миллӣ ва ҳифзи истиқлоли иҷтимоию иқтисодии кишварро зарур мешуморад.

6. Муаллиф бо мақсади рушди ҳамкориҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин пешниҳод менамояд, ки дар назди кафедраи байналмилалии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ оид ба омӯзиши низоми ҳуқуқии Чин ва дар яке аз донишгоҳҳои пешқадами Чин – оид ба омӯзиши низоми ҳуқуқии Тоҷикистон курсҳои махсуси таълимӣ ташкил карда шаванд.

ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Монография:

Холиқов Н.А. Афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии Абурайҳони Берунӣ (монография) [Матн] / А.Ғ. Холиқзода, Н.А. Холиқов. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – 144 с.

II. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд:

[1-М]. Холиков, Н.А. Тернистый путь разума к праву [Текст]/ Н.А. Холиков, А.Г. Холикзода. // Правовая жизнь. – 2019. – № 4 (28). – С. 14-29. ISSN 2307 – 5198.

[2-М]. Холиков, Н.А. Социализация индивида и проблемы прав человека[Текст]/ Н.А. Холиков, А.Г. Холикзода // Юридическая наука: история и современность. Санкт - Петербург– 2021. –№8. –С. 164-177. № ФС 77 – 40503.

[3-М]. Холиков, Н.А. Ещё раз к вопросу о системе права, правовой системе и правовой семье[Текст] / Н.А. Холиков. // Правовая жизнь. – 2022. № 3 (39). – С. 58-69. ISSN 2307 – 5198.

[4-М]. Холиков, Н.А. Правовые нюансы принципа «одно государство, две системы» в современном мире: перспективы и проблемы [Текст]/ Н.А. Холиков // Государствоведение и права человека. –2022. – № 3 (27). – С. 105-114. ISSN 2414 9217.

[5-М]. Холиков, Н.А. Истоки и особенности становления правовых систем Таджикистана и Китая: сравнительно-правовой анализ [Текст]/ Н.А. Холиков, Р.Ш. Шарофзода // Государствоведение и права человека. – 2023. – № 2 (30). С. 17-28. ISSN 2414 9217.

[6-М]. Холиков, Н.А. К вопросу особенностей становления права и общественного строя древнего Китая и Таджикистана: сравнительно-правовой анализ [Текст]/ Н.А. Холиков // Вестник Таджикского национального университета. – 2023. – №8. С. 214-221. ISSN 2413 5151.

III. Мақолаҳои илмӣ, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмию амалӣ нашр шудаанд:

[7-М]. Холиков, Н.А. Нелегкий путь социализации и проблемы познания прав человека [Текст] / Н.А. Холиков, А.Г. Холикзода. // Правовая жизнь. –2018. – № 4 (24)-С. 29-45. ISSN 2307 – 5198.

[8-М]. Холиқов, Н.А. Соҳибихтиёрии халқӣ ва давлатӣ: таносуби озодиҳои ботинӣ ва зоҳирии давлат дар партави Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н.А. Холиқов, А.Ғ. Холиқзода. // Маҷмуа: Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо. – Душанбе, – 2019.- С. 22-31. ISBN 99975-73-64-3.

[9-М]. Холиқов, Н.А. Ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ ва коллективӣ дар мизони соҳибихтиёрии давлатӣ [Матн]/ Н.А. Холиқов, А. Ғ. Холиқзода, К.Ҷ. Ҷамшедзода. // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи ҳуқуқи инсон. – 2020. С. 27-49. ISBN 978-99975-73-64-3.

[10-М]. Холиков, Н.А. Общая характеристика правовых систем Китая и Таджикистана [Текст]/ Н.А. Холиков, О.А. Холикова. // Права человека в процессе глобализации: материалы республиканской научно-теоретической конференции. – Душанбе, - 2021. С. 133-140. ISBN 978-99975-39-85-4.

[11-М]. Холиков, Н.А. Структура правовой системы и её основные элементы. [Текст]/ Н.А. Холиков // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи "Қонуни миллӣ-заминагузори навсозӣ ва рушди фарҳанги миллӣ". Душанбе. ҶДММ "Балоғат" 2023. С.153-163.

[12-М]. Холиқов, Н.А. Қонунҳои миллӣ воситаҳои ҳуқуқии ислоҳоти ҷомеа. [Текст]/ Н.А. Холиқов, Холиқзода А.Ғ. // Маҷмӯи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи "Қонуни миллӣ-заминагузори навсозӣ ва рушди фарҳанги миллӣ". Душанбе. ҶДММ "Балоғат" 2023. С.5-17.

АННОТАЦИЯ

на диссертационное исследование Холикова Нурмухаммада Абдурахимовича на тему «Правовая система Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики: теоретико-правовой и сравнительно-правовой анализ интеграционных процессов», на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

Ключевые слова: *правовая система, система права, правовая семья, структура права, традиция права, норма права, история права, закон, система законодательства, обычаи, правовой статус, источники права, форма права, регулятивные функции права, государства, национальное государство, интеграционные процессы, глобализация, сравнительный анализ, правовые механизмы, ШОС, договор, международные договора.*

Целью диссертационного исследования является теоретико-правовой и сравнительно-правовой анализ правовых систем Таджикистана и Китая на фоне углубления интеграционных процессов.

Кандидатская диссертация Холикова Нурмухаммада Абдурахимовича посвящена изучению правовых систем Таджикистана и Китая в свете глобальных и интеграционных процессов, происходящих в современном мире. В работе подробно исследован понятийный аппарат, касающийся темы диссертации, в частности такие понятия, как «система права», «правовая система», «правовая семья» и «традиция права». Проведен анализ соотношения правовой системы с системой права и правовой семьей в контексте принадлежности правовых систем Таджикистана и КНР к правовым семьям. Также раскрыты понятия, структура и особенности правовых систем Таджикистана и КНР. Выявлено общее и специфическое в правовых системах Китая и Таджикистана в древности, в средневековье и в современный период.

Особое внимание уделено сравнительно-правовому анализу правовых систем Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики, конкретизированы общие и особенные признаки правовых систем в процессе их развития; исследованы система права и законодательства Китая и Таджикистана, источники права этих стран; проведен сравнительный анализ правового статуса личности в их правовой системе; подробно проанализированы тенденции развития упомянутых правовых систем в условиях глобализации и правовой интеграции; указана роль ШОС в определении перспектив интеграции правовых систем Таджикистана и Китая.

На основе проведенного анализа, разработан ряд теоретических и практических предложений, которые значительно повышают значимость проведенного исследования, и подтверждают новизну работы. Предложенные рекомендации и положения, выносимые на защиту, с учетом важности интеграционных процессов и развития правовых систем Таджикистана и Китая, как двух дружественных стран, стратегических партнёров, и в рамках регионального и международного сотрудничества, прямо способствуют совершенствованию правовых реалий таджикского и китайского народов.

Практические рекомендации автора по улучшению законодательства РТ в направлении развития правового сотрудничества между КНР и Таджикистаном – это вклад автора в укрепление тех отношений, которые сложились между этими двумя странами.

АННОТАТСИЯ

оид ба таҳқиқоти диссертатсионии Холиқов Нурмуҳаммад Абдураҳимович дар мавзуи «Низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин: таҳлили назариявӣ-ҳуқуқӣ ва ҳуқуқӣ-муқоисавии равандҳои ҳамгироӣ» барои дарёфти унвони илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

Калидвожаҳо: *низоми ҳуқуқӣ, низоми ҳуқуқ, оилаи ҳуқуқӣ, сохтори ҳуқуқ, анъанаи ҳуқуқӣ, волояти ҳуқуқ, таърихи ҳуқуқ, ҳуқуқ, низоми қонунгузорӣ, расму оин, вазъи ҳуқуқӣ, сарчашмаҳои ҳуқуқ, шакли ҳуқуқ, вазифаҳои танзимкунандаи ҳуқуқ, давлатҳо, давлати миллӣ, равандҳои ҳамгироӣ, ҷаҳонишавӣ, таҳлили муқоисавӣ, механизмҳои ҳуқуқӣ, СҲШ, шартнома, шартномаҳои байналмилалӣ.*

Мақсади таҳқиқоти дисертатсионӣ таҳлили назариявӣ-ҳуқуқӣ ва муқоисавӣ-ҳукуқии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар шароити тавсеа ёфтани равандҳои ҳамгироӣ мебошад.

Рисолаи номзадии Холиқов Нурмуҳаммад Абдураҳимович ба омӯзиши низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин дар партави равандҳои глобалӣ ва ҳамгироӣ дар ҷаҳони муосир бахшида шудааст. Дар мақола дастгоҳи консептуалии марбут ба мавзуи рисола, аз ҷумла мафҳумҳо ба мисли «низоми ҳуқуқ», «низоми ҳуқуқӣ», «оилаи ҳуқуқӣ» ва «анъанаи ҳуқуқӣ» ба таври муфассал баррасӣ шудааст. Таносуби низоми ҳуқуқӣ бо низоми ҳуқуқ ва оилаи ҳуқуқӣ дар заминаи мансубияти низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин ба оилаҳои ҳуқуқӣ таҳлил карда мешавад. Мафҳумҳо, сохтор ва хусусиятҳои низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин низ баён шудаанд. Хусусиятҳои умумӣ ва вижагиҳои хос дар низомҳои ҳуқуқии Чин ва Тоҷикистон дар давраи қадим, асрҳои миёна ва давраи нав ошкор карда шудаанд.

Ба таҳлили муқоисавӣ-хуқуқии низомҳои ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин таваҷҷуҳи махсус дода шуда, хусусиятҳои умумӣ ва махсуси низомҳои ҳуқуқӣ дар раванди инкишофи онҳо мушаххас карда шудаанд; низоми ҳуқуқ ва қонунгузории Чин ва Тоҷикистон, сарчашмаҳои ҳуқуқ дар ин кишварҳо таҳқиқ шудаанд; таҳлили муқоисавии вазъи ҳуқуқии шахс дар низомҳои ҳуқуқии онҳо гузаронида шудааст; тамоюлҳои рушди низомҳои ҳуққуқии зикршуда дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии ҳуқуқӣ муфассал таҳлил карда шудаанд; нақши СҲШ дар муайян кардани дурнамои ҳамгироии низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Чин нишон дода шудааст.

Дар асоси таҳлил як қатор пешниҳоду тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ тартиб дода шудаанд, ки аҳамияти тадқиқотро хеле баланд мебардоранд ва навоварии корро тасдиқ мекунанд. Тавсияҳо ва муқаррароти барои дифоъ пешниҳодшуда бо дарназардошти аҳамияти равандҳои ҳамгироӣ ва рушди низомҳои ҳуқуқии Тоҷикистону Чин ҳамчун ду кишвари дӯст, шарикони стратегӣ ҳам дар чаҳорчӯби ҳамкориҳои минтақавӣ ва ҳам байналмилалӣ, мустақиман ба такмили воқеияти ҳуқуқии халқҳои Тоҷикистон ва Чин саҳми худро мегузорад.

Тавсияҳои амалии муаллиф оид ба такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди ҳамкориҳои ҳуқуқии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ифодагари саҳми муаллиф дар таҳкими муносибатҳои байни ин ду кишвар мебошад.

ANNOTATION

for the dissertation research of Kholikov Nurmuhammad Abdurahimovich on the topic: "Legal system of the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China: theoretical and comparative legal analysis of integration processes", submitted for the degree of candidate of Law in the specialty 12.00.01 - theory and history of law and states; history of the doctrines of law and the state

Key words: *legal system, system of law, legal family, structure of law, tradition of law, rule of law, history of law, law, system of legislation, customs, legal status, sources of law, form of law, regulatory functions of law, states, nation state, integration processes, globalization, comparative analysis, legal mechanisms, SCO, treaty, international treaties.*

The purpose of the dissertation research is the theoretical and comparative analysis of the legal systems of Tajikistan and China against the backdrop of deepening integration processes.

Dissertation of Kholikov Nurmuhammad Abdurahimovich is devoted to the study of the legal systems of Tajikistan and China in the light of global and integration processes taking place in the modern world. The conceptual apparatus related to the topic of the dissertation, in particular, such concepts as "system of law", "legal system", "legal family" and "tradition of law" are studied in detail. The correlation of the legal system with the system of law and the legal family is analyzed in the context of the belonging of the legal systems of Tajikistan and the PRC to the legal families. The concepts, structure and features of the legal systems of Tajikistan and China are also disclosed. The general and specific in the legal systems of China and Tajikistan in antiquity, in the middle ages and in the modern period are revealed.

Particular attention is paid to the comparative legal analysis of the legal systems of the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China:

the general and special features of legal systems in the process of their development are concretized;

investigated the system of law and legislation of China and Tajikistan, the sources of law in these countries;

a comparative analysis of the legal status of personality in their legal system was carried out;

analyzed in detail the trends in the development of the mentioned legal systems in the context of globalization and legal integration;

the role of the SCO in determining the prospects for the integration of the legal systems of Tajikistan and China is indicated.

Based on the analysis, theoretical and practical proposals have been developed that increase the significance of the study and confirm the novelty of the work. The proposed recommendations and provisions submitted for defense, taking into account the importance of integration processes and the development of the legal systems of Tajikistan and China, as two friendly countries, strategic partners, and within the framework of regional and international cooperation, directly contribute to the improvement of the legal realities of the Tajik and Chinese peoples.

The author's practical recommendations for improving the legislation of the Republic of Tajikistan in the direction of developing legal cooperation between China and Tajikistan are the author's contribution to strengthening the relations that have developed between these two countries.

Подписано в печать __.10.2023. Формат 60х84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная. Гарнитура Times New Roman Tj.
Усл. печ. л. 4,0. Тираж ___ экз. Заказ №__.